

UNIVERZITET U SARAJEVU

FILOZOFSKI FAKULTET

ODSJEK ZA HISTORIJU

**Ideologija i politika kroz sport u Bosni i Hercegovini nakon 1945.
godine**

(završni magistarski rad)

Student: Alen Borić

Mentor: Prof. dr. Husnija Kamberović

Sarajevo, 2022.

SADRŽAJ

Uvod.....	1
1. Sport iz pera komunističkih ideologa.....	13
2. Razvoj sporta u Bosni i Hercegovini prije socijalizma (1918 – 1945).....	18
2.1. Razvoj sporta u Kraljevini Jugoslaviji.....	19
2.2. Sport u Drugom svjetskom ratu.....	21
3. Uspostavljanje i organizacija socijalističkog sporta u Bosni i Hercegovini.....	24
4. Ugasiti reakcionarska i osnovati nova socijalistička fiskulturna društva.....	30
4.1. Osnivanje državnog nogometnog tima – F.K. „Sarajevo“.....	34
5. Prvi petogodišnji plan i izgradnja fiskulturnih objekata.....	40
5.1. Izgradnja državnog stadiona „Koševo“.....	44
6. Masovne fiskulturne manifestacije u Bosni i Hercegovini.....	48
6.1. Fiskulturni slet.....	50
6.2. Fiskulturni kros.....	54
6.3. Proslave godišnjica i značajnih datuma.....	56
7. Takmičenje za fiskulturnu značku – Za republiku naprijed.....	58
8. Mi ćemo izgraditi prugu, pruga će izgraditi nas!.....	63
9. Huliganizam i nespportska ponašanja na sportskim terenima Bosne i Hercegovine u ranom socijalizmu.....	68
10. Refleksije sukoba Tito – Staljin na fiskulturu u Bosni i Hercegovini.....	77
Zaključak.....	85
Izvori i literatura.....	90

UVOD

Sport je kulturni i društveni fenomen, koji je imao dug razvojni put od igre i zabave, da bi nakon industrijske revolucije sport shvaćen kao institucionalna sfera najvećeg institucionalnog oblika industrijske revolucije. Za teoretičare, sport predstavlja skup motoričkih pokreta tijela prilikom vršenja fizičke aktivnosti, s ciljem fizičkog i duhovnog napretka ili ostvarivanja takmičarskih rezultata, koji ima svoje faze od amaterizma i rekreacije do profesionalnog i vrhunskog sporta.¹

U preporuci „O odgoju i obrazovanju za međunarodno razumijevanje, saradnju i mir te poštivanje ljudskih prava i temeljnih sloboda“, koja je usvojena na 18. zasjedanju Opće konferencije UNESCO-a 19. novembra 1974. godine, navodi se da sportske manifestacije trebaju biti iskorištene u cilju vannastavnog odgoja i obrazovanja.² U završnoj deklaraciji Vijeća Evrope iz 1997. priznaje se uloga sporta u promicanju društvene integracije, naročito među mladima.³ Deklaracijama sport je svrstan u društvenu kategoriju sa odgojnim i integrativnim funkcijama, što je važno za njegov razvoj, upotrebu, ali i za društvo i državu. Praktična primjena u odgojnom procesu znači da čovjek, pored sportskih, dostiže i unutrašnje rezultate kao što su produktivnost, organiziranost, kreativni potencijal, te stječući radne navike doprinosi razvoju društva i principa na kojima se temelji određeno društvo. Iz navedenog zaključujemo da sport ima uzajaman odnos sa državom, jer vlast koristi sport za razvoj pozitivnih navika i promociju zdravlja. Zbog svojih specifičnosti, sport je često predmetom zloupotrebe. Primjer imamo u nacizmu gdje je sport bio izrazito antiintelektualan, a upotrebom boksa nastojala se potaknuti agresivnost kod omladinaca.⁴ Druge države 20. stoljeća, naročito one sa totalitarnim režimima, zloupotrijebile su ekspanziju sporta za promociju vlastite ideologije.

Sportom društvo razvija zdrave navike, kao što su higijena tijela, zdrava ishrana i uredan život. Njihovim razvojem, te jačanjem i stvaranjem zdrave nacije, država je na dobitku. Snaga i

¹ Pogledati: *Evropska sportska povelja*, <https://www.cok.me/images/dokumenta/Ostalo/EVROPSKA-SPORTSKA-POVELJA.pdf> (28.03.2022); Meho Alić Partić i Almira Frljak, *Historija sporta*, Off-set, Tuzla, 2004, 3.; Meho Smajić i Senad Turković, *Opšta teorija sporta*, Fakultet za sport, Sarajevo, 2001.; Indira Jašarević, *Teorija sporta*, PrintCom, Tuzla, 2010.

² Vedrana Spajić – Vrkaš, *Obrazovanje za ljudska prava i demokraciju: zbirka međunarodnih i domaćih dokumenata*, Hrvatsko povjerenstvo za UNESCO, Zagreb, 2001, 52.

³ Isto, 55.

⁴ Petr Roubal, *Spartakiads: The politics of Physical Culture in Communist Czechoslovakia*, Karolinum press/Institute of contemporary history, Prag, 2019, 44-45.

vježbanje je korišteno i u predvojničkom obrazovanju omladine, što je karakteristika dominantnih ideologija 20. stoljeća - nacizma, fašizma i komunizma. Nakon radnog vremena, umnog ili tjelesnog rada, fiskultura je pozicionirana kao važan segment svakodnevnice, predstavljajući je dijelom aktivnog odmora. Pravilno organiziranje sportskog vježbanja uklanja pojave zamora i produžava radnu sposobnost čovjeka, jer vježba utiče na centralni nervni sistem. Shodno tome, povećava se radna sposobnost i produktivnost. Također, odnos sporta i politike možemo promatrati i iz perspektive međunarodne diplomatije. Sport je korišten za razvoj i jačanje dobrih političkih odnosa, kao što je odnos Jugoslavije sa zemljama Istočnog bloka do 1948. godine ili čak za promociju ideologije i prezentiranje dostignuća i snage jednog političkog sistema i dokazivanje njegove superiornosti nad drugim sistemom.

Teoretičari sporta smatraju da je „historija sporta“ posebna naučna disciplina koja se bavi izučavanjem pojave, nastanka i razvoja sredstava, organizacionih oblika, metoda, teorija i sistema sporta. Po njima istraživači utvrđuju osnovne zakonitosti razvoja sporta od prvih pojava oblika do danas.⁵ Jasno je da naučnici koji se bave sportskom teorijom imaju drugačiji pogled na historiju sporta, koji, zapravo, izučavaju historiju sportskog napretka. Za razliku od njih, historiografija raspravlja i analizira utjecaj sporta na društvo i obratno, postavljajući pitanje kako se sport koristio kroz različite epohe, te kako su vladajuće političke ideologije instrumentalizirale sport za ostvarivanje vlastitih političkih interesa.

Pristupajući izboru teme za naš završni magistarski rad, nastojali smo prepoznati koji segment naše historije nije dovoljno obrađivan u domaćoj historiografiji. Istražujući shvatili smo da odnos politike, ideologije i sporta, te upotreba sporta za promociju ideologije i obratno, na prostoru današnje Bosne i Hercegovine, nisu bili predmetom istraživanja bosanskohercegovačke historiografije. Sport u našoj državi začeo je svoj razvoj u vrijeme Austro-Ugarske Monarhije, koji je nastavio kroz druge političke sisteme, preko Kraljevine Srba, Hrvata, Slovenaca (od 1929. Kraljevine Jugoslavije), socijalističke Jugoslavije, do samostalne Republike Bosne i Hercegovine i postdejtonske Bosne i Hercegovine. Karakteristika sporta svih navedenih perioda je korištenje i prilagođavanje potrebama politika i ideologija, dok se kroz sport oslikavalo stanje društva.

⁵ Alić Partić i Frljak, *Historija sporta*, 3.

Nastojeći ispravno odabirati i formulirati naziv teme, u dogovoru sa mentorom rada, odlučili smo pristupiti izučavanju socijalističkog perioda, uzimajući u obzir sve političke i ideološke specifičnosti koji je donio jednopartijski sistem nakon rata, a koje su se manifestirale i kroz sport. Kazali smo da odnos politike, ideologije i sporta, te sporta uopćeno, nije bio predmetom istraživanja bosanskohercegovačke historiografije, što je bio veći izazov za odabir i obradu ovakve teme u vidu završnog magistarskog rada. Naslov našeg rada *Ideologija i politika kroz sport u Bosni i Hercegovini nakon 1945. godine* oslikava, između ostalog, i našu želju da ovim radom i istraživanjem doprinesemo razvoju historijske nauke na našem području. Prvobitna ideja bila je istražiti odnos ideologije i sporta kroz cijeli socijalistički period (1945. – 1990.), no kako je tema neobrađena i nismo znali šta nam može donijeti, morali smo konsultirati izvornu građu koja je dostupna u Arhivu Bosne i Hercegovine. Uvidom u istu i nekoliko pregledanih fondova⁶ shvatili smo da je ovaj dio naše historije, pored toga što je neistražen, jako bogat iz čega proizilazi mogućnost velikog napretka u istraživanju ove teme. Nakon konsultirane izvorne građe, odlučili smo posvetiti pažnju istraživanju perioda tzv. ranog socijalizma, odnosno prvih pet godina (1945. – 1950.) postojanja socijalističke Jugoslavije i Narodne Republike Bosne i Hercegovine. Ovo je period uspostavljanja socijalističke države i društva, te pojedinih političkih prevrata, koji su naravno bili preslikani i na sport.

Nakon rata i osvajanja vlasti Komunistička partija Jugoslavije (KPJ) pristupila je obnovi i izgradnji države, te uspostavljanju socijalističkog sistema, koji je trebao biti prelazni stadij iz socijalizma u sistem zvani komunizam. Na tom putu preuzeta je kompletna politička i društvena organizacija iz Saveza Sovjetskih Socijalističkih Republika (SSSR), pa tako i organizacija sporta. Ipak, sredinom 1948. godine i Rezolucijom Informbiroa (IB), došlo je do promjene sistema i organizacije samoupravnog socijalizma. Također, ovo je period jačanja kulta ličnosti vođe države, a sve navedeno reflektiralo se i kroz sport. Uspostavljanjem socijalizma začelo se uspostavljanje i organizacija radničkog sportskog pokreta, što je značilo da se sport morao u potpunosti razlikovati od onoga kakav se prakticirao u Kraljevini Jugoslaviji.

⁶ Arhiv Bosne i Hercegovine nudi nekoliko fondova za istraživanje tema o sportu i fiskulturi u Bosni i Hercegovini. To su fond *Komisija za fiskulturu Vlade NR BiH 1947 – 1950*, potom fond *Republička komisija za fiskulturu BiH 1956 -1966*. Pojedini korisni dokumenti o studentskom sportu mogu se pronaći u fondu *Komitet za fakultete, visoke škole i naučne ustanove pri Vladi NR BiH 1947 – 1950*, te fond *Savjet za prosvjetu, nauku i kulturu NR BiH 1951 – 1956*. Svi navedeni fondovi bili su predmetom pretraživanja u našem višemjesečnom istraživanju u Arhivu Bosne i Hercegovine namijenjenih za potrebe izrade ovoga rada.

Tadašnja vladajuća struktura ocijenila je da karakteristike sporta iz vremena Kraljevine poput, profesionalizma, klubaštva, razvoj samo pojedinih sportskih grana, učešće privilegiranih u sportu, te pojava vjerskog i nacionalnog antagonizma nisu poželjni u jugoslovenskom sportu. Novi sport se zasnivao na bratstvu i jedinstvu, čuvajući tekovine narodnooslobodilačke borbe (NOP), a cjelokupni razvoj bio je u interesu državne politike. Nakon osvajanja vlasti, sljedeći cilj Partije bio je obnova i izgradnja države i socijalizma, što naravno nisu mogli raditi nezdravi i nejak ljudi. Zato je sport imao prvorazredni značaj, jer je doprinio fizičkom i zdravstvenom jačanju nacije. Akcenat je bio na omladini i radničkom stanovništvu, koji su imali obavezu širiti sport, što je svakako bilo u skladu sa ideološkim principima.

Ideološke karakteristike socijalističkog sporta su masovnost, svestranost, integracija, razvoj bratstva i jedinstva, čuvanje tekovina NOP-a, predvojnička obuka uz zabranu profesionalizma i klubaštva. Masovnost u sportu se propagirala iz dva razloga. Prvi je udaljavanje od sporta Kraljevine Jugoslavije, gdje su se samo određeni ljudi mogli baviti sportom, a drugi je uključenost svih kategorija društva, svih dobnih i spolnih struktura, jer masovan sport je značio i masovno jačanje društva sposobnog za izgradnju, ali i obnovu države. Iz navedenog proizilazi i integracija, jer su se sportom trebale baviti žene i seosko stanovništvo, što nije bilo dovoljno zastupljeno u ranijim epohama. Svestranost je značila stvaranje svestranog socijalističkog čovjeka,⁷ što je podrazumijevalo svestrano razvijene ljude, ali i razvoj svih sportskih grana, što je, također, značilo udaljavanje od ranijeg sporta, gdje su se samo pojedine sportske grane širile, a najviše nogomet. Međunacionalni sukobi i mržanja, te vjerski antagonizam, proklamirani u doba Kraljevine i u vrijeme Drugog svjetskog rata sada su trebali biti prošlost, jer sport doprinosi jačanju bratstva i jedinstva.⁸ To je značilo da svi bodre sve sportske kolektive, što je trebalo doprinijeti jedinstvu društva, a protiv klubaške politike podržavanja jednog kluba. S obzirom da je preuzet sistem SSSR-a, fiskulturna društva morala su imati u opusu svog djelovanja više sportskih grana, a ne samo jedne, što je doprinosilo fizičkom razvoju čovjeka i razvoju sporta. Socijalistički fiskulturnici nisu mogli biti profesionalci, odnosno sportski nastupi i treniranja nisu mogla biti

⁷ *Homo Sovieticus* je pojam nastao u SSSR-u, a koji je označavao svestranog i potpunog čovjeka, kojeg je propagirala ideologija socijalizma. Alexander Zinoviev, *Homo Sovieticus*, Paladin Grafton Books, London, 1986, 258-262.

⁸ O ideji bratstva i jedinstva pogledati: Vera Katz, „Bratstvo i jedinstvo na primjeru Bosne i Hercegovine – ideal, realnost, iluzija“. https://yuhistorija.com/serbian/drustvo_txt01c1.html (08.09.2022.)

plaćena. Sportista je morao biti istovremeno i radnik, dakle da se prehranjuje od svoga rada, a da se u isto vrijeme bavi sportom, kako bi bio zdrav, snažan i na taj način doprinosa razvoju države i društva.

U teoriji vrlo jednostavno i lijepo osmišljeno, no kako je bilo u praksi i šta je od navedenih proklamiranih ideoloških principa socijalističkog sporta ispoštovano na području Bosne i Hercegovine, nastojat ćemo analizirati i obrazložiti u radu. Na pojedinim mjestima u radu morali smo predstaviti širi kontekst, odnosno razvoj na nivou Jugoslavije, a potom sužavati i predstavljati pitanja na tlu Bosne i Hercegovine. Smatrali smo da ćemo ovakvim pristupom doprinijeti boljem razumijevanju razvoju sporta i upotrebu sporta za razvoj socijalizma u Jugoslaviji i Bosni i Hercegovini.

Evropska i svjetska historiografija istraživanje ovakvih tema je započela još sredinom 1980-ih godina. U ovom procesu pokrenuto je i nekoliko časopisa koji su usko specijalizirani za izučavanje i obrađivanje tema iz historije sporta poput *The International Journal of the History of Sport*, *Sport in History* i drugi. Objavljeno je nekoliko zbornika, koji se bave analizom upotrebe sporta za promociju ideologija 20. stoljeća,⁹ a za nas su možda najinteresantniji radovi Jamesa Riordana, koji se bavi istraživanjem sporta u SSSR-u¹⁰ i drugim socijalističkim državama.¹¹ Koristeći njegove tekstove i istraživanja, uspjeli smo stvoriti sliku i razumijevanje upotrebe sporta za potrebe ideologije socijalizma, a što je važno i zbog upotrebe socijalističkog sporta u Jugoslaviji. Sinteze o odnosu politike, ideologije i sporta dali su Radomir Đurđić i John

⁹ Jennifer Hargreaves (ur.), *Sport, culture and ideology*, Routledge. Taylor & Francis Group, London i New York, 1982.; Alan Tomlinson i Christopher Young (ur.), *National Identity and Global Sports Events: Culture, Politics, and Spectacle in the Olympics and the Football World Cup*, State University of New York Press, New York, 2006.; Garry Whannel, *Culture, Politics and Sport. Blowing the Whistle, Revisited*, Routledge. Taylor & Francis Group, London i New York, 2008. James Riordan i Arnd Krüger (ur.), *The International Politics of Sport in the Twentieth Century*, Taylor & Francis Group, London i New York, 1999.; Pierre Arnaud i James Riordan (ur.), *Sport and international politics. The impacts of fascism and communism on sport*, E & FN Spon, London i New York, 1998.

¹⁰ Za historiju sporta u SSSR-u interesantna je i knjiga: Mike O'Mahony, *Sport in the USSR. Physical Culture-Visual Culture*, Reaktion Books Ltd, London, 2006.

¹¹ James Riordan, „Sport and communism – on the example of the USSR“, *Sport, culture and ideology*, London i New York, 1982.; James Riordan, *Sport in Soviet Society. Development of sport and physical education in Russia and USSR*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977.; James Riordan, „The impact of communism on sport“, *The International Politics of Sport in the Twentieth Century*, Taylor & Francis Group, London i New York, 1999.; James Riordan, „The worker sport movement“, *The International Politics of Sport in the Twentieth Century*, Taylor & Francis Group, London i New York, 1999.; James Riordan, „The sports policy of the Soviet Union, 1917-1941“, *Sport and international politics. The impacts of fascism and communism on sport*, E & FN Spon, London i New York, 1998.

Hoberman.¹² Do koje mjere je istraživanje sportskih tema napredovalo u evropskim i svjetskim humanističkim naukama govori podatak da se teme o upotrebi sporta za potrebe ideologije polako prevazilaze, a počinju dominirati teme o sportskoj *lifestyle* kulturi poput parkuranja, surfanja, skejboringa i slično.¹³ S druge strane, Richard Mills je autor najznačajnijeg djela koji govori o odnosu nogometa, politike i ideologije na prostoru bivše Jugoslavije od 1918. godine pa sve do raspada države.¹⁴ Mills je, također, autor i pojedinih sinteza o uticaju politike i političkih dešavanja na razvoj pojedinih bosanskohercegovačkih nogometnih klubova.¹⁵

Kada su u pitanju naša područja,¹⁶ temom sporta prvi su dotakli sociolozi,¹⁷ koji su na ovom polju bili i najplodniji. Sociologija sporta ukazuje na mjesto i značaj sporta u savremenom društvu, na njegovu društvenu prirodu i kulturnu vrijednost i uslovljenost. U prvom planu socioloških istraživanja nalazi se sportski događaj sačinjen od aktera, posrednika i publike. Izučavanjem ove teme sociologija nastoji doznati više informacija o samom društvu.¹⁸ Pored sociologa, značajan doprinos dali su istraživači iz drugih disciplina, poput filozofa, psihologa, antropologa i etnologa.¹⁹ Ljubodrag Simonović, bivši košarkaški reprezentativac Jugoslavije i magistar pravnih nauka, objavio je nekoliko djela u kojima kritizira moderni sport, smatrajući ga sredstvom bogaćenja, a profesionalnog sportistu robotom. Svoju opservaciju o upotrebi sporta u dominantnim ideologijama 20. stoljeća dao je u knjizi *Sport, kapitalizam, destrukcija*.²⁰ Kada je u pitanju

¹² Radomir Đurđić, „Sport i ideologija“, *Sociološka luča*, X/1, Nikšić, 2016.; John M. Hoberman, *Sport and political ideology*, University of Texas Press, Austin, 1984.

¹³ Belinda Wheaton, *The cultural politics of lifestyle sports*, Routledge. Taylor & Francis Group, London i New York, 2013.

¹⁴ Richard Mills, *Nogomet i politika u Jugoslaviji. Sport, nacionalizam i država*, Profil knjiga, Zagreb, 2019.

¹⁵ Richard Mills, „‘The pitch itself was no man’s land’: Siege, Željeznica Sarajevo Football Club and the Grbavica Stadium“, *Nationalities papers*, 44, Cambridge, 2016.; Richard Mills, „Velež Mostar Football Club and the Demise of ‘Brotherhood and Unity’ in Yugoslavia, 1922–2009“, *Europe-Asia Studies*, 62, Glasgow, 2010.

¹⁶ Detaljniji uvid u pregled radova koji tematiziraju sport dao je Ivan Žagar. Pogledati: Ivan Žagar, „Sport i nogomet u historiografiji i humanističkim znanostima u Jugoslaviji i postjugoslavenskom prostoru“, *Historijski zbornik*, 1, Zagreb, 2021.

¹⁷ Pogledati: Zoran Žugić, *Uvod u sociologiju sporta: Sport kao znanstveni i društveni fenomen*, Sveučilište u Zagrebu – Fakultet za fizičku kulturu, Zagreb, 1996.; Dragan Koković, *Sport bez igre*, NIO „Univerzitetska riječ“ i Centar za marksističko obrazovanje Milun Božović, Beograd, 1986.; Ozren Biti, *Domaći teren: Sociokulturno istraživanje hrvatskog sporta*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2018.

¹⁸ Sandra Radenović, „Sociologija sporta i/ili sociologija fizičke kulture? – neka razmatanja“, *Sociološka luča*, IX/1, Nikšić, 2015, 43-44.

¹⁹ Pogledati: Jasna Bajraktarević, *Psihologija sporta: teorija i empirija*, Štamparija Fojnica, Fojnica, 2012.; Lev Kreft *Levi horog: Filozofija sporta u devet eseja*, Orion art, Beograd, 2013.; Иван Ђорђевић, „Фудбал у антропологији и другим хуманистичким наукама“, *Гласник етнографског института САНУ*, 64, Београд, 2016.; Ivan Kovačević i Bojan Žikić (ur), *Antropologija fudbala. Nova srpska antropologija*, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd, 2014.

²⁰ Ljubodrag Simonović, *Sport, kapitalizam, destrukcija*, FineGraf, Beograd, 2014.

regionalna historiografija povjesničar iz Hrvatskog instituta za povijest Davor Kovačić, objavio je nekoliko radova o nogometu u socijalizmu.²¹ Istraživanja su rezultirala nedavno objavljenom knjigom pod nazivom *Hrvatski nogomet u doba cara, kralja, poglavnika i maršala*.²² Kovačić je u svom radu predstavio razvoj nogometa, s akcentom na područje Hrvatske, kroz nekoliko epoha. Ova i knjiga Richarda Millsa, za sada predstavljaju jedina objavljena istraživanja o uticaju politike i politika na jednu sportsku granu. Primjetno je da je do sada nogomet najviše privlačio pažnju istraživača. Još nekoliko radova je objavljeno u hrvatskoj historiografiji na ovu temu.²³ U srpskoj historiografiji Dejan Zec se bavio pitanjem sporta i nogometa u periodu Drugog svjetskog rata i ranog socijalizma.²⁴ Ipak, po našoj ocjeni, najznačajnije djelo i jedina objavljena monografija o upotrebi sporta za potrebe ideologije predstavlja objavljena prerađena i dopunjena doktorska disertacija saradnika Instituta za savremenu istoriju u Beogradu dr. Nikole Mijatova *Sport u službi socijalizma: Jugoslovensko iskustvo 1945 – 1953*.²⁵ Mijatov je za sada jedini autor koji je napravio studiju o sportu i fiskulturi, njihovoj upotrebi i prilagodbi za potrebe ideologije, te načinu na koji su politički događaji uticali na fiskulturu u ovom periodu.

²¹ Davor Kovačić, „Politički i društveno važni problemi i teškoće jugoslovenskoga nogometa 60-ih i početkom 70-ih godina XX. stoljeća“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3, Zagreb, 2018.; Davor Kovačić, „Nogomet kao sredstvo nacionalne identifikacije Hrvata u Kraljevini SHS-u/Jugoslaviji i socijalističkoj Jugoslaviji“, *Diacovensia: teološki prilozi*, 4, Đakovo, 2020.; Davor Kovačić, „Jugoslavenski nogomet od završetka Drugog svjetskog rata do kraja 1950-ih – romantičan početak dekadencije“, *Historijski zbornik*, 1, Zagreb, 2016.; Davor Kovačić, „Nogometni profesionalci u udruženom radu“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1, Zagreb, 2016.

²² Davor Kovačić, *Hrvatski nogomet u doba cara, kralja, poglavnika i maršala*, AGM i Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2019.

²³ Hrvoje Klasić, „Fiskultura u službi naroda. Uloga tjelesnog odgoja u stvaranju jugoslovenskog socijalističkog društva 1945. – 1952.“, *Stvaranje socijalističkog čovjeka. Hrvatsko društvo i ideologija jugoslovenskoga socijalizma*, Zagreb, 2017.; Hrvoje Klasić, „How Falcons became Partizans“, *The International Journal of the History of Sport*, 34, 2017.; Hrvoje Klasić, „The Tito-Stalin Football War“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 48, Zagreb, 2016.; Goran Miljan, „Fašizam, sport i mladež – ideja i uloga tjelesnoga odgoja i sporta u odgoju i organizaciji Ustaške mladeži, 1941-1945.“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 46, Zagreb, 2014.; Igor Stanić, „Sport za svakoga. Sportske aktivnosti radničke klase u Hrvatskoj od 1945. do početka 1960-ih“, *Historijski zbornik*, 69, Zagreb, 2016.

²⁴ Дејан Зеџ, „Почетак изградње социјалистичког спорта у Србији 1944 - 1945. године“, *Традиција и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку*, Књ.1, Београд, 2015.; Дејан Зеџ, „Од узорног омладинца до бутовника без разлога – популарне представе о фудбалерима у Југославији 50-их и 60-их година 20. века“, *Историјска трибина: Истраживања младих сарадника Института за новију историју Србије*, Београд, 2016.; Дејан Зеџ, „Оаза нормалности или тужна слика стварности? Фудбал у окупираној Србији (1941-1944)“, *Годишњак за друштвену историју*, 3, Београд, 2011.; Дејан Зеџ, „Одељење за физичко васпитање Министарства просвете у окупираној Србији“, *Историјска трибина: Истраживања младих сарадника Института за новију историју Србије*, Београд, 2013.; Дејан Зеџ, „Спортска политика у окупираној Србији – државна контрола и покушаји идеологизације“, *Срби и рат у Југославији 1941. године*, Београд, 2014.; Дејан Зеџ, „Спорт као нова тема у српској историографији“, *Хуманизација универзитета*, Том 1, Ниш, 2013.

²⁵ Nikola Mijatov, *Sport u službi socijalizma: jugoslovensko iskustvo 1945 – 1953.*, Čigoja štampa i Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2020.

U socijalističkom periodu objavljeno je nekoliko priloga²⁶ kojima je očuvana uspomena na sport ranijeg perioda, ali same interpretacije bile su ideološki obojene. Miroslav Kreačić, bivši sekretar Fiskulturnog saveza Jugoslavije, objavio je djelo *Sport u Jugoslaviji*.²⁷ S obzirom da je on bio direktnim sudionikom dešavanja u svijetu sporta, smatramo djelo dobrim i korisnim izvorom, što se naročito odnosi na razumijevanje sokolskog pokreta iz vremena Kraljevine Jugoslavije. Prilozi i druge aktivnosti rezultirale su objavljivanjem sportskih enciklopedija²⁸, koje su bile namijenjene široj javnosti.

Kazali smo da ova tema u bosanskohercegovačkoj historiografiji nije bila predmetom interesovanja, ali objavljene su pojedine monografije koje govore o rezultatima pojedinih sportskih klubova²⁹, kao i monografije koje govore o razvoju sporta u pojedinim gradovima.³⁰ Ovakve monografije nastajale su uglavnom povodom pojedinih obljetnica ili „okruglih“ datuma poput stotinu godina od razvoja određenog kluba ili sporta u nekom gradu. Ovakvi radovi nemaju historiografski značaj, ne posjeduju naučni metodološki pristup niti interpretaciju, ali mogu imati određeni značaj, jer smo pronalazili pojedine informacije, a koje su nam koristile u radu.

Nećemo govoriti o ostvarenim velikim sportskim rezultatima pojedinih klubova, reprezentativnih selekcija, niti o dostignućima sportista, ligaškim titulama i slično. Ovakav pristup pronalazimo u monografijama sportskih zaljubljenika, kojima su ovakvi podaci bitni i koji svoja istraživanja žele prezentirati publici,³¹ što ima određenu vrijednost. Međutim, historičari na ovakvim temama prate uticaj politike i ideologije na sport. Analizom sporta prate društvo i društvene promjene i slično, te promjene koje sport doživljava promjenom politika. Predmetom

²⁶ Časopis *Prilozi za istoriju fizičke kulture u Bosni i Hercegovini* u izdanju Zavoda za fizičku kulturu u Sarajevu izlazio je u periodu od 1968. godine do 1986. Objavljeno je 18 brojeva ovog časopisa.

²⁷ Мирослав Креачић, *Спорт у Југославији*, Југословенска књига, Београд, 1950.

²⁸ Žarko Susić (Ur.), *Knjiga o sportu*, Knjiga 1 i 2, Mladost, Zagreb, 1971-1972.; Marijan Flander (ur.), *Enciklopedija fizičke kulture*, Knjiga 1 i 2, Jugoslovenski leksikografski zavod, Zagreb, 1975 – 1977,

²⁹ Semir Zilić, *Bordo vremeplov: Historija FK Sarajevo*, Sarajevo, 2018.; Nedžad Hadžialić, *Fudbalski klub „Željezničar“: 1982.-2007.*, Sarajevo, 2007.; Slaven Kovačević (Ur.), *60 godina USD Bosna*, USD Bosna i Grafika Šaran, Sarajevo, 2007.

³⁰ Nikola Radić Babin (Ur.), *100 godina sporta u Bihaću*, Bihać, Sportski savez: Grafičar, 2008.; Sulejman Džumhur, *111 godina sporta u Konjicu. Historijat organizovanog bavljenja sportom u Konjicu (1901 – 2012)*, Narodni Univerzitet Konjic, Konjic, 2018.; Alen Jazić, *100 godina sporta u Visokom*, Općina Visoko, Visoko, 2010.

³¹ Pogledati: Nebojša Jakovljević, *Fudbalska takmičenja južnih Slovena 1873-1941*, Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača i trenera Subotica, Subotica, 2018.; Nebojša Jakovljević i Dragan Stojić, *Derbi pre derbija 1913-1944*, Exyu fudbal, Subotica, 2019.; Milorad Sijić, *Fudbal u Kraljevini Jugoslaviji*, Zavičajni muzej župe Aleksandrovac, Aleksandrovac, 2014.; Milan Ždrale, *Zvezdani trenuci bosanskohercegovačkog sporta*, Savez organizacija fizičke kulture Bosne i Hercegovine, 1981, Sarajevo.

istraživanja ovog rada je upotreba sporta za potrebe politike i ideologije nakon Drugog svjetskog rata na prostoru Bosne i Hercegovine. Cilj nam je da uz pomoć primarnih i sekundarnih izvora rekonstruiramo načine i sredstva koje je vlast koristila za promociju sporta, a na koji način je isti prilagođavan ideološkim potrebama. Analizirat ćemo na koji način su ideološke karakteristike socijalističkog sporta upotrebljavane na prostoru Bosne i Hercegovine i do koje mjere su zacrtani ciljevi sporta u prvih pet godina nakon Drugog svjetskog rata, poput masovnosti, svestranosti, bratstva i jedinstva i slično, ostvareni, odnosno sa kojim problemima se vlast susretala prilikom njihove promocije. Na konkretnim primjerima predstaviti ćemo miješanje politike u sport i ostvarivanje sportskih rezultata. Zbog specifičnosti teme u toku istraživanja naišli smo na brojne probleme, poput nedostatka izvora, nepostojanje historiografske interpretacije, teške dostupnosti historijskih izvora, što je uticalo na metodološki pristup koji smo koristili, a koji je dominantno tematsko – hronološki. U ovom radu baviti ćemo se raznim temama u okviru historije sporta počevši od organizacije sporta, osnivanja sportskih društava, petogodišnjeg plana i izgradnje stadiona, preko masovnih aktivnosti, takmičenja za fiskulturnu značku i omladinskih radnih akcija, do pojave huliganizma i sukoba na sportskim terenima u ranom socijalizmu do refleksije sukoba Tito – Staljin na fiskulturu. Hronološku metodu smo koristili u svakoj od navedenih tema. Zbog analize izvora i odnosa različitih podataka koristili smo i komparativnu metodu. Bitno je istaći da smo zbog ograničenosti broja stranica u magistarskom radu morali pojedine teme, koje smo pripremali prilikom analize izvora, izostaviti. Zbog navedenog nećemo govoriti o fiskulturi u školi, o studentskom sportu, upotrebi sporta za predvojničku obuku, sportu na selu i o ženama u socijalističkoj fiskulturi, rješavanju kadrovskog pitanja i problema s rekvizitima na prostoru Bosne i Hercegovine. Bez obzira na to, iako navedene teme zaslužuju pažnju zbog čega smo ih spomenuli na ovom mjestu, u našoj strukturi rada ponudili smo poglavlja i potpoglavlja, kojima smo nastojali ponuditi detaljan uvid i razumijevanje sporta u Bosni i Hercegovini od 1945. do 1950. godine, u okviru kapaciteta s kojima raspolažemo.

Ovaj rad čini deset poglavlja i nekoliko potpoglavlja. Prva dva poglavlja zamišljena su kao uvodna, a to su Sport iz pera komunističkih ideologa i drugo koje govori o razvoju sporta u našoj državi od 1918. do 1945. godine. Smatrali smo bitnim predstaviti stavove predstavnika marksističko – lenjinističke misli, jer su oni začetnici pojedinih ideoloških karakteristika socijalističkog sporta, poput svestranosti i masovnosti, a ne trebamo spominjati koliko su se njihova djela cijnila u partijskim krugovima, preko kojih se nastojao izvršiti uticaj na društvo.

Smatramo da se KPJ jako rano upozнала sa beneficijama koje sport donosi, što ćemo predstaviti u navedenom drugom poglavlju. U naredna dva poglavlja analizirat ćemo uspostavu nove organizacije sporta i osnivanje sportskih društava sa socijalističkim predznakom. Govorit ćemo i o fudbalskom klubu „Sarajevo“, gdje ćemo predstaviti način na koji se politika umiješala u njegovo djelovanje i razvoj. Prvi petogodišnji plan proklamiran je 1947. godine. Kako je fiskultura bila od državnog značaja, petogodišnji plan je obuhvatio izgradnju terena i stadiona. Stanje na fiskulturnim terenima Bosne i Hercegovine, nakon razaranja, rušenja i granatiranja nije bilo dobro. Potreba za modernim fiskulturnim terenima rezultirala je izgradnjom fiskulturnog stadiona „Koševo“, o čemu ćemo govoriti u radu. U narednim poglavljima bavit ćemo se proklamiranim ideološkim principima u socijalističkom sportu, masovnošću i svestranošću, koje ćemo analizirati u poglavljima Masovne fiskulturne manifestacije u Bosni i Hercegovini, te Takmičenje za fiskulturnu značku – Za republiku naprijed. Masovne fiskulturne manifestacije organizirale su se s ciljem privlačenja novih fiskulturnika u fiskulturni pokret. Kako je to izgledalo na tlu Bosne i Hercegovine i s kojim problemima se vlast susretala, predstaviti ćemo u ovom poglavlju. Svestranost je, također, proklamirana ideološka karakteristika sporta, koja se u ovom periodu nastojala potaknuti kroz svestrano takmičenje za fiskulturnu značku „Za republiku naprijed“, čemu smo posvetili posebno poglavlje. Historiografija se bavila ulogom omladinskih radnih akcija za izgradnju socijalističkog društva, kao i kulturnim, obrazovnim i društvenim aktivnostima na omladinskim prugama. No, izostala je analiza fiskulturnih aktivnosti. Podatak da je na jednoj od omladinskih pruga održano 45.000 časova jutarnje gimnastike, bio je dovoljan motiv da posvetimo pažnju ovom pitanju, koje ćemo obraditi u poglavlju pod nazivom Mi ćemo izgraditi prugu, pruga će izgraditi nas! U medijima i drugim izvještajima u ovom periodu nailazimo na podatke o raznim nesportskim ponašanjima na terenima Bosne i Hercegovine, poput psovki, pljuvanja, međusobnih tuča. Čitati izvještaje o navedenim dešavanjima bilo je neobično, s obzirom na postojanje idealizirane slike o navijačkoj i sportskoj kulturi u Jugoslaviji, do pojave prvih organiziranih navijačkih grupa. Vlast je izgređnička ponašanja na sportskim terenima tumačila nezdravim navikama koje su ostale iz vremena Kraljevine. U poglavlju Huliganizam i nesportska ponašanja na sportskim terenima Bosne i Hercegovine u ranom socijalizmu, predstaviti ćemo šta je sve vlast smatrala nezdravom pojavom i na koji način su se isti problemi nastojali riješiti, odnosno sa kojim problemima se sve vlast suočavala u organizaciji socijalističkog sporta. Najznačajniji politički prevrat, koji je i usmjerio dalji razvoj Jugoslavije desio se sredinom 1948. godine Rezolucijom IB-

a i sukoba Tita i Staljina, a kako je sve to „podnio“ jugoslovenski sport govorit ćemo u posljednjem poglavlju Refleksije sukoba Tito-Staljin na fiskulturu u Bosni i Hercegovini.

Rad se temelji na primarnoj i sekundarnoj izvornoj građi. Kako tema nije bila obrađivana u dosadašnjoj historiografiji, za izradu rada morali smo se uputiti ka Arhivu Bosne i Hercegovine, gdje smo konsultirali primarnu izvornu građu. Najznačajniji fond na koji smo naišli bio je fond Komisije za fiskulturu vlade NR Bosne i Hercegovine. Dokumenti su razvrstani u 21. kutiju, a vremenski raspon njihovog nastanka je od 1947. do 1950. godine. Riječ je uglavnom o dokumentima koji su vezani za izgradnju fiskulturnih objekata i pojedine prepiske između Saveza, Komiteta i Srezova. Dokumentacija, iako značajna, nije nam dala detaljan uvid u organizaciju i razvoj sporta. Nepostojanje arhivske građe iz perioda 1945. i 1946. nadoknađeno je konsultiranjem štampanih medija. Zbog pandemije koronavirusa nismo bili u mogućnosti posjetiti Arhiv Jugoslavije u Beogradu, ali smo iz ovog Arhiva i Arhiva Srbije, uspjeli dobiti skeniranu građu koja govori o fiskulturi na saveznom nivou, što je koristilo za razumijevanje šireg konteksta. Za potrebe ovog rada pretraživali smo fondove Arhiva Sarajeva, Arhiva Historijskog muzeja, Biblioteke grada Sarajevo, te Gazi Husrev – begove biblioteke i Nacionalne i Univerzitetske biblioteke Bosne i Hercegovine. U navedenim bibliotekama i arhivima uspjeli smo konsultirati literaturu vezanu za temu, kao i štampu, gdje bismo kao najznačajnije izdvojili *Oslobođenje*, *Sarajevski dnevnik* i *Fiskultura i sport*. Ovaj posljednji je bio zvanični list Fiskulturnog saveza Bosne i Hercegovine, a prvobitno je počeo izlaziti pod nazivom *Sport*. Prvi broj lista objavljen je 10. septembra 1946. godine, a od 10. marta 1947. godine izlazi pod nazivom *Fiskultura i sport*.

Za kraj uvodnog dijela morali smo dati jedno bitno objašnjenje o upotrebi pojmova „fiskultura“, „fizička kultura“ i „sport“. Analizirajući primarnu i sekundarnu izvornu građu primijetili smo da se prva dva navedena termina upotrebljavaju mnogo češće nego termin „sport“. Daljim istraživanjem uvidjeli smo da su jugoslovenski teoretičari sporta pravili razliku između „fiskulture“ i „sporta“. „Fiskulturom“ se smatraju *sve higijenske navike, ispravna hrana, prikladna odjeća, kretanje po čistom vazduhu, svakodnevno vježbanje, potpuni raznovrsni i svestrani odgoj i međusobno drugarsko takmičenje hiljada ljudi, žena i omladinaca u što savršenijem telesnom vježbanju, (...) pod sportom se podrazumijevaju sve one vrste telesnog vježbanja koje imaju kao cilj postizanje nekog rezultata i čije se izvođenje zasniva na borbi sa nekim elementom: daljine, trajanja (vreme) težine, neke prepreke itd. Ideja je, dakle, sporta: borba, i izdržani napor – njego*

suština.³² Dakle, razlika je u tome što je „sport“ smatran takmičarskim i profesionalnim, što nije bilo u ideji jugoslovenskog fiskulturnog pokreta. Kao što smo već kazali, o ovoj temi nismo mnogo znali, te smo i ovaj detalj naučili u toku istraživanja, zbog čega ovaj rad u svom nazivu ima termin „sport“, a ne „fiskultura“. Međutim, u današnjem vremenu „sport“ je mnogo zastupljeniji termin, bez obzira da li se odnosi na profesionalizam, amaterizam, rekreaciju ili pasivno promatranje putem TV-a, te se u konačnici svodi na isto. Shodno tome, u duhu današnjeg vremena, koristit ćemo kombinirano oba termina, jer smatramo da danas „sport“ i „fiskultura“ imaju isto značenje.

³² Ur. „Jedno potrebno objašnjenje“, *Politika*, br. 12301, 19.05.1946. Kasnije je i Sergije Lukač pojasnio razliku između fiskulturnika i sportiste: *Kad jedan čovek povremeno igra odbojku ili pliva u bazenu, on je fiskulturnik, ali kad usvoji jedan čvrst, metodičan plan i način treninga da bi se u određenom vremenu pripremio za određeno takmičenje s protivnicima koji treniraju na sličan način – to je sportista takmičar.* - Sergije Lukač, *O našoj fizičkoj kulturi danas: ciljevi – putevi – društveno-etička načela*, Kultura, Beograd, 1959, 24.

1. Sport iz pera komunističkih ideologa

Sociolog Karl Marks³³ svoj intelektualni rad koristio je za promišljanje o kapitalizmu, radu, eksploataciji radničke klase, radnom vremenu i sličnim temama. Svoje stavove dijelio je sa Fridrihom Engelsom,³⁴ koji je također bio plodan autor na istim i sličnim temama, zbog čega se navedeni dvojac smatra ideolozima komunističkog pokreta.³⁵ Treća osoba značajna za razvoj komunizma i uspostavu doktrine zvana marksizam – lenjinizam³⁶ je sovjetski revolucionar Vladimir Iljič Lenjin.³⁷

Marks, Engels i Lenjin iza sebe nisu ostavili „posebno djelo“ o fiskulturi, ali su se u pojedinim radovima doticali fizičke kulture i tjelesnog razvoja čovjeka, odakle su proizašle pojedine ideje socijalističkog sporta. Shodno tome, te uzimajući u obzir da je vladajuća Partija u Jugoslaviji pratila doktrinu marksizma – lenjinizma, smatrali smo korisnim rad započeti analizom stavova navedenih autora o temi koju obrađujemo, te predstaviti razvojni put sporta od socijalističke teorije do primjene radničkog sporta u praksi.

Marksističko – lenjinističko tumačenje razvoja čovjeka podrazumijeva fizički i duhovni razvoj. Razvoj jednog bez drugog i obratno smatra se nepotpunim.³⁸ Ukoliko je čovjek fizički radnik, tjelesni razvoj je potrebno nadopunjavati kulturnim uzdizanjem. Mislimo da je to polazna tačka Marksa, Engelsa i Lenjina kada je upotreba sporta u pitanju. Analizirajući njihova djela i misao o fizičkoj kulturi, smatramo da možemo izvršiti podjelu njihovih stavova u četiri grupe. Prva je upotreba sporta u svrhu obrazovanja, potom odnos fizičkog rada i tjelesnog razvoja, treće

³³ Karl Marks je rođen 1818. godine u Trieru (Njemačka). Njegovo glavno djelo nosi naziv “Kapital”. Knjiga ima tri toma, gdje je fokus na ekonomskim temama. Bio je idejni vođa Prve internacionale. Umro je 1883. godine u Londonu. Stjepan Haladin, *Osnove marksizma*, RO Informator, Zagreb, 1982, 27-28.

³⁴ Fridrih Engels je rođen 1820., a umro je 1895. godine. Iako je njegov otac bio industrijalac, Engels se okrenuo drugom životnom putu. Bio je novinar, te se približio socijalističkim idejama, o čemu je i pisao. Organizirao je Prvu i Drugu internacionalu. Haladin, *Osnove marksizma*, 29.

³⁵ Marks i Engels su se upoznali u Parizu 1844. godine. Uvidjevši da promišljaju na sličan način, dogovorili su zajednički pismeni obračun sa mladohegelovskom orijentacijom. Haladin, *Osnove marksizma*, 28.

³⁶ Marksizam-lenjinizam predstavlja adaptaciju Marksističke misli od strane Vladimira Lenjina. Kao takav, dakle prilagođen, konstruirao je osnovu za svjetski komunistički pokret. Sve komunističke partije počivale su na principima marksizma – lenjinizma. Pogledati: <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Marxism-Leninism> (28.05.2022.)

³⁷ Vladimir Iljič Lenjin rođen je u Simbirsku 1870. godine. On nije savremenik Marksa i Engelsa, ali je na njihovim temeljima razvijao svoj naučni opus. Bio je predvodnik Oktobarske revolucije. Borio se protiv revizionizma i reformizma. Umro je 1924. godine. Haladin, *Osnove marksizma*, 29-30.

³⁸ Riordan, „Sport and communism – on the example of the USSR“, 216-217.

kritika buržoazije i posljednje Lenjinov odnos prema sportu, koji je ujedno proširio Marksove teze, te ih nastojao primijeniti u praksi.

Baveći se pitanjem vaspitanja i obrazovanja Marks i Engels kazali su da pod tim pojmovima uključuju duhovno vaspitanje, potom *tjelesno vaspitanje onakvo kakvo se daje u gimnastičkim školama i preko vojnih vježbi*, te treće tehničko obučavanje.³⁹ Dalje objašnjavaju da podjela djece i mladih radnika u nastavi umnog i fizičkog vaspitanja mora biti izvršena prema uzrastu, te završavaju s mišlju da će kombinacija plaćenog proizvodnog rada, duhovnog vaspitanja i politehničkog obrazovanja uzdići radničku klasu iznad nivoa viših i srednjih klasa.⁴⁰ Mislimo da na osnovu iznesenog možemo uvidjeti obrise ideje stvaranja socijalističkog svestranog čovjeka uključenog u predvojničko obrazovanje, s obzirom da su spomenute vojne vježbe, kao primjer onoga što je potrebno u uvesti u obrazovni sistem. Na osnovu inzistiranja na podjeli po uzrastu, možemo zaključiti da su svjesni fizičke limitiranosti pojedinca, koju uzrokuje dob i spol, ali da uz rad i jednaku zastupljenost psihisa i fizisa Marks i Engels predviđaju da radnička klasa može predvoditi cjelokupno društvo.

Lenjin akcenat u obrazovanju stavlja na politologiju, politehničko i umno obrazovanje, moralno vaspitanje i problem kulturnog odnosno pedagoškog naslijeđa.⁴¹ Vidimo da u ovoj podjeli nema fiskulture. Ipak, u kasnijem periodu, baveći se pitanjem mladih, Lenjin vidi gimnastiku kao dijelom prosvjećivanja i kaže da *klicu vaspitanja buduće epohe, koja će za svu djecu iznad izvjesnog doba starosti povezivati produktivan rad s nastavom i gimnastikom, i to samo kao metod za povećanje društvene proizvodnje, nego i kao jedini metod za proizvođenje svestrano razvijenih ljudi*.⁴² Lenjin, slično kao Marks i Engels, ulogu sporta vidi u prosvjećivanju masa i stvaranju fizički jakih, sposobnih i svestranih ljudi, koji će zahvaljujući svojim sposobnostima povećati obim proizvodnje. Smatramo ovo bitnim istaknuti, jer Lenjin razmatra kako povećati proizvodnju dobara, a da rad u isto vrijeme ne utiče na loš fizički i duhovni razvoj čovjeka i da ne oduzima slobodno vrijeme. Rješenje vidi u korištenju gimnastike, koja će uz produktivan rad dati rezultate u vidu povećanja društvene proizvodnje i svestranih ljudi. Interesantno, Lenjin naglašava (...) *samo kao metod za povećanje društvene proizvodnje (...)*⁴³, dakle isključuje ulogu sporta u predvojničkoj

³⁹ Karl Marks i Fridrih Engels, *O vaspitanju i obrazovanju*, Radnička štampa, Beograd, 1982, 62.

⁴⁰ Marks i Engels, *O vaspitanju i obrazovanju*, 62.

⁴¹ Vladimir Iljič Lenjin, *O kulturi i vaspitanju*, Rad, Beograd, 1952, 10.

⁴² Владимир Илјич Лењин, *О омладини*, Култура, Београд, 1948, 37.

⁴³ Лењин, *О омладини*, 37.

ili vojničkoj obuci omladine, što je porekao nakon Oktobarske revolucije, jer je na Trećem sveruskom kongresu govorio o fizičkom vaspitanju, koji treba da priprema mlade za rad i odbranu.⁴⁴

Komunistički ideolozi raspravljali su o zdravstvenom stanju, tjelesnom razvoju i utrošku slobodnog vremena radnika. Opisujući položaj radničke klase u Engleskoj prije industrijske revolucije, Engels je kazao da oni nisu radili prekovremeno, već onoliko koliko im je bilo dovoljno za stvaranje materijalnih dobara, za razliku od trenutnog stanja kada se radi prekovremeno i nezdravo. Opisujući način korištenja slobodnog vremena u ranijoj epohi Engels kaže *imali su slobodnog vremena za zdrav rad u svome vrtu ili polju (...), a mogli su sem toga da uzimaju učešća i u razonodama i zabavama svojih susjeda; i sve te zabave, kuglanje, loptanje itd., doprinosile su održanju zdravlja i snaženju njihovog tijela. To su bili većinom snažni, dobro građeni ljudi, čija se tjelesna konstrukcija malo razlikovala ili se uopšte nije razlikovala od tjelesne konstitucije njihovih susjeda seljaka.*⁴⁵ Ovim je autor ukazivao na loše fizičko stanje radnika. Engels i Marks u svojim djelima raspravljaju o tjelesnom razvoju radničkog stanovništva i štetnim uticajem mašina na njihovo zdravlje i fizički razvitak. Da fizički i umni rad moraju biti ujednačeni kažu u dijelu koji govori o „zatupljivanju radnika.“ *Nadgledanje mašina, vezivanje prekinutih niti nije rad koji traži da radnik misli, ali s druge strane rad ne daje mogućnosti ni za kretanje mišića, ni za tjelesnu djelatnost. Na taj način to ustvari nije nikakav rad, već čisto dosađivanje.*⁴⁶

O uticaju rada za mašinama na fizički razvoj čovjeka Engels kaže *kad se uz to ima na umu da se pri svemu tome nijedan mišić tijela stvarno ne napreže, ne radi, osim možda mišića nogu, da ništa ne djeluje nasuprot umrtvljujućem i iznuravajućem dejstvu pomenutih okolnosti, da nema nikakvog vježbanja koje bi moglo dati mišićima snagu, vlaknima gipkost i otpornost, da radnicima od malih nogu nedostaje vremena za kretanje po čistom vazduhu, onda nam više neće izgledati čudnovato što ljekari skoro jednoglasno izjavljuju u fabričkom izvještaju da su oni kod braičkih radnika našli vrlo malo otporne snage prema bolestima, opštu depresiju svih životnih aktivnosti, stalno opadanje svih duhovnih i tjelesnih snaga.*⁴⁷ Marks kaže da *Mašinski rad do krajnosti iznurava živčani sistem i istovremeno priguštuje mnogostranu igru mišića i oduzima čoveku svaku*

⁴⁴ Riordan, *Sport in Soviet Society*, 61.

⁴⁵ Fridrih Engels, *Položaj radničke klase u Engleskoj*, Prosveta – Beogradsko izdavačko – grafički zavod, Beograd, 1977, 15-16.

⁴⁶ Marks i Engels, *O vaspitanju i obrazovanju*, 112-113.

⁴⁷ Engels, *Položaj radničke klase u Engleskoj*, 141.

slobodnu telesnu i duhovnu delatnost. Čak i olakšanje rada postaje sredstvom za mučenje, jer mašina ne oslobađa radnika od rada, već njegov rad od sadržaja.⁴⁸ Dakle, njih dvojica kritiziraju neujednačen fizički i duhovni rad, te smatraju da je rad na mašini dosadan koji pri tome razvija samo jedan dio tijela, najčešće onaj koji se najviše koristi prilikom korištenja mašine. Uz to, radnik koji radi određen period gubi fokus, čineći pokrete „mehanički“ bez promišljanja, što utiče na njegov fizički i duhovni napredak. Zato Marks predlaže da radnik koristi pauze da bi obnovio svoj um i nastavio produktivno djelovati. Možemo, na osnovu navedenog, kazati da su ovo temelji radničkog sporta, s obzirom da su radnici u komunističkim zemljama koristili pauze za kratke vježbe.

Fridrih Engels smatra da sredstva za proizvodnju vladaju nad proizvođačima i da je podjela rada na gradske (zanat) i seoske poslove (privreda), učinila da jedna tjelesna djelatnost žrtvuje drugu i duhovnu sposobnost. On nastavlja *sama individua biva podijeljena i pretvorena u automatski mehanizam za neki djelimičan rad, mehanizam koji u mnogim slučajevima postiže savršenstvo tako što radnik biva osakaćen i tjelesno i duhovno.*⁴⁹ Marks je na ovu temu kazao da radnik koji cijeli život vrši jednu funkciju, cijelo svoje tijelo pretvara u isključiv automatski organ te operacije, a da ne troši nimalo manje vremena nego zanatlija koji naizmjenično izvodi čitav niz operacija. On smatra da radnik koji kombinira radnje, koji nije jednoličan, povećava produktivnost.⁵⁰

Kritika buržoazije se prožima kroz većinu tekstova predstavnika marksizma – lenjinizma. Međutim, ono što smo mi u našoj podjeli stavili na treće mjesto odnosi se na kritiku buržoazije, između ostalog, i zbog njihovog fizičkog razvoja. U djelima možemo pročitati kako se buržoazija ulijenila te živi „mlitavo“ bez fizičkih aktivnosti. U jednom od takvih pod nazivom *O vaspitanju i obrazovanju* Marks i Engels navode da *Engleska buržoazija je tako bezobzirna, tako glupavo ograničena u svome egoizmu, da se nije nikada potrudila da engleskim radnicima ulije današnji moral, moral koji je skrparila ona sama, u sopstvenom interesu i za sopstvenu zaštitu! Čak i ta briga za samu sebe zadaje suviše muke sve mlitavijoj, lenjoj buržoaziji, čak i ona joj izgleda suvišna.*⁵¹ Marks je, govoreći o radnom vremenu, konstruirao tezu o vremenu kao prostoru za

⁴⁸ Karl Marks, *Kritika političke misli I – III*, Beogradsko izdavačko – grafički zavod, Beograd, 1973, 374.

⁴⁹ Fridrih Engels, *Socijalizam: istorija, teorija i praksa*, Beogradski izdavačko – grafički zavod, Beograd, 1973, 108-109.

⁵⁰ Karl Marks, *Kapital: Kritika političke ekonomije*, Tom I, Kultura, Beograd, 1947, 270.

⁵¹ Marks i Engels, *O vaspitanju i obrazovanju*, 106-107.

ljudski razvoj kazavši da *Čovjek koji ne raspolaže slobodnim vremenom, čiji je celi život, ne uzimajući u obzir čisto fizičke prekide potrebne za spavanje, uzimanje hrane, itd., zauzet radom za kapitalistu, takav čovek niži je od tegleće marve. Telesno slomljen i duhovno ogrubeo – on je samo mašina za proizvodnje tuđeg bogatstva.*⁵² Marks i Engels su inzistirali na slobodnom vremenu za radnike, smatrajući da ih njihov rad, način na koji funkcionira čitav sistem, zapravo, zatupljuje. Ništa dalje nisu išli ni u ocjeni buržoazije, gdje su bili jako strogi u ocjenjivanju njihove fizičke spremne. Nikola Mijatov navodi da je u Komunističkom manifestu buržoazija kritizirana za ostavljanje srednjovjekovnih ideala poput viteštva i umijeća ratovanja, a za to našla zamjenu u najmlitavijem demobilisanju.⁵³ Nastojeći pronaći potvrdu Mijatovih navoda pronašli smo drugačiji prijevod ove formulacije, gdje se navodi da je buržoazija našla dopunu u najmlitavijem ljenčarenju.⁵⁴ Ne ujednačenost u prevodu teksta dužni smo istaknuti, no to ne mijenja suštinu onoga što autori Manifesta žele kazati, a to je da su se vlasnici zadovoljili time da neko drugi radi za njih i donosi im profit, dok oni ljenčare i na taj način fizički i duhovno propadaju. Marks i Engels smatraju da je čovjeku potrebna ujednačenost duhovnog, fizičkog i materijalnog kako bi bio u potpunosti ostvaren, ispunjen i spreman za dalje izazove.

Najdalje u kritici buržoazije i sa sportskog segmenta, otišao je Lenjin. Ono čime se Marks i Engels nisu bavili jeste uloga sporta za bogaćenje i sportom, kao predstave, za bogate. Razlog tome leži u činjenici da se profesionalni sport pojavio pred kraj njihovih života, te vjerovatno nisu prepoznali taj problem ili nisu imali vremena da isti prepoznaju.⁵⁵ No, u Lenjinovo vrijeme sport je bio korišten u mnoge druge svrhe, te je on iskoristio priliku da uputi kritiku na račun bogatih, koji su koristili sport za lične zabave. Lenjin kaže *sve veći dio zemljišta u Engleskoj oduzima se poljoprivrednoj proizvodnji i namjenjuje sportu, zabavi za bogataše.*⁵⁶ On kritizira i sportska društva koja učestvuju u raslojavanju stanovništva primanjem razne vrste prihoda, čime pomažu bogaćenje jednog dijela stanovništva. Poznajući stavove Marksa i Engelsa o fizičkom razvoju

⁵² Karl Marks, *Nadnica, cena, profit*, Prosveta, Beograd, 1983, 47.

⁵³ Mijatov, *Sport u službi socijalizma*, 71.

⁵⁴ Karl Marks i Fridrih Engels, *Manifest komunističke partije, Ekonomija/Economics*, 3, Zagreb, 2008, 569.

⁵⁵ Prvi nogometni klub u Engleskoj osnovan je 1857. godine, dok je prvo ligaško takmičenje započeto 1884. godine. Srđan Vrcan, *Nogomet – politika – nasilje. Ogledi iz sociologije nogometa*, Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2003, 9.

⁵⁶ Vladimir Iljič Lenjin, *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma; Država i revolucija*, Naprijed, Zagreb, 1973, 102.

čovjeka, te zahvaljujući vlastitom iskustvu Lenjin je spoznao benefite sporta, kojeg je trebao otrgnuti iz ruku kapitalista i uspostaviti radnički sport.

Lenjin se većim dijelom života bavio sportom. S obzirom da se rodio u Simbirsku, gdje su dominirali zimski sportovi, od djetinjstva pa sve do gimnazijskih dana bavio se klizanjem na ledu. *Veoma sam volio klizanje, ali sam vidio da mi to smeta učenju, pa sam prestao da klizem.*⁵⁷ Pored klizanja, zanimao se i za šah, a ljeti je lovio ptice, pecao, igrao krocket, trčao i plivao. U kasnijem periodu života, iako je zbog prirode posla imao manje slobodnog vremena, šetao je u prirodi, vozio bicikl, išao u lov i klizao,⁵⁸ ali je i kao posmatrač bio prisutan na fiskulturnim paradama u Moskvi. Jedna od njih je i ona 25. maja 1919. godine, koja je bila prva parada tog tipa, održana u čast osnivanja Centralnog savjeta univerzalne vojne obuke.⁵⁹ Lenjin je teoretski proširio ono o čemu su govorili Marks i Engels, a praktično počeo primjenjivati, zbog čega je zaslužan za uspostavljanje socijalističkog fiskulturnog pokreta.

Pod uticajem sopstvenog iskustva Lenjin je smatrao da mladi ljudi trebaju voditi aktivan život, te kombinirati sport sa intelektualnim razvojem. Dakle, govorio je o praktičnoj primjeni sporta, ali i o emancipaciji žena. Lenjin je smatrao da ulazak žene u sport donosi revoluciju u ruskom načinu života, jer bi to značila da žena postaje aktivnim sudionikom javnog prostora.⁶⁰ Lenjin je postavio temelje za razvoj fizičke kulture Staljinovog SSSR-a, a čije su se iskustva koristila u mnogim drugim komunističkim zemljama, a između ostalih i Jugoslavija nakon 1945. godine. Sport u pripremi za rad i odbrani države, fiskulturni sletovi i parade, samo su neki obrisi Lenjinovog sporta, a što imamo u primjeni mnogo godina kasnije i na našim prostorima.

2. Razvoj sporta u Bosni i Hercegovini prije socijalizma (1918 – 1945)

Paralelno s povlačenjem Austro-Ugarske Monarhije sa ovih prostora uspostavlja se Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (Kraljevina SHS) u čiji sastav ulazi i područje Bosne i Hercegovine. Ovaj period su obilježili stalni sukobi između hrvatskih i srpskih političara, te borba za centralizirani, odnosno decentralizirani sistem. Nakon aprilskog rata 1941. godine uspostavljena je Nezavisna Država Hrvatska (NDH), ustaška tvorevina potpomognuta silama Osovine. Tokom 1941. – 1945.

⁵⁷ Mijatov, *Sport u službi socijalizma*, 74.

⁵⁸ Isto.

⁵⁹ Riordan, *Sport in Soviet Society*, 72-73.

⁶⁰ Isto, 64.

godine antifašistički pokret, predvođen KPJ nastojao je osloboditi Jugoslaviju od okupatora i pobijediti domaće izdajnike, te uspostaviti vlast na ideološkim osnovama komunizma. U ovom poglavlju govorit ćemo o razvoju sporta u Bosni i Hercegovini u vremenskom periodu od 1918. do 1945. godine. Smatramo bitnim dati kratak pregled uticaja politike na sport i razvoj sporta u ovom periodu, jer su se pored nacionalnih, razvijala i radnička sportska društva pod direktnim uticajem KPJ, a iskustva su iskorištena za organizaciju socijalističkog sporta nakon Drugog svjetskog rata.

2.1. Razvoj sporta u Kraljevini Jugoslaviji

Sportski život ovog perioda obilježen je dominantnim razvojem sokolskih i nogometnih društava sa nacionalnim predznakom. Ideja panslavizma je svoju realizaciju dobila kroz integraciju južnih Slovena u jednu državnu zajednicu, zbog čega je integracija u Kraljevini SHS bila imperativ, a kojoj je i sport trebao doprinijeti. Grupa nogometaša osnovala je u Mostaru nogometni klub „JŠK – Jugoslovenski športski klub“, čiji je cilj bio okupljati i odgajati omladinu u duhu jugoslavenstva. Međutim, klub ubrzo preuzimaju velikosrbi, čijom zaslugom se kroz klub počinje širiti šovinizam, što je rezultiralo istupanjem Hrvata i Muslimana iz kluba.⁶¹ Integraciju također vidimo i na primjeru spajanja Hrvatskog športskog saveza i Srpskog olimpijskog kluba, čime se formirao Jugoslovenski olimpijski odbor.⁶²

U osnovi jugoslovenskog sokolstva bile su gimnastičke vježbe i sletske manifestacije zahvaljujući kojima se omladina obrazovala u građanskom duhu, a koje je prožeto idejom slavenskog bratstva, iz čega možemo iščitati dva cilja. Prvi je nametanje ideologije, a drugi predvojnička obuka. Međutim, nacionalne tenzije su doprinijele da već 1922. godine Hrvatski sokolski savez započinje okupljanje članstva na bazi hrvatskog nacionalizma.⁶³

Jugoslovenski nogometni savez (JNS) osnovan je u Zagrebu 1919. godine. Klubovi su bili organiziranu u deset župa. Formirani su podsavezi po teritorijalnom ustrojstvu države, tako da je jedino Sarajevski podsavez djelovao na prostoru Bosne i Hercegovine i djelimično uticao na razvoj

⁶¹ Драга Мاستиловић, *Херцеговина у Кралјевини Срба, Хрвата и Словенаца (1918-1929)*, Филип Вишњић, Београд, 2009, 441.; Šefik Pašić, „Šezdeset i pet godina fudbala u Mostaru“, *Prilozi za istoriju fizičke kulture u Bosni i Hercegovini*, 1, Sarajevo, 1968, 43.

⁶² Mijatov, *Sport u službi socijalizma*, 40.

⁶³ Isto, 33-36.

nogometa.⁶⁴ No, kako je politički establišment vodio nacionalnu borbu, tako su se sportska društva, osnivala sa nacionalnim predznakom. Nerijetko je buržuj, vlasnik kluba, bio u dobrim odnosima s nacionalnim političkim liderima što je donosilo određenu korist. U Sarajevu je djelovao „Hrvatski športski klub“, koji je promijenio ime u „SAŠK“ i bio je jedan od najjačih sportskih kolektiva na tlu Bosne i Hercegovine u to vrijeme. Drugi sportski kolektiv koji je okupljao građane hrvatske nacionalnosti bio je mostarski „Zrinjski“. Kontra dva navedena sportska kolektiva stajao je „Srpski sportski klub“, kasnije poznat kao „Slavija“. Nakon kraljeve diktature sjedište JNS-a je prebačeno iz Zagreba u Beograd, što je još više zategnulo odnose između političkih predstavnika Srba i Hrvata,⁶⁵ a premještanje sjedišta Saveza je eklatantan primjer miješanja politike u sport. Nakon sporazuma Cvetković-Maček, kojim se osniva Banovina Hrvatska, na teritoriji Kraljevine formirane su dvije nogometne lige, hrvatsko – slovenačka i srpska liga. Interesantno je da su dva kluba iz Sarajeva, „SAŠK“ i „Slavija“ igrali dvije različite lige. Prvi su nastupali u hrvatsko – slovenačkoj, a drugi u srpskoj ligi,⁶⁶ što nam oslikava međunacionalne odnose i uticaj politike na razvoj sporta u ovom periodu.⁶⁷ Među značajnijim muslimanskim sportskim kolektivima bio je „Đerzelez“. Osnovan je još u vremenu prije Prvog svjetskog rata, a u međuratnom periodu se utopio u nacionalnu podjelu, te je oko svog kolektiva uglavnom okupljao muslimanski narod. Jugoslovenska muslimanska organizacija (JMO), kao najjača muslimanska politička stranka u Bosni i Hercegovini, pratila je i podržavala rad „Đerzeleza“.⁶⁸

Vlast nije bila blagonaklona prema sportskim kolektivima koji su nosili predznak radničkog, socijalističkog ili komunističkog sportskog društva. To je KPJ otežavalo rad, s obzirom da su i u toku ilegalnog djelovanja preko sporta pokušavali okupljati omladinu.⁶⁹ Njihovo djelovanje je bilo otežano zbog stalnih pretresa, kontrole, ali i pokušaja gašenja kolektiva od strane vlasti. Na Drugom kongresu Komunističke omladinske internacionale u Moskvi insistiralo se na

⁶⁴ Nebojša Jakovljević, *Fudbalska takmičenja južnih Slovena*, 25-26.; Mića Bajić, *Fudbal u Bosni i Hercegovini 1908-1992*, ABC – Sport, Sarajevo, 2006, 12.

⁶⁵ Mills, *Nogomet i politika*, 19.

⁶⁶ Kovačić, *Hrvatski nogomet*, 87-88

⁶⁷ Kakvo je povjerenje vladalo među sportskim kolektivima oslikava jedan detalj sa utakmice između „Hajduka“ i „BSK-a“. „Hajduk“ je vodio sa tri gola prednosti i igrači na klupi su desetak minuta prije kraja utakmice počeli slaviti pobjedu, na što je šef stručnog štaba kazao da i dalje budu oprezni, jer nemaju pojma šta su sve Srbi mogu učiniti u tih deset minuta, misleći da mogu varati, podmićivati ili na neki drugi nelegalan način doći do pobjede. Kovačić, *Hrvatski nogomet*, 52.

⁶⁸ M., „Uspjesi sarajevskog „Đerzeleza“. Klub je okupio veliki broj mladih sportista i simpatizera“, *Pravda*, br. 12, 26.3.1937..

⁶⁹ Bajić, *Fudbal u Bosni i Hercegovini*, 12.

osnivanju organizacija mladih radnika, a jedna od takvih bila su i sportska društva, što je KPJ prihvatila.⁷⁰ Pripadnici Partije uspijevali su, kako kaže Rato Dugonjić, iskoristiti nogomet za ilegalni rad, jer su časopise i druge propagandne materijale sportisti stavljali u torbu sa sportskom opremom, prenoseći materijale u razne dijelove države.⁷¹ U Sarajevu je djelovalo nekoliko neregistriranih klubova u organizaciji SKOJ-a, s ciljem privlačenja druge omladine.⁷²

Jedan od sportskih kolektiva osnovan od strane članova Partije bio je mostarski „Velež“. Pravila kluba su morala biti sačinjena na način da klub ne bude „sumnjiv“, ali i pored toga dešavala su se masovna hapšenja igrača i drugih ljudi okupljenih oko kluba, što je ometalo razvoj kluba. Konačno gašenje desilo se 1940. godine.⁷³ Na godišnjicu napada Hitlera na Poljsku, poslije utakmice „Veleža“ i „Crne Gore“ iz Podgorice, desile su se masovne demonstracije protiv režima i sve jačih veza sa silama Osovine. Masa je krenula od stadiona prema centru grada skandirajući protiv fašizma, na što je policija odgovorila represijom, a nakon čega je „Velež“ prestao s radom.⁷⁴ Ipak, rat je kucao na vrata. U aprilu 1941. godine Kraljevina Jugoslavija je kapitulirala i na njenom tlu se uspostavlja ustaška NDH u čiji sastav ulazi i područje Bosne i Hercegovine.

2.2. Sport u Drugom svjetskom ratu

Prije početka sportskih manifestacija u NDH, akteri su bili dužni ispoštovati određene rituale sa ideološkom konotacijom. Tako su nogometaši bili poredani u vrstu te na uzvik suca „Za dom“ dizali desnu ruku u zrak i odgovarali „spremni“.⁷⁵ Pojedini sportski kolektivi, poput „SAŠK-a“, „Zrinjskog“, „Đerzeleza“, i drugih nastavili su sa djelovanjem i takmičenjem u Hrvatskoj nogometnoj ligi.⁷⁶ Drugi kolektivi su ugašeni, a njihovi članovi su pristupili NOP-u, gdje je veliki broj njih ostavio svoje živote. U NDH sport nije mogao biti predmetom zabave pojedinca, već svojina širokih narodnih masa i sredstvo za državnu promociju. Analizirajući prethodni period, vlasti su zaključile da se hrvatski sport nije mogao razvijati zahvaljujući židovsko – masonskom – srpskom uticaju i pokvarenosti koju je donio profesionalizam u sportu.⁷⁷ Kako se država nastojala

⁷⁰ Mills, *Nogomet i politika*, 30.

⁷¹ Isto, 38.

⁷² Franjo Budimir, „Formiranje neregistrovanih sportskih klubova – izraz aktivnosti napredne omladine“, *Sarajevo u revoluciji*, Knjiga 1, Istorijski arhiv Sarajevo, Sarajevo, 1976, 700.

⁷³ Pašić, „Šezdeset i pet godina fudbala“, u: *Prilozi 1*, 45.

⁷⁴ Mills, „Velež Mostar“, 1112.

⁷⁵ Mills, *Nogomet i politika*, 45.

⁷⁶ Ur. „Iz Povjereništva Sarajevskog nogometnog podsaveza“, *Sarajevski novi list*, br. 5, 08.06.1941.

⁷⁷ Kovačić, *Hrvatski nogomet u doba*, 105.

„očistiti“, tako je i sport trebao biti „čist“ zbog čega je usvojena zabrana bavljenja sportom za Srbe, Jevreje i komuniste.⁷⁸

Za to vrijeme KPJ organizirala je borbu protiv okupatora. Prva slobodna teritorija nastala je na području Foče početkom 1942. godine, koja je postala sjedištem Vrhovnog štaba i Centralnog Komiteta KPJ (CK KPJ). U aprilu te godine Josip Broz Tito je ukazao na potrebu poboljšanja fizičke kondicije boraca, zbog čega su organizirane gimnastičke vježbe i desetominutno šutiranje lopte.⁷⁹ Dana 20. aprila 1942. godine odigrana je nogometna utakmica u između ekipe Vrhovnog štaba⁸⁰ i ekipe prateće čete Vrhovnog štaba iz Valjeva, koja je pobijedila.⁸¹

Šest dana poslije odigrao se „revanš“ susret. Vladimir Dedijer u svom Dnevniku prenosi svoje viđenje ovih događaja. *U svrhu podizanja morala priredili smo danas fudbalsku utakmicu s Valjevcima. Još pre podne smo ja s četom pionira napravili stative na igralištu i nabavili fudbal. Pobili smo sa 4:0 (1:0). U navali najbolji Melentije, dok je igrao. Ja sam bio slabiji nego obično. U prvom minutu pop Vlado, bek Valjevaca, polomio mene i Lolu.*⁸² Ovoj utakmici prisustvovao je Tito, koji je fotografirao trenutke sa utakmica.⁸³ Dedijer navodi da su na sportskim utakmicama učestvovali predstavnici bataljona u rezervi, omladina, radnici, članovi komande mjesta.⁸⁴

Prvo partizansko sportsko takmičenje, koje je u kasnijoj historiografiji nazvano „Partizanska olimpijada“, započelo je 2. maja 1941. godine.⁸⁵ Organizirana su takmičenja u gimnastici, nogometu, šahu, čak su se i žene takmičile.⁸⁶ Dedijer nas izvještava da je Marko (Aleksandar Ranković) pobijedio u šahu.⁸⁷ Drugi dan takmičenja *naš tim* (Vrhovnog štaba) *je propao. Kragujevački bataljon pobedio skoro u svim disciplinama. Naše devojkje podbacile. U skoku u daljinu isto tako. Ja sam se slabo proveo na 1.500 metara (...)* U odbojci smo pobedili

⁷⁸ Mills, *Nogomet u Jugoslaviji*, 45.

⁷⁹ Luka Božović, *Fočanska partizanska republika*, Muzej Fočanskog perioda NOB-a, Svjetlost i Muzej Revolucije BiH, Foča, 1982, 150.

⁸⁰ Za koji su igrali Ivo Lola Ribar, Aleksandar Ranković, Sreten Žujović, Arso Jovanović, Koča Popović, Jurica Ribar, Milentije Popović, Vladimir Dedijer...

⁸¹ Božović, *Fočanska partizanska*, 150.

⁸² Vladimir Dedijer, *Dnevnik*, Knj 1, Državni izdavački zavod Jugoslavije, 1945, Beograd, 130.

⁸³ Božović, *Fočanska partizanska republika*, 151.

⁸⁴ Dedijer, *Dnevnik*, 133.

⁸⁵ Isto.

⁸⁶ Šemso Tucaković, *Sto deset dana Fočanske republike*, Muzej „Fočanskog perioda NOB-a“ i Muzej Revolucije BiH, Foča-Sarajevo, 1982, 53.

⁸⁷ Dedijer, *Dnevnik*, 133.

*komandu.*⁸⁸ Međutim, snovi o slobodnoj teritoriji i sportskim igrama prekinuti su četvrtog maja, kada su ustaške i njemačke jedinice započele ofanzivu prema slobodnoj teritoriji. Čak i u tom trenutku razmišljalo se o odigravanju utakmice. *Diskutujemo da li da večeras igramo fudbal ili odbojku. Otići ćemo na teren malo da dignemo moral stanovništvu Foče.*⁸⁹ Dakle, cilj sportskih igara bio je podići fizičku sposobnost vojnika i drugih učesnika, moral i raspoloženje boraca i stanovnika, te bar na neko vrijeme, zaboraviti na okupaciju i osjetiti slobodarski život. U Goraždu je odigrana utakmica između beogradskog i crnogorskog bataljona Prve proletherske brigade, a sportski izvještaj sa utakmice objavljen je u listu *Srp i čekić.*⁹⁰ Kongresi Ujedinjenog saveza antifašističke omladine Jugoslavije (USAOJ) u Bihaću i Drvaru praćeni su nogometnim utakmicama,⁹¹ takmičenje u Drvaru se održalo u atletici,⁹² na osnovu čega možemo zaključiti da je sport u NOP-u bio jedan od najprihvatljivijih načina podizanja morala među borcima i stanovništvom.

Pred sam kraj rata CK KPJ je na Visu imao svoje sjedište, gdje je među partizanima bilo i nogometaša, koji su osnovali nogometni tim. Ekipa je imala zadatak da među borcima održava moral, a da sa britanskim jedinicama razvija dobre odnose. Ubrzo dolazi do ideje da se najpoznatiji dalmatinski klub „Hajduk“ ponovo osnuje i da u drugim državama kroz nogometne utakmice predstavi jedini legitimni pokret otpora u Jugoslaviji, koji je bio predvođen KPJ. „Hajduk NOVJ“, što je bilo puno ime prvog sportskog kolektiva jugoslovenske armije, odigrao je utakmice u Italiji, zemljama Sjeverne Afrike i Bliskog Istoka.⁹³ Po povratku iz Italije u Split odigrala se prva međunarodna utakmicu u slobodnoj Jugoslaviji i to protiv reprezentacije Velike Britanije povodom oslobođenja grada.⁹⁴

U međuratnom periodu opstanak radničkih sportskih klubova zavisio je o raspoloženju vlasti. Međutim, i pored toga građanstvo se okupljalo oko ovakvih kolektiva. Uspješnost nam dokazuje utakmica u Mostaru 1940. godine kada se protestiralo protiv fašizma. Ilegalan rad bio je značajan segment međuratnog radničkog sporta. U ratu sport je korišten za dizanje morala i fizičke

⁸⁸ Dedijer, *Dnevnik*, 133.

⁸⁹ Isto, 134.

⁹⁰ Tucaković, *Sto deset dana*, 50.

⁹¹ Mills, *Nogomet i politika*, 52.; Branko Tomić, *Tito prijatelj sporta*, NIŠRO „Oslobođenje“, Sarajevo, 1983, 48.

⁹² Tvrtko Jakovina, „Sjećanja koja čine povijest – razgovori s Miroslavom Kreačićem, veleposlanikom i diplomatom FNRJ/SFRJ“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3, Zagreb, 2002, 903.

⁹³ Mills, *Nogomet i politika*, 52-67.

⁹⁴ Ur. „Značajan športski događaj u oslobođenoj Splitu“, *Slobodna Dalmacija*, br. 98-99, 28.12.1944, 5.

snage boraca. Pored toga, KPJ nogomet je iskoristila u međunarodnoj diplomatiji za promociju antifašističkog pokreta Jugoslavije. Osjetivši benefite sporta, te zahvaljujući sopstvenom i iskustvu SSSR-a, KPJ je u narednom periodu posvetila pažnju razvoju sporta. Pobjeda u Drugom svjetskom ratu označila je početak procesa razvoja socijalističkog organiziranja u fiskulturnom pokretu.

3. Uspostavljanje i organizacija socijalističkog sporta u Bosni i Hercegovini

Iščekujući kraja rata i sve izvjesniju pobjedu nad okupatorom i osvajanje vlasti, nastala je potreba za organizacijom života na slobodnim teritorijama, pri čemu je trebalo voditi računa o svim segmentima društvenog i političkog organiziranja. Reorganizacija se odnosila i na fizičku kulturu, koju je bilo potrebno podignuti na nove temelje i započeti s masovnim aktivnostima na ovom polju. Obnova i izgradnja države postali su novi prioriteti KPJ, za što su bili potrebni zdravi i snažni ljudi. Fiskultura je u ovom procesu imala prvorazredni značaj, jer je uticala na fizičko jačanje i zdravstveni bilten naroda. Ustavom Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ) iz 1946. godine članom 36. država se obavezala da će podizati zdravlje naroda organizacijom i kontrolom zdravstvene službe i da će voditi računa o fizičkom vaspitanju naroda, narodne omladine, a radi podizanja zdravlja, radne sposobnosti naroda i odbrambene moći.⁹⁵ Fizičko jačanje naroda značilo bi i brži oporavak države nakon rata, kao i jačanje naroda za potrebe vojske, zbog čega je fizička kultura morala bila masovna i svestrana.⁹⁶

Pored zdrave nacije, sljedeći bitan faktor, kako za izgradnju države, tako i za jačanje fiskulturnog pokreta u Jugoslaviji bila je omladina. Na jednom od sastanaka CK KPJ Josip Broz Tito istakao je da su mladi „ranjiva kategorija“ zbog čega je potrebno na adekvatan način približiti se toj populaciji i privući ih, a sport je vidio kao sredstvo za okupljanje omladine oko Partije.⁹⁷ U jednom od svojih govora istakao je tri zadatka omladine, gdje je prvi bio da se obrazuje, drugi da se fizički razvija i treći da učestvuje u obnovi i izgradnji države.⁹⁸ Već u martu 1945. godine na I Plenumu USAOJ-a određen je karakter socijalističkog sporta, a to je prosvjeđivanje širokih narodnih masa s ciljem podizanja fizičkih i duhovnih potreba stanovništva.⁹⁹ Novi sport je

⁹⁵ *Устав ФНРЈ и Устави народних република*, Службени лист ФНРЈ, Едиција збирка Закона ФНРЈ, 1948, 21.

⁹⁶ Mijatov, *Sport u službi socijalizma*, 106.

⁹⁷ Isto, 96.

⁹⁸ Ur. „Raspored rada kongresa“, *Sport*, br. 22, 04.02.1947.

⁹⁹ Arhiv Jugoslavije (Dalje: AJ), Fond 114, Savez socijalističke omladine Jugoslavije (Dalje: SSOJ), f-27, I plenum USAOJ-a.

demokratski, narodni i borbeni, čuva tekovine NOP-a i brani državu od unutrašnjeg i vanjskog neprijatelja. Fiskulturnik je primjer u društvu, među najboljim u školi, te djeluje protiv negativnih pojava u sportu i društvu.¹⁰⁰ Ujedinjeni savez antifašističke omladine Srbije (USAOS) je u februaru 1945. održao sastanak na kojem su izneseni zaključci o sportu Kraljevine Jugoslavije, koji se koristio isključivo za ekonomske svrhe, a ne za vaspitanje omladine i đaka, gdje se samo određeni broj ljudi mogao baviti fiskulturom. Nova fiskultura trebala je biti dostupna svima i služiti opštim interesima,¹⁰¹ pri tome ne „praviti“ sportske zvijezde, osvajati rekorde, već praviti dobre ljude za kojima će se voditi cijelo društvo.¹⁰²

Početak sistematskog i institucionaliziranog bavljenja fiskulturom na tlu Jugoslavije začet je osnivanjem Fiskulturnog odbora Jugoslavije (FOJ) osnivačkim sastankom 08. maja 1945. godine. Rezolucija FOJ-a fiskulturu pozicionira kao sastavni dio obrazovanja, a koji je trebao obuhvatiti najšire mase grada i sela, doprinoseći svestranom razvoju naroda. Sindikalne, omladinske i druge masovne organizacije obavezale su se da će pomagati razvoj fiskulture. Da bi se pomoglo omasovljenje novoosnovana fiskulturna društva vršila su osnivanje ogranaka u fabrikama, radionicama, školama i slično.¹⁰³ FOJ je obuhvatao sve nivoe od saveznog, preko republičkog do nivoa mjesnih zajednica, a koji se u isto vrijeme starao o razvoju svih sportskih grana. U rukovodstvo Saveza ušli su predstavnici omladinskih, sindikalnih organizacija i po jedan predstavnik ministarstva zdravstva, ministarstva prosvjete i predstavnik Jugoslovenske armije.¹⁰⁴

Već početkom maja 1945. godine na tlu Jugoslavije izvršena je sistematska organizacija fiskulture. Kao obrazac načina organizacije uzet je primjer SSSR-a, te je većina aktivnosti nastajala po uzoru na ovu socijalističku republiku. Samim uspostavljanjem i organizacijom sporta na području Jugoslavije u ranom socijalizmu možemo prepoznati pravce razvoja. Prije svega fizička kultura doprinosila je poboljšanju zdravstvenog stanja nacije, naročito ako se uzmu u obzir uslovi u kojima se živjelo nakon devastacije, rušenja i uništavanja u periodu od 1941. do 1945. godine. Uključivanje sindikalnih organizacija u fiskulturni pokret ozvaničilo je uspostavljanje radničkog

¹⁰⁰ AJ, Fond 117, Savez sindikata Jugoslavije (Dalje: SSJ), f-395, I kongres Fiskulturnog saveza Jugoslavije.

¹⁰¹ Ur. „Masovno vaspitavanje omladine kroz fiskulturu za uspešnu službu opštim interesima“, *Politika*, br.11890, 02.02.1945.

¹⁰² K. „Pred početkom fiskulturnog rada u Sarajevu“, *Oslobođenje*, br. 69, 22.06.1945.

¹⁰³ AJ, Fond 313, Ministarstvo prosvete FNRJ 1945-1946 (Dalje: MP), f-4, Rezolucija Fiskulturnog odbora Jugoslavije, 08.05.1945.

¹⁰⁴ Klasić, „Fiskultura u službi naroda“, 204.

socijalističkog sporta, što je doprinosilo fizičkom i mentalnom jačanju radnika, a koji će, kao takvi, u budućnosti uspješno ispunjavati sve radne zadatke i planove. Paralelno s uključivanjem omladine i radnika, kako sa sela, tako i iz grada, fiskulturni pokret dobija na masovnosti. U socijalizmu je bio zabranjen profesionalizam u sportu, poticao se svestrani odgoj. Pod ovim pojmom isključivao se razvoj samo jedne ili pojedinih grana sporta. Cilj svestranog bavljenja fiskulturom značio je razvoj svih sportskih grana, ali i izgradnja socijalističkog čovjeka. Ovakav pristup fiskulturi doprinosio je izgradnji vojno sposobnih ljudi, koji su u svakom trenutku spremni za odbranu države, a s obzirom da je zabranjen profesionalizam, fiskulturnik nije trebao očekivati nikakvu materijalnu korist za svoj fiskulturni rad.

Sarajevo je oslobođeno od okupatora početkom aprila 1945. godine i dosta rano pronalazimo prve podatke o sportskim aktivnostima. Na stranicama listova *Oslobođenje* i *Sarajevski dnevnik* izvještavalo se o omladini koja je u mahalama igrala nogomet. Već u maju 1945. godine Ujedinjeni savez antifašističke omladine Bosne i Hercegovine (USAOBiH), prateći ranije odluke USAOJ-a, organizaciju sporta i fizičke kulture postavlja kao jedan od prioriteta svog rada, te naglašava neophodnost preuzimanja kontrole države nad sportom. Ponovni razvoj i uspostava sportskih takmičenja podrazumijevala je postojanje sportskih kolektiva i sportista, koji bi širili ideje „novog“ sporta, ali se nije smjelo dozvoliti da među sportske kolektive upliva „reakcionarski elemenat“ što je značilo da se sportske i fiskulturne organizacije mogu osnivati samo inicijativom radničkih sindikata i Ujedinjenog saveza, koji trebaju da iniciraju osnivanje raznih fiskulturnih kolektiva kako u gradu, tako i na selu.¹⁰⁵ Ubrzo su odigrane i prve poslijeratne utakmice, a povodom Prvog omladinskog kongresa održanog 9. i 10. maja. Riječ je o nogometnom turniru na bivšem terenu „Slavije“.¹⁰⁶ Turnir je pratilo 5.000 gledalaca, a najpopularniji tim bilo je fiskulturno društvo „Crvena Zvezda“ iz Beograda. U Bosni i Hercegovini su se pratile ranije donesene odluke po pitanju razvoja sporta. Smatramo da se zbog nacionalno mješovitog stanovništva i iskustva iz rata, posebno obratila pažnja da se u nove sportske kolektive, kao i u organizacijske strukture, uključuju provjereni ljudi.

¹⁰⁵ Ur. „Rezolucija o sportu“, *Oslobođenje*, br. 46, 11.05.1945.

¹⁰⁶ Nogometni teren se nalazio kod današnje željezničke stanice i hotela „Holiday“. Teren je preuzeo Fiskulturni savez Bosne i Hercegovine, a kasnije je preimenovan u stadion „6. april“. Iako je to bio stadion „Slavije“, kluba koji je proglašen reakcionarskim, to nije smetalo da se koriste njihove prostorije i teren.

U Sarajevu je 19.05.1945. organizirana konferencija sportskih predstavnika i sportista koji su uzeli učešće u NOP-u iz svih okruga Bosne i Hercegovine, gdje je donijeta Rezolucija o osnivanju Zemaljskog fiskulturnog odbora Bosne i Hercegovine, a bilo je riječi o potrebama osnivanja Fiskulturnog odbora Bosne i Hercegovine (FOBiH), a potom i fiskulturne odbore po okruzima, srezovima, opštinama i selima. Prijedlog je da odbori budu samostalni, a da ih država pomaže. Istaknuto je da fiskultura treba da bude na čvrstim temeljima i pokret svih slojeva društva kako bi se odgojile snage koje će učestvovati u obnovi i izgradnji države.¹⁰⁷ U periodu Kraljevine Jugoslavije i fašističke okupacije, kako se često govorilo u propagandnim govorima, omladina nije imala mogućnost da se bavi sportom uz razvoj samo određenih sportskih disciplina. Ovakav odnos prema fiskulturi se smatrao pogrešnim, što se moralo promijeniti u narednom periodu.

Na osnivačkoj sjednici Zemaljskog fiskulturnog odbora BiH donesena je odluka da se likvidira profesionalizam, jednostranost i sve ostale loše osobine starog sporta. Sportom se u novoj državi bave široke narode mase, kako bi bile spremne za obnovu države. Fiskultura je trebala prodrijeti na selo, što bi bila razlika u odnosu na raniji period. Na ovoj sjednici zatraženo je od Ministarstva prosvjete da se fiskulturni rad prenese na novoformirani FOBiH, koji treba da odobrava rad fiskulturnih društava i vrši provjeru već postojećih.¹⁰⁸ Anto Babić, ministar prosvjete, dao je svoju saglasnost na ovu inicijativu, te je 28. maja odlučio da cjelokupno vodstvo sporta u NR BiH preuzme FOBiH, koje je Odlukom ovlašteno da preuzme svu pokretnu i nepokretnu imovinu raspuštenih fiskulturnih saveza, a koje će se upotrijebiti za dalji razvoj fiskulture u Bosni i Hercegovini. Ministarstvo prosvjete je i dalje donosilo pravilnike i odluke o fiskulturi, ali na prijedlog Odbora.¹⁰⁹ Ovim je formiran Fiskulturni odbor Bosne i Hercegovine, koji je dobio svoje ovlasti i zaduženja, kao i prostorijske ranijih saveza i ugašenih sportskih kolektiva kojima je konfiskovana imovina.

Po Mići Bajiću, datum konferencije 19.05.1945. uzima se kao datum osnivanja Fiskulturnog odbora Bosne i Hercegovine (FOBiH).¹¹⁰ Unutar fiskulturnog pokreta zabranjena je usko-vjerska ili usko-partijska politika.¹¹¹ Po pitanju svestranosti, Sarajevo je bio jedan od

¹⁰⁷ Ur. „Konferencija fiskulturnika Bosne i Hercegovine“, *Oslobodjenje*, br. 51, 21.05.1945.

¹⁰⁸ Ur. „Rezolucija osnivačke sjednice Zemaljskog fizkulturnog odbora Bosne i Hercegovine“, *Oslobodjenje*, br. 52, 23.05.1945.

¹⁰⁹ Ur. „Cjelokupno vodstvo sporta preuzima Fiskulturni odbor“, *Oslobodjenje*, br. 56, 30.05.1945.

¹¹⁰ Bajić, *Fudbal u Bosni i Hercegovini*, 13.

¹¹¹ Ur. „Konferencija fiskulturnika grada Sarajeva“, *Oslobodjenje*, br. 67, 18.06.1945.

zaostalih gradova, jer se forsirao samo nogomet, što se u novom socijalističkom sportu nije smjelo tolerisati. Uskoro je izabrana i Uprava FOBiH-a, te referenti koji su zaduženi za analizu razvoja sportskih grana za koje su zaduženi, uz rješavanje eventualnih problema.¹¹²

Do kraja godine, fiskulturni pokret u BiH se podigao do tog nivoa da je osnovano oko trideset fiskulturnih društava, izvršeno je uspostavljanje sreskih i okružnih odbora, ali fiskulturni pokret nije obuhvatio selo *gdje treba da leži osnovni i najzdraviji izvor naših novih fiskulturnika*. Kao najveći uspjeh ističe se da je razbijena nacionalna i vjerska netrpeljivost među narodima i narodnostima, a za one koji su nekada bili u reakcionarskim sportskim društvima se navodi *oni su sada drugovi jednakih političkih pogleda i zajedničkog i zdravog bratskog rada u korist pravog sporta u kome nema mjesta šovinizmu i vjerskom antagonizmu*.¹¹³

Prvi problemi koji su kočili razvoj sporta u ovoj Republici bili su pustoš i dezorganizacija. Ukazivalo se na problem nepostojanja bolje koordinacije između fiskulturnog pokreta s jedne, te Ujedinjenog saveza i sindikata s druge strane. U njihovom djelovanju postojali su nedostaci, jer pojedini fiskulturni odbori vode tendenciju da se odvoje od saveza omladinskih i sindikalnih organizacija, a da se fiskulturna društva nisu uklopila u opštu obnovu države.¹¹⁴ U isto vrijeme, najviše se podsticao razvoj nogometa što nije bilo dobro s aspekta svestranosti jer se očekivao razvoj većeg broja sportskih disciplina.¹¹⁵ Očekivano, pojedinci, okupljeni oko fiskulture u Bosni i Hercegovini, nisu razumijevali ili nisu željeli razumjeti nove tendencije u razvoju sporta, zbog čega često u medijima nailazimo na negodovanja. Siromaštvo nastalo nakon rata, a zahvaljujući i iskustvu prije rata, poticalo je pojedince da se preko nogometa finansijski okoriste. To je značilo udaljavanje od osnovnih principa socijalističkog sporta što je bila jedna od tema skupštine FOBiH-a.

U Sarajevu je 2. decembra održana Prva skupština FOBiH-a,¹¹⁶ na kojoj je govorio sekretar Vlado Ivković. On je kazao da je u prvoj godini fiskulturnog pokreta u Bosni i Hercegovini trebalo organizirati fiskulturne organizacije koji se neće odvajati od svih općih ciljeva i interesa naroda. Smatrao je da su osnovana fiskulturna društva koja su spremna na odgoj svih uzrasta razvijajući

¹¹² Ur. „Izabrana je uprava Fiskulturnog odbora za Bosnu i Hercegovinu“, *Oslobođenje*, br. 70, 25.06.1945.

¹¹³ Leo Korošec, „Šest mjeseci naše fiskulture“, *Oslobođenje*, br. 89, 07.10.1945.

¹¹⁴ L. Korošec, „Pred prvu godišnju skupštinu fiskulturnika Bosne i Hercegovine“, *Sarajevski dnevnik*, br. 132, 01.12.1945.

¹¹⁵ Isto.

¹¹⁶ Ur. „Otpočela je prva skupština FOBiH-a“ *Sarajevski dnevnik*, br. 133, 03.12.1945.

ljubav prema domovini i čuvajući tekovine NOP-a. Problem je vidio u rukovodstvima, koja nisu izabrana potpuno demokratski. Problem je i dominacija nogometa u odnosu na druge fiskulturne grane.¹¹⁷ *Fiskultura treba da izgrađuje novog čovjeka, građanina Narodne Republike, čovjeka tjelesno i duhovno zdravog, visokih moralnih kvaliteta, disciplinovanog postojanog karaktera, spremnog da uvijek brani tekovine oslobodilačke borbe naših naroda i voljnog da svim svojim snagama učestvuje u izgradnji Federativne Narodne Republike Jugoslavije.*¹¹⁸

Početak 1946. godine Ministarstvo unutrašnjih poslova donijelo je odluku kojom odobrava osnivanje Fiskulturnog saveza Jugoslavije (FISAJ),¹¹⁹ što je kasnije dozvolilo i FOBiH-u da preraste u Fiskulturni savez Bosne i Hercegovine (FISABIH). FISAJ je organ koji je uspostavljen na svim nivoima „od vrha do dna“. No, kako je ovaj period za Jugoslaviju u organizacionom smislu značio kopiranje Sovjetskog Saveza, tako je po uzoru na SSSR krajem 1946. godine osnovano državno tijelo, Komitet za fiskulturu pri Vladi FNRJ, čiji je zadatak bio koordinirati čitav fiskulturni sektor. Dakle, fiskulturna društva, nastavu u školama, vojsku, ali i rješavanje drugih problema poput investicija, izrade rekvizita, pitanje kadrova i ostalo.¹²⁰

Prošlo je malo vremena od oslobođenja Sarajeva i dijelova Bosne i Hercegovine do sistematskog organiziranja sporta na ovom području. Fiskultura se na ovom području, kao i u ostalim dijelovima Jugoslavije organizirala pod zastavom komunizma. Sport je postao sastavnim dijelom ideologije, gdje se kroz fiskulturni pokret nastojala mobilizirati omladina za širenje novih „naprednih“ ideja i obnovu države. Mladi okupljeni oko USAOJ-a i njenih republičkih ogranaka bili su pokretačka snaga, na kojima je bio teret, ponovnog organiziranja sporta na ovom prostoru, ali i sa novom ideološkom poledinom. Ključne ideološke karakteristike jugoslovenskog sporta su masovnost, dostupnost, svestranost, ideja jugoslovenskog socijalizma, predvojnička obuka, bez profesionalizma i klubaštva. U Bosni i Hercegovini su se po pitanju organizacije sporta pratile već ranije odluke USAOJ-a i USAOS-a, gdje je USAOBiH, zajedno sa sindikalnim organizacijama, dobio zadatak organiziranja sportskih društava, takmičenja, te uspostavljanja organizacionog djelovanja. Već u maju osniva se FOBiH, što je omogućilo da se teret organiziranja fiskulturnog

¹¹⁷ Ur. „Prva godišnja skupština Fiskulturnog odbora Bosne i Hercegovine“, *Sarajevski dnevnik*, br. 134, 04.12.1945.

¹¹⁸ Ur. „Završena je prva godišnja skupština Fiskulturnog saveza Jugoslavije“, *Sarajevski dnevnik*, br. 149, 21.12.1945.

¹¹⁹ Ur. „Odobreno osnivanje Fiskulturnog saveza Jugoslavije“, *Sarajevski dnevnik*, br. 180, 26.01.1946.

¹²⁰ Klasić, „Fiskultura u službi naroda“, 204.

pokreta sa Ministarstva prosvjete prenese na Odbor, s tim da je Ministarstvo prosvjete i dalje donosilo odluke, ali na prijedlog FOBiH-a, kojem je ujedno pripala sva imovina fiskulturnih saveza i sportskih društava čije je djelovanje ugašeno. Ovim je udaren temelj razvoja socijalističkog sporta u Bosni i Hercegovini, te je sljedeći zadatak bio organizirati takmičenja, nove sportske kolektive, propagirati fiskulturni pokret, te učestvovati u organizaciji raznih manifestacija i priredbi od državnog značaja.

4. Ugasiti reakcionarska i osnovati nova socijalistička fiskulturna društva

Komunisti su nastojali otkloniti tragove predratnog i ratnog sporta. Pojave poput klubaštva, profesionalizma, privilegiranih u sportu, nacionalne i vjerske mržnje morale su biti dokinute. Sportski kolektivi koji su ocijenjeni kao nosioci fašističkih režima i predratne nacionalne i vjerske netrpeljivosti su ugašeni. Umjesto njih, trebalo je osnovati nove koji će okupljati omladinu pod parolama bratstva i jedinstva.¹²¹ Predratna fiskulturna društva da bi „preživjela“ morala su imati partizansku prošlost ili biti u milosti pojedinaca iz komunističkog rukovodstva.¹²² Među povlaštenima u Bosni i Hercegovini bili su „Velež“, tuzlanski „Borac“ sarajevski „Pofalički“ koji su ostali vjerni antifašističkom i demokratskom opredjeljenju.¹²³

U medijima se pisalo o predratnom sportu prvenstveno s namjerom distanciranja od ranijeg načina prakticiranja fizkulture, uspostavljajući socijalistički model, ali kojeg su mase trebale prihvatiti. Sport tog vremena ocijenjen je korumpiranim, nazadnim i potpuno zaostalim. Tada je osnivanje sportskih kolektiva vršeno dogovorom određenog broja ljudi, što je doprinijelo razvoju klubova s nacionalnim ili vjerskim predznakom.¹²⁴ Opasnost za socijalistički sport bili su profesionalizam i klubaštvo, koji je privlačio mase, zbog čega je morala biti ponuđena alternativa. Umjesto toga, obnovljeni fiskulturni život morao je da bude zasnovan na bratstvu, jedinstvu, tekovinama NOP-a i ljubavi naroda.

U NR Hrvatskoj donesena je odluka kojom se raspuštaju svi sportski savezi i klubovi uspostavljeni od aprila 1941. godine. Umjesto njih osnovani se kolektivi pod okriljem Partije, vodeći računa da se ne koriste imena fiskulturnih društava iz ranijeg perioda.¹²⁵ Rezolucijom

¹²¹ Mills, *Nogomet i politika*, 74-75.

¹²² Mijatov, *Sport u službi socijalizma*, 221.

¹²³ Leo Korošec, „Naš sport i naši sportisti – juče i danas“, *Oslobođenje*, br. 75, 08.07.1945.

¹²⁴ K. „Pred početkom fiskulturnog rada u Sarajevu“, *Oslobođenje*, br. 69, 22.06.1945.

¹²⁵ Kovačić, *Nogomet u Hrvata*, 159.

osnivačke sjednice FOBiH-a zabranjeno je osnivanje fiskulturnih društava privatnim licima i rad fiskulturnih društava koji su ocijenjeni kao reakcionarski.¹²⁶ Imovina kolektiva koji su postojali prije 06. aprila 1941. godine, a Rezolucijom im je zabranjen rad, postala je opštenarodna imovina i dodijelila se na upotrebu fiskulturnim organizacijama.¹²⁷

Predratni sportski kolektivi u Sarajevu bili su u rukama velikosrpskih, velikohrvatskih i velikomuslimanskih reakcionara, koji su u međuratnom periodu poticali vjersku i nacionalnu mržnju, a u ratu podržavali okupatore. Njihova politička orijentacija bila je razjedinjavanje naroda,¹²⁸ isticale su nove vlasti. O njima se govorilo na poslijeratnim konferencijama i sastancima. *Tako je bivša „Slavija“ dala dvojicu svojih bivših „asova“ Zagorca i Bosnića, a „SAŠK“ također dvojicu „asova“ Ivanovića i Pogačnika u redove četničko-ustaških koljača, kao i nekolicinu drugih koji nisu vrijedni spomena.*¹²⁹ Jedan od prisutnih na konferenciji povodom osnivanja FOBiH-a je kazao kako nema ništa protiv one „Slavije“ koja je prilikom osnivanja bila revolucionarna, dok se u klub nije uvuklo velikosrpsko rukovodstvo započevši službu nenarodnim režimima, *1941 ona nije ukinuta kao antifašistički klub nego kao konkurent velikohrvatskoj klizi.*¹³⁰ Pored toga, „SAŠK“ i mostarski „Zrinjski“ su prihvatili učešće u hrvatskoj ligi, odigrali su prijateljske susrete sa selekcijama njemačke i talijanske vojske,¹³¹ zbog čega nastavak njihovog djelovanje za vrijeme vlasti KPJ nije bio moguć.

Slična matrica je, kako za „SAŠK“, „Zrinjski“ i „Slaviju“, upotrijebljena i za zabranu djelovanja muslimanskog sportskog kluba „Đerzelez“. Navodilo se da je taj kolektiv bio u rukama muslimanskih reakcionara, poticao mržnju među Srbima i Hrvatima, čiji su članovi vodili promuslimansku politiku,¹³² a da je u toku rata iz tog kluba poteklo nekoliko ustaša.¹³³ Na zasjedanjima se povela rasprava na teme kome treba dozvoliti rad u novom fiskulturnom pokretu i šta uraditi s ljudima koji su bili dijelom ovakvih sportskih kolektiva. Jedan od zagovornika

¹²⁶ Ur. „Rezolucija osnivačke sjednice Zemaljskog fizkulturnog odbora Bosne i Hercegovine“, *Oslobođenje*, br. 52, 23.05.1945.

¹²⁷ Arhiv Bosne i Hercegovine (Dalje: ABiH), Komisija za fiskulturu Vlade NR BiH (Dalje: KFNRBiH), Kutija 13, 82/49.

¹²⁸ Ur. „Rezolucija osnivačke sjednice Zemaljskog fizkulturnog odbora Bosne i Hercegovine“, *Oslobođenje*, br. 52, 23.05.1945.

¹²⁹ Leo Korošec, „Naš sport i naši sportisti – juče i danas“, *Oslobođenje*, br. 75, 08.07.1945.

¹³⁰ Ur. „Konferencija fiskulturnika Bosne i Hercegovine“, *Oslobođenje*, br. 51, 21.05.1945.

¹³¹ *HŠK Zrinjski 1905-1993*, Grude, HŠK Zrinjski, 1993, 14.

¹³² Ur. „Konferencija fiskulturnika Bosne i Hercegovine“, *Oslobođenje*, br. 51, 21.05.1945.

¹³³ Ur. „Omladina traži raspuštanje svih nenarodnih klubova“, *Oslobođenje*, br. 47, 13.05.1945.

zabrane obnavljanja starih sportskih klubova istakao je da bi se njihovom obnovom omogućilo ponovno uvlačenje neprijatelja naroda u fiskulturni pokret. Zaključeno je da se u novi socijalistički sport mogu uključiti oni sportisti koji su bili dijelom takvih kolektiva, ali da svojim ponašanjem nisu uprljali ruke pomažući okupatore i domaće izdajnike.¹³⁴ Smatramo da je ovakva odluka više bila potrebna, s obzirom da je nedostatak dobrog kadra jedan od većih problema s kojim se susretao socijalistički sport. Dozvoliti rad ljudima koji su bili uključeni u raniji sport, ali ne i u zločinačke pokrete za vrijeme Drugog svjetskog rata, trebalo je bar na neko vrijeme zadovoljiti potrebe kadrovske politike.

Na teritoriji cijele Jugoslavije osnivaju se nova fiskulturna društva, koja su unutar svog djelovanja morala imati nekoliko fiskulturnih sekcija, po uzoru na fiskulturna društva u SSSR-u, čime se poticala masovnost i svestranost.¹³⁵ Paralelno s gašenjem starih sportskih kolektiva odvijao se proces osnivanja novih, čije je djelovanje bilo pod dirigentskom palicom narodne vlasti. U Sarajevu je organizirana konferencija na kojoj je donijeta odluka o osnivanju prvog narodnog, socijalističkog, fiskulturnog društva u Bosni i Hercegovini. Predstavnici omladine tom prilikom kazali su da se ne žele vraćati na stare običaje, osudili su ranije sportske kolektive i tražili su da se u novi sport ne uvlači nezdrava pojava profesionalizma. Osnovan je novi sportski kolektiv koji je okupljao omladinu svih naroda i narodnosti grada Sarajeva. Ime je predstavljalo atmosferu koja je vladala nakon rata, ali i same konferencije što vidimo iz euforičnog novinskog teksta *Konferencija je riješila da ime kluba bude ono što smo svi kroz ove četiri teške godine borbe očekivali, ono sa čim su naši omladinci sa pjesmom na usnama umirali u ljutoj borbi, ono što danas proslavlja čitavo čovječanstvo – SLOBODA*.¹³⁶ To je bio prvi narodni ili bolje rečeno socijalistički, sportski kolektiv osnovan nakon Drugog svjetskog rata u Bosni i Hercegovini.

Drugi osnovani fiskulturni kolektiv bilo je Radničko fiskulturno udruženje „Udarnik“, osnovano 3. juna 1945. godine u Sarajevu. Predsjednik FOBiH-a Mile Perković između ostalog kazao je da se omladina mora razvijati unutar fiskulturnih udruženja u duhu odbrane države i tekovina oslobodilačke borbe. Također, s obzirom da je riječ o radničkom fiskulturnom udruženju, prisutni su morali obrazložiti zašto nije uspostavljen rad predratnog radničkog fiskulturnog kluba „Hajduk“. Razlog leži u činjenici da su ovaj klub preuzeli velikosrpski, a potom velikohrvatski

¹³⁴ Ur. „Konferencija fiskulturnika Bosne i Hercegovine“, *Oslobođenje*, br. 51, 21.05.1945.

¹³⁵ Kovačić, *Nogomet u Hrvata*, 165.

¹³⁶ Ur. „Omladina traži raspuštanje svih nenarodnih klubova“, *Oslobođenje*, br. 47, 13.05.1945.

funkcioneri, te ne bi bilo dobro ponovo obnavljati rad istog,¹³⁷ što je bilo u skladu s ranije donesenim odlukama i zaključcima.

Imena sportskih kolektiva u Bosni i Hercegovini odražavala su karakter i ideologiju koja se nastojala nametnuti kroz sport. Tako su „Sloboda“ i „Udarnik“ prva društva osnovana u Sarajevu, dok u prvoj godini oslobođenja u drugim gradovima nastaju „Bratstvo“,¹³⁸ „Radnik“,¹³⁹ „Sloga“,¹⁴⁰ „Kozara“¹⁴¹ itd. Pored gašenja reakcionarskih i osnivanja novih sportskih kolektiva evidentirani su primjeri promjene naziva socijalističkih fiskulturnih društava. U Konjicu je osnovano fiskulturno društvo nazvano po narodnom heroju Zvonimiru Noni Belši. Narodna vlast je reagirala jer je od ranije bilo zabranjeno da sportski kolektivi nose imena narodnih heroja, zbog čega ovo društvo mijenja svoje ime u „Prenj“.¹⁴² Uz sve napore da u sportu eliminišu reakcionarske sportske klubove, druga strana je upravo preko sporta vidjela način da se integrira u društvo. U jednom izvještaju nailazimo na podatak da je jedan dio omladine pod uticajem organizacije „Muslimanska omladina“ odlučila da osnuje nogometni klub „Polumjesec“. O osnivanju kluba niko iz FOBiH-a nije bio obaviješten, a „Polumjesec“ je trebao da odigra utakmicu s jednim od timova reona, no Mjesni odbor je uspio spriječiti njeno održavanje.¹⁴³

Prva godina fiskulturnog pokreta u NR Bosni i Hercegovini donijela je niz sastanaka, konferencija i odluka, vezanih za dalji rad sportskih kolektiva, gašenje reakcionarskih i osnivanje novih društava sa ideološkim simbolima, koja su u opusu svog djelovanja morala imati nekoliko fiskulturnih grana, kako bi se potakla svestranost u sportu. Ovaj proces iznosili su radnički sindikati i omladina. Mladi okupljeni oko svojih udruženja žustro su protestirali protiv rehabilitacije starih klubova jer je, po njima, to značilo i vraćanje starim navikama.

¹³⁷ Ur. „Osnovan je R. S. K. „Udarnik“, *Oslobođenje*, br. 59, 04.06. 1945.

¹³⁸ Fiskulturno društvo osnovano u Travniku. Ali imena sportskih kolektiva poput „Bratstvo“, „Jedinstvo“ su u cijeloj Jugoslaviji česta. U Republici imamo čak nekoliko takvih kolektiva.

¹³⁹ Fiskulturno društvo osnovano u Bijeljini. Prilikom osnivanja istaklo se da omladina u ovom gradu nije imala priliku da se bavi fiskulturnom. Pogledati: Ur. „Razvoj fiskulture u Bijeljini“, *Sarajevski dnevnik*, br. 110, 06.11.1945.

¹⁴⁰ Fiskulturno društvo osnovano u Modriči. Pogledati: Ur. „Izabran je fiskulturni odbor u Modriču“, *Sarajevski dnevnik*, br. 133, 03.12.1945.

¹⁴¹ Ovo fiskulturno društvo osnovano je u Sarajevu. Ime je dobilo po planini, gdje su se odigrali veliki historijski događaji vezani za NOP. Pogledati: Ur. „Kozara – četvrto fiskulturno društvo u Sarajevu“, *Sarajevski dnevnik*, br. 200, 18.02.1946.

¹⁴² Džumhur, *111 godina sporta*, 103.

¹⁴³ AJ, Fond 508, Centralni komitet Saveza Komunističke omladine Jugoslavije (Dalje: CKSKOJ), 07.11.1945.

4.1. Osnivanje državnog nogometnog tima – F.K. „Sarajevo“

Na teritoriji Jugoslavije nakon oslobođenja započeo je proces osnivanja sportskih kolektiva, koji u okviru svog društva razvijaju veći broj sportskih disciplina. Svi kolektivi bili su pod nadzorom ljudi bliskih Partiji. Iako se poticala masovnost i svestranost, već na samom početku izgradnje socijalističkog sporta, nogomet se pozicionirao kao najmasovnija grana sporta. U obzir moramo uzeti siromaštvo i nepostojanje adekvatnih objekata za razvoj fiskulture, a nogomet je praktičan, jer da bi se igra razvila potrebni su samo lopta, može i krpenjača, improvizirani teren i improvizirani golovi. Problem je nastao kada se omladina počela ozbiljnije baviti nogometom, pri čemu je zanemarivala druge sportske grane. Nogomet je bio najprivlačniji sport, što možemo zaključiti po broju gledatelja na utakmicama širom države. Iz perspektive NR BiH osnovan je veliki broj fiskulturnih kolektiva, nastalih mahom u partijskim krugovima, ali jedno ime se posebno ističe, fudbalski klub „Sarajevo“. Kako je ovo društvo osnovano početkom razvoja socijalističkog sporta u Bosni i Hercegovini, temu smo morali obraditi unutar ovog poglavlja, ali s obzirom na specifičnost daljeg razvoja kolektiva smatrali smo da temu moramo obraditi kroz potpoglavlje, gdje ćemo obrazložiti početak, te događaje koje su obilježili tok razvoja nogometnog kluba „Sarajevo“ do kraja vremenskog okvira ovog rada. Tema je interesantna i zbog direktnog i indirektnog uplitanja politike u rad kluba, što je uticalo na ostvarivanje rezultata, zanemarujući interese drugih klubova.

Skoro godinu dana nakon začetka socijalističkog sporta u Bosni i Hercegovini nailazimo na prve promjene u organizaciji. Glavni problem bili su nefunkcionalni fiskulturni forumi, kadrovska pitanja i omasovljenje fiskulture. S ciljem rješavanja navedenih nedostataka na plenarnoj sjednici FISABiH-a dogovorena je fuzija gradskog i okružnog fiskulturnog odbora u Sarajevu. Na sastanku je zatraženo da fiskulturni odbori budu više samoinicijativni, jer se ne smije dozvoliti, kao što je to bio slučaj u ranijem periodu, da djeca na ulici igraju nogomet i druge igre, već da se dovedu na fiskulturne terene.¹⁴⁴ Ovakvim odlukama nastojao se popraviti fiskulturni rad u Sarajevu, rasteretiti veliki broj ljudi uključenih u rad Odbora i posvetiti više brige djeci. Interes uključivanja djece u rad zvaničnih fiskulturnih društava vidimo u većoj kontroli, te „pravilnom“ odgoju kroz ideološko – vaspitni rad. Organizacijskim promjenama formiran je jedan Gradski

¹⁴⁴ Ur. „Na zajedničkoj vanrednoj skupštini izvršena je fuzija Gradskog i Okružnog fiskulturnog odbora“, *Sarajevski dnevnik*, br. 300, 18.06.1946.

odbor Sarajevo, što smatramo bitnim jer nakon ove fuzije nailazimo na prve ideje formiranja državnog nogometnog tima. Nismo uspjeli pronaći podatak da li su se tek formiranjem gradskog odbora stekli uslovi za osnivanje republičkog nogometnog tima.

Odmah nakon osnivanja Gradskog fiskulturnog odbora u *Sarajevskom dnevniku* objavljen je članak koji govori o problemima bosanskohercegovačkog nogometa i potrebama osnivanja državnog nogometnog tima. Iz teksta se može zaključiti da je sarajevska publika nezadovoljna razvojem nogometa, jer niti jedan tim ne može parirati nogometnim ekipama iz Beograda i Zagreba.¹⁴⁵ Poređenja radi, do tog momenta reprezentaciju grada Sarajeva činili su najbolji igrači iz sarajevskih nogometnih klubova, koji su se okupljali radi odigravanja utakmica protiv nogometnih ekipa iz drugih gradova Jugoslavije, no nisu imali velikih uspjeha.¹⁴⁶ Autor članka smatra da glavnom gradu Republike ne priliči da zaostaje za drugim timovima, a da je preduvjet da novi nogometni tim bude dominantan, prije svega, u svojoj Republici, te da je potrebno preduzeti određene mjere kako bi se formirao nogometni tim koji bi dostojno predstavljao grad Sarajevo i NR BiH. Iznesena je ideja o fuziji dva fiskulturna društva „Slobode“ i „Udarnika“, *fuzija tih dvaju društava dala bi neznatno bolju fudbalsku ekipu, po svojim kvalitetama otprilike ravnu ekipi „Željezničara“*.¹⁴⁷ Prijedlog je da novoformirano društvo bude pod pokroviteljstvom sindikata, a u društvo dovesti najbolje igrače i trenere, koji bi imali stalno zaposlenje. Članak završava s konstatacijom da takav tim ne bi imao konkurenta u Bosni i Hercegovini.¹⁴⁸ Analizirajući tekst, nije teško zaključiti da bi usvajanje pojedinih prijedloga bilo kontra proklamirane ideološke matrice „bez profesionalizma i klubaštva“ jer bi treneri i igrači igrali za novac, a transfer politika bivala visoko razvijenom. Na ovu konstataciju odgovor je dao sam autor članka *a zar uostalom na isti način nisu radili i naši drugari u Zagrebu i Beogradu?*¹⁴⁹ U dostupnim dokumentima nemamo niti jedan pomen na ovu temu, ali vremenom ostvarene su sve ponuđene ideje iz ovog članka. Na nove podatke o državnoj nogometnoj selekciji nailazimo u medijima 26. oktobra, jer se dan ranije izvršila fuzija „Udarnika“ i „Slobode“.

¹⁴⁵ K.B. „Naša republika treba da dobije reprezentativan nogometni tim“, *Sarajevski dnevnik*, br. 301, 19.06.1946.

¹⁴⁶ U Sarajevu su utakmicu odigrali ekipa reprezentacije grada Sarajeva i beogradska Crvena Zvezda, koja je završena u korist gostiju 10 naprema 0. Pogledati: Ur. „Crvena Zvezda' – Reprezentacija Sarajeva 10:0 (5:0)“, *Sarajevski dnevnik*, br. 169, 14.01.1946.

¹⁴⁷ K.B. „Naša republika treba da dobije reprezentativan nogometni tim“, *Sarajevski dnevnik*, br. 301, 19.06.1946.

¹⁴⁸ Isto.

¹⁴⁹ Isto.

Sastanak rukovodstva „Udarnika“ i „Slobode“ održan je 25. oktobra 1946. godine, na kojem su podneseni izvještaji o radu, a potom se raspravljalo o fuziji ova dva društva. Sastanku su prisustvovali ministar u vladi NR BiH Niko Jurinčić i predsjednik jedinstvenih sindikata NR BiH Šefket Maglajlić. Prisustvo političara govori o važnosti sastanka. Jedan od izlagača Ljubo Filipović istakao je da grad Sarajevo treba napraviti prekretnicu i oformirati jedno fiskulturno društvo, koje bi bilo podržano od raznih antifašističkih, partijskih i narodnih organizacija. Članovi skupštine nakon rasprave, izabrali su ime novog društva – „Torpedo“ *koje sa toliko ponosa nose mnoga sindikalna društva bratskog Sovjetskog Saveza.*¹⁵⁰ Da je ovo bio događaj od državnog značaja govori nam podatak da su na istom bili prisutni političar i narodni heroj. Političari nisu bili česti gosti osnivačkih sastanaka sportskih društava, a ovaj put je učinjen presedan. NR BiH je na ovaj način trebala dobiti nogometni tim, koji će parirati timovima drugih republika.

Nakon fuzije „Torpedo“ nasljeđuje rezultate „Udarnika“ čime se postavlja prvi cilj, a to je da se nogometna selekcija plasira u Prvu saveznu ligu Jugoslavije.¹⁵¹ Ipak, već na prvoj godišnjoj skupštini kluba istaknuti su nedostaci jer se aktivnosti nisu dovoljno razvile, a da nogometni tim i dalje nema dobre rezultate,¹⁵² što je potvrdila i utakmica odigrana petnaestak dana kasnije s gradskim rivalom „Željezničarom“, koji je ostvario pobjedu od 9 naprema 1.¹⁵³

U maju 1947. godine FISABiH donio je odluku da „Željezničar“ ustupi svoje najbolje igrače „Torpedu“. Odluka se pravdala činjenicom da je opstanak u Prvoj saveznoj ligi „Željezničaru“ teško ostvariv, zato je bolje da „Torpedo“ dobije igrače i osigura šanse za ulazak u Saveznu ligu. U prvi mah uprava „Željezničara“ je dozvolila da dva igrača napuste tim, no početkom juna iste godine zatraženo je ustupanje još 6 igrača, što je odobreno. Smatra se da su igrači prešli u „Torpedo“ jer su poklekli pritisku.¹⁵⁴ Prvu utakmicu bez svojih najboljih igrača „Željezničar“ je odigrao protiv „Crvene Zvezde“, i upisao pobjedu što je *Oslobođenje* prokomentarisalo da *ovaj rezultat predstavlja veliko iznenađenje, jer je „Željezničar“ nastupio sa prilično oslabljenim timom.*¹⁵⁵ „Torpedo“ je na krilima igrača koje je preuzeo uspio ostvariti cilj

¹⁵⁰ Ur. „U Sarajevu je osnovano novo fiskulturno društvo „Torpedo“, *Sarajevski dnevnik*, br. 412, 26.10.1946.

¹⁵¹ Ur. „Torpedo – novo društvo Republikanske lige B. i H.“, *Sport*, br. 8, 29.10.1948.

¹⁵² Ur. „Godišnja skupština FD „Torpeda“ u Sarajevu“, *Sarajevski dnevnik*, br. 453, 14.12.1946.

¹⁵³ Ur. „Željezničar – Torpedo 9:1 (5:0), *Sarajevski dnevnik*, br. 466, 31.12.1946.

¹⁵⁴ Dragoljub Anđelić (ur.), *Fudbalski klub Željezničar 1921 – 1981*, Koper, 1982, 82-83.

¹⁵⁵ Ur. „Željezničar je zaslužen pobjedom 'Crvenu Zvezdu' sa 2:0 (1:0)“, *Oslobođenje*, br. 223, 13.07. 1947.

ulaskom u Saveznu ligu.¹⁵⁶ No, u periodu kada se vršila selidba igrača u „Torpedo“ odigrana je utakmica između „Torpeda“ i „Veleža“, koji su bili favoriti za osvajanje republičke lige, što bi omogućilo i ulazak u Saveznu ligu. Prije utakmice uprava zeničkog nogometnog kluba „Čelik“ nudila je svog igrača „Veležu“ za utakmicu protiv ekipe iz glavnog grada Republike. Ovakvo ponašanje naišlo je na veliku osudu i kritike.¹⁵⁷ Posudbe igrača su bile strogo zabranjene i sankcionirane raznim kaznama. Međutim, skoro u istom periodu „Torpedu“ su ustupljeni najbolji igrači iz drugog sarajevskog kluba, što u tom trenutku nije predstavljalo problem.

Mislimo da zahvaljujući ovom primjeru možemo zaključiti da je „Torpedo“ i njegov ulazak u Prvu saveznu ligu bio projekat od značaja, jer vidimo umiješanost drugih interesnih grupa, koji nemaju mnogo veze s nogometom. Dvostruki aršini primijenjeni na „Veležu“ i „Torpedu“, također idu u prilog toj tezi. Sjetimo se da je u novinskom članku u kojem se prvi put govorilo o „dominantnom republičkom nogometnom timu“, predloženo da se dovedu najbolji igrači iz drugih klubova. Međutim, u NR BiH postojala su još dva nogometna tima, s kojima se moglo postupati na sličan način i ostvariti mogućnost za bolje rezultate, te se postavlja pitanje zašto je „Torpedo“ favoriziran. Recimo, „Željezničar“ je već u premijernoj sezoni bio republički prvak i igrao je Saveznu ligu. U isto vrijeme „Velež“ je s „Torpedom“ u toku 1947. godine vodio bitku za osvajanje prvog mjesta republičke lige. „Željezničar“ je bio radnički klub sa sjedištem u Sarajevu, imao je antifašističku prošlost, mnogo aktivista ovog kluba je izgubilo živote u NOP-u, sam klub je odbio biti članom nogometne lige NDH. Djeluje da je jedini nedostatak bio što klub nije osnovan direktno od Partije. S druge strane, „Velež“ je također imao sve prethodno nabrojano da bude klub od državnog značaja, kojeg su osnovali članovi KPJ 1922. godine. To je klub s komunističkom tradicijom i zvijezdom petokrakom na grbu, no nije bio klub iz glavnoga grada, već iz Mostara. Ono što možemo iščitati iz medijskih tekstova, jeste da je cilj bio da se napravi nogometni tim iz Republičkog centra, koji će predstavljati i glavni grad i cijelu Republiku, a koji će se dostojno suprotstavljati klubovima iz Beograda i Zagreba. Smatramo da je ovo bio obrazac djelovanja, nešto što su komunisti forsirali, jer ovakve primjere imamo i u drugim dijelovima zemlje. Naprimjer, u Beogradu su još od prije rata djelovali nogometni timovi,¹⁵⁸ ali „Partizan“, kao tim Armije i „Crvena Zvezda“ tim osnovan od strane USAOS-a su imali prednost. Miroslav Kreačić,

¹⁵⁶ Milan Ždrale, *Sportsko društvo Sarajevo: 1946 – 1986.*, Sarajevo, 1986, 16.

¹⁵⁷ Niko Jurinčić, „Povodom utakmice 'Torpedo' – 'Velež'“, *Oslobođenje*, br. 179, 23.05.1947.

¹⁵⁸ Pogledati: Jakovljević i Stojić, *Derbi pre derbija*.

dugogodišnji generalni sekretar FISAJ-a, u kasnijim razgovorima iznio je stav da je bilo pogrešno zanemarivati razvoj nogometnih klubova koji su imali dugu i uspješnu tradiciju.¹⁵⁹ No, kao što smo već kazali, nogometna selekcija „Torpeda“ je uspjela osigurati plasman u Prvu ligu, ali mislimo da ciljevi nisu ostvareni, jer ovaj klub nije imao zapaženiju ulogu u prvenstvu. Prvi veliki rezultat ostvaren je 1967. godine kada je „Sarajevo“ postalo prvak Jugoslavije u nogometu, što je bio rezultat mnogo boljeg rada, ozbiljnijeg pristupa i promjene sistema organiziranja sporta i nogometa u Republici, a ne ranijeg trgovanja igračima.

Na sjednici 28. juna 1948. godine nakon podnesenog izvještaja i utvrđenih nepravilnosti raspušten je fudbalski odbor FISABiH-a. Jedna od utvrđenih neregularnosti vezana je upravo za fiskulturno društvo „Sarajevo“. U izvještaju se navodi da su *nedopuštenim sredstvima vrbovani igrači iz ostalih društava što je uslovalo nedozvoljeno i prikriveno kupovanje igrača*, zbog čega se suspendirala i uprava „Sarajeva“ i zakazala nova skupština društva.¹⁶⁰ Pojedini rukovodioci državnih i partijskih organizacija željeli su kupovinom igrača, ucjenama i sličnim, napraviti jake timove koji će koristiti propagandi Armije, Narodne milicije ili Narodne republike, kao što je slučaj sa „Sarajevom“. Oni su koristili svoj autoritet kako bi uticali na pojedince, fiskulturne saveze i organizacije. Kapetan Uprave državne bezbjednosti (UDB) je iz Sarajeva autom krenuo u Teslić i nagovarao igrača Jurasu da pređe u „Sarajevo“. Prijetio je kaznom, ukoliko igrač ne pristane na ponudu.¹⁶¹ Nogometaš Boris Jordanovski je kažnjen s godinu dana zabrane nastupanja, jer je primio novac da bi igrao za „Sarajevo“.¹⁶² Nogometaš Vlatko Konjevod je boravio jedno vrijeme u Osijeku i vrbovao igrače da za novac pređu u „Sarajevo“. Kada se to otkrilo, osiječki milicioneri su ga sproveli i poslali nazad u Sarajevo.¹⁶³ Miješanje političkih elita u sport bilo je često i u drugim republikama. Vladimir Dedijer navodi primjer Rajka Mitića, koji mu se požalio jer su mu iz Političke uprave Generalštaba Jugoslovenske narodne armije naredili da iz „Crvene Zvezde“ pređe u „Partizan“. Načelnik Svetozar Vukmanović Tempo je Dedijeru postupak pravdao političkim zadatkom, jer „*Partizan*“ *treba da bude najbolji tim Evrope*.¹⁶⁴ Rezultat rasprave bio je da drugi igrač zaigra za tim Armije, ali je Dedijer u daljem tekstu skrenuo pažnju na ponašanje

¹⁵⁹ Jakovina, „Sjećanja koja čine povijest“, 904.

¹⁶⁰ Ur. „Raspuštanje fudbalskog odbora FISABiH-a“, *Oslobođenje*, br. 543, 24.07.1948.

¹⁶¹ Arhiv Srbije (AS), Republički zavod za sport 1945 – 1982. (RZS), Knjiga 8, 1947/48 (nepotpisano i bez datuma).

¹⁶² Ur. „Raspuštanje fudbalskog odbora FISABiH-a“, *Oslobođenje*, br. 543, 24.07.1948.

¹⁶³ AS, RZS, Knjiga 8, 1947/1948, (nepotpisano i bez datuma).

¹⁶⁴ Vladimir Dedijer, *Izgubljena bitka J.V. Staljina*, Rad, Beograd, 1978, 197.

pojedinih državnih funkcionera koji su uzimali najbolje igrače iz raznih krajeva države i dovodili ih u svoje timove.¹⁶⁵

Vanredna sjednica „Torpeda“ održana je 05.10.1947., kada je promijenjeno ime društva iz „Torpedo“ u Fiskulturno društvo „Sarajevo“.¹⁶⁶ Jedno vrijeme, ovo društvo je nosilo ime Sportsko društvo metalaca „Sarajevo“, što je bilo u skladu sa zaključcima Plenuma Glavnog odbora jedinstvenih sindikata, u kojima se traži veća masovnost kroz rad sindikalnih organizacija, te veća povezanost s organizacijama fizičke kulture i njihovim forumima.¹⁶⁷ Nogometna selekcija „Sarajevo“ je formalno djelovala kao društvo metalaca sve do 1950. godine, kada je na osnivačkoj skupštini nogometnog kluba odlučeno da djeluje samostalno. Odluka je donesena zbog potrebe za širim djelovanjem *ne samo među metalcima Sarajeva nego i drugim mnogobrojnim simpatizerima u okviru naše Republike*.¹⁶⁸ Smatramo da je ovakva promjena u organiziranju i samostalnom djelovanju nastala kao rezultat sukoba sa Staljinom i SSSR-om iz 1948. godine. Tako je već u 1948., a naročito u 1949. godini došlo do osnivanja samostalnih saveza raznih fiskulturnih grana, a početkom 1950-ih godina, vrši se odvajanje nogometnih selekcija od matičnih fiskulturnih društava i započinje samostalno djelovanje. Ovo je bio proces nastanka i razvoja fudbalskog kluba „Sarajevo“, koji je prošao put od „Udarnika“ i „Slobode“, preko „Torpeda“ i društva metalaca, do fudbalskog kluba, koji kasnije izrasta u jednog od vodećih nogometnih timova u Republici. Na tom putu je, vidjeli smo, bilo nelegalnih radnji, koje su ipak bile sankcionirane. Iz izvora i dostupne literature vidimo da su takvi postupci bili česti, a nismo vidjeli da se neko obračunao s vodećim timovima poput „Partizana“ i „Crvene Zvezde“, što znači da su, u državi u kojoj se propagirala jednakost i borba protiv nezdravih pojava u sportu iz prethodnog perioda, pojedini bili privilegovani i jednaki od drugih. Također, ne treba zaboraviti da je u ovom procesu bilo važno pozicioniranje nogometa, kao najvažnije i najmasovnije sporske grane u Jugoslaviji. Iako se isticala svestranost, već početkom 1950-ih godina vidimo da je nogomet ipak pobijedio i postao najutjecajnija sportska grana, što je omogućilo da „Sarajevo“, kao nogometni tim krene u samostalni rad i razvoj.

¹⁶⁵ Dedijer, *Izgubljena bitka*, 198-200.

¹⁶⁶ Ur. „Juče je održana vanredna skupština FD „Torpeda“, *Fiskultura i sport*, br. 57(32), 06.10.1947.

¹⁶⁷ Ždrale, *Sarajevo*, 16.

¹⁶⁸ Ur. „Održana je godišnja skupština Fudbalskog kluba 'Sarajevo', *Oslobođenje*, br.1295, 20.12.1950.

5. Prvi petogodišnji plan i izgradnja fiskulturnih objekata

Socijalistička Jugoslavija je nakon rata naslijedila privrednu i kulturnu zaostalost Kraljevine Jugoslavije, te pustoš nastalu ratnim razaranjima. Prvi petogodišnji plan (1947. – 1951.) predviđao je ubranu industrijalizaciju države, prevazilaženje kulturnih i privrednih prepreka, te razvoj industrijskih grana koje do tog momenta u državi nisu postojale.¹⁶⁹ Stanje fiskulturne infrastrukture nije bilo na zavidnom nivou. Uslovi za rad na fiskulturnim terenima koji su se koristili bili su nehumani. Veliki broj porušenih i dotrajalih fiskulturnih objekata trebalo je obnoviti, a izgraditi nove i modernije. Kada se na Kongresu FISAJ-a spomenula izgradnja fiskulturnih objekata Edvard Kardelj je kazao da treba započeti s kreiranjem planova, jer će se u prvoj petoljetki puno graditi.¹⁷⁰

Zakonom o Petogodišnjem planu utvrđena je izgradnja i investiranje u sportske objekte, posvećenost fiskulturnom odgoju, te nabavci neophodnih rekvizita. Prvom petoljetkom planirana je investicija za razvoj fiskulture u iznosi od 900,000.000 dinara,¹⁷¹ dok se Vlada NR BiH obavezala se da će u fiskulturu Bosne i Hercegovine investirati 76 miliona dinara.¹⁷² Planom je utvrđen rad na boljoj organizaciji fiskulturnih društava i aktiva, te podizanju stručnog kadra.¹⁷³ Predviđena je izgradnja velikog broja stadiona od lokalnog značaja, što bi omogućilo razvoj fiskulture u širinu, a najznačajniji projekat bio je fiskulturni stadion na Koševu.¹⁷⁴ Ispunjenjem petogodišnjeg plana fiskultura u Bosni i Hercegovini je trebala dobiti reprezentativne objekte, važne za podizanje nivo kvaliteta fiskulture i većeg broja gledalaca. U dostupnoj literaturi navodi se da fiskulturnici na stadionima nisu imali pitke vode, niti adekvatne prostorije za presvlačenje, što je sigurno uticalo na broj učesnika u sportu. Otvaranjem novih stadiona, dvorana i drugih sportskih borilišta potakla bi se i veća masovnost. Kako je petogodišnjim planom utvrđena izgradnja većeg broja objekata, u ovom poglavlju govorit ćemo o prioritetima vladajuće elite i o

¹⁶⁹ Zlatko Čepo, “Četiri decenija nakon prvoga petogodišnjeg plana FNRJ”, *Časopis za suvremenu povijest*, 2, Zagreb, 1986, 77-80.

¹⁷⁰ AJ, Fond 117, SSJ, f-395, I kongres fiskulturnog saveza Jugoslavije.

¹⁷¹ Ur. “Učešće i zadaci Fiskulturnog saveza u ostvarenju petogodišnjeg plana”, *Fiskultura i sport*, br. 44 (19), 07.07.1947.

¹⁷² Isto

¹⁷³ Isto

¹⁷⁴ ABiH, KfVNRBiH, Kutija 20, 25/49.

problemima s kojima su se susretali. U potpoglavlju predstaviti ćemo izgradnju najprioritetnijeg infrastrukturnog projekta iz oblasti fiskulture, stadion „Koševo“.

Iako se u planovima govorilo i o stadionima i fiskulturnim objektima u manjim sredinama u jednom izvještaju iz maja 1947. godine, koji je sačinio Vlado Ivković, vidimo da su centri, odnosno veći gradovi u Bosni i Hercegovini imali prioritet i dobijali su veću sumu novca za izgradnju igrališta. Okružni narodni odbor dobio je 700.000 dinara za izgradnju igrališta, dok je osiguran novac i za izgradnju bazena u Sarajevu, kao i 3,500.000 dinara za izgradnju skakaonice na Trebeviću. Novac za razne popravke na stadionima i izgradnju fiskulturnih objekata dobili su Banja Luka, Mostar, dok ne postoje potpune informacije za okružni odbor Tuzla.¹⁷⁵ S druge strane, radničko fiskulturno društvo „Sloga“ iz Doboja je tri puta slala molbu FISABiH-u za finansijsku pomoć pri izgradnji fiskulturnog stadiona. Da bi odobrovoljili nadležne za pružanje materijalne pomoći navode da su članovi ovog društva imali preko 20.000 dobrovoljnih radnih sati, ali da su imali i plaćenu radnu snagu, zbog čega su se zadužili, jer nisu nikada dobili novac od sindikata koji im je obećan.¹⁷⁶

Početak radova na izgradnji fiskulturnih objekata Vlado Ivković je ocijenio lošim, što se naročito odnosilo na Sarajevo i Mostar, gdje radovi nisu počinjali. Da bi se poboljšala izgradnja tražila se bolja saradnja sa planskom komisijom. Upućen je apel za uključivanje širih narodnih masa u izgradnju stadiona, a naročito fiskulturnika koji su svoj dobrovoljni rad mogli iskoristiti kao ispunjenu normu za fiskulturnu značku.¹⁷⁷ Apel je vjerovatno uspio s obzirom da je početkom 1948. godine započela izgradnja stadiona „Pod bijelim brijegom“ u Mostaru, a gradila ga je narodna omladina.¹⁷⁸ Naravno, akcenat je stavljan na fiskulturnike kao graditelje, jer su oni krajnji korisnici sportskih terena. Smatramo da je u ovom vremenskom periodu akcenat bio na gradske sredine, zbog praktičnosti izgradnje objekata u gradovima. Poticala se urbanizacija i industrijalizacija, izrađivani su urbanistički planovi, a i sama reprezentativnost odnosno dostignuća i promocija sporta odvijala se u većim gradovima, tako da su ostala područja morala

¹⁷⁵ ABiH, KFNRBiH, Kutija 1, 6/47.

¹⁷⁶ ABiH, KFNRBiH, Kutija 1, 27/47.

¹⁷⁷ ABiH, KFNRBiH, Kutija 1, 6/47.

¹⁷⁸ D. Sušić, “Sreski fiskulturni odbor u Mostaru otpočeo je sa izgradnjom modernog stadiona”, *Fiskultura i sport*, br. 73 (48), 26.01.1948.

sačekati narednu plansku godinu za veće investicije, ali pojedini sportski kolektivi su sami nalazili rješenja za izgradnju terena.

Na izgradnju skijaškog sportskog centra na Jahorini planiralo se uložiti 3 miliona dinara, što bi bilo dovoljno da se napravi jedan veći skijaški dom.¹⁷⁹ No, da su postojale nesuglasice i nesporazumi vidimo iz drugog dokumenta kojim se za skijaški dom traži alternativa odnosno neko drugo mjesto, kao što je Crepoljsko jer, kako se navodi, FISABiH nema potrebne kapacitete. S druge strane zaključak Komisije je da se pristupi izgradnji doma na Jahorini, jer je ovaj projekat i njegova izgradnja predviđena u prvoj godini petogodišnjeg plana.¹⁸⁰

U toku 1948. godine planirana je izgradnja 183 fiskulturna terena. Određene su njihove lokacije i kapaciteti. Po ovom planu svako gradsko i sresko područje dobit će po jedan ili više fiskulturnih terena, s tim da svako od njih mora imati lakoatletsko igralište.¹⁸¹ Jedan od značajnih projekata u ovoj godini bila je izgradnja sportskog strelišta, koji je kvalificiran kao projekat od republičkog značaja. Planirana je izgradnja jednog velikog i deset manjih tipiziranih strelišta lokalnog značaja. S obzirom na značaj objekata, od štaba VI Armije je zatraženo objašnjenje i uputstvo kako strelišta trebaju izgledati.¹⁸² Streljaštvo je sport od državnog interesa. Predvojnička obuka predviđala je streljaštvo kao jednu od najvažnijih aktivnosti, stoga ne čudi interes za izgradnju ovakvog objekta.

Zemljišta za izgradnju fiskulturnih objekata uzimana su isključivo na dugoročni zakup, po mogućnosti da su u vlasništvu narodnih vlasti i zadruga, ali ako to okolnosti ne dozvoljavaju potrebno je organizirati zamjenu zemljišta koja će biti na pogodnijem mjestu. Samo u krajnjem slučaju trebalo je vršiti otkup. Ako vlasnik ne želi ustupiti ili prodati pogodno zemljište, taj problem je podložan Zakonu o eksproprijaciji.¹⁸³ Fiskulturni teren se ne smije nalaziti u blizini groblja, velike fabrike i željezničke stanice.¹⁸⁴ Za izgradnju fiskulturnih objekata u Modriči

¹⁷⁹ ABiH, KFNRBiH, Kutija 1, 6/47.

¹⁸⁰ Isto.

¹⁸¹ Ur. "Fiskultura u petogodišnjem planu", *Fiskultura i sport*, br. 60 (35), 27.10.1947.

¹⁸² ABiH, KFNRBiH, Kutija 1, 291/47.

¹⁸³ Osnovni zakon o eksproprijaciji kaže da se imovina i prava na nepokretnoj imovini mogu eksproprijirati kada je to opći interes za svrhe društveno ekonomskog i kulturnog podizanja naroda, a naročito radi podizanja vježbališta, igrališta i domova za fiskulturu. Član 11 Zakona utvrđuje naknadu vlasniku za imovinu i to u visini prosječne prometne vrijednosti koju imovina ima na dan procjene. *Službeni list FNRJ*, Beograd, 1947, Tom 1, 04.04.1947., br. 28, 313-314.

¹⁸⁴ ABiH, KFNRBiH, Kutija 2, 629/47.

pronađeno je zemljište koje bi se arondiralo.¹⁸⁵ Navest ćemo još dva primjera smetnji u izgradnji fiskulturnih objekata. Fiskulturno društvo „Jedinstvo“ iz Busovače se žalilo, jer nije moglo da riješi pitanje terena za potrebe društva. Mjesto gdje je trebalo izgraditi igralište bilo je u vakufskom vlasništvu, gdje se nalazilo staro muslimansko groblje i njemački bunker iz rata. Kada su fiskulturnici pokušali očistiti teren *tu su se našli pojedini ljudi koji nisu dali da se taj teren poravna*.¹⁸⁶ U Ključu je također postojao problem jer se nije uspijevalo izvršiti zamjena privatnog zemljišta za zemljište iz zemljišnog fonda, zbog čega je Vlada NR BiH morala da odobri eksproprijaciju privatnog.¹⁸⁷ Pored petogodišnjeg plana, investicija s vrha, postojale su aktivnosti lokalnih zajednica za izgradnju manjih sportskih terena. Ovakvim pristupom 1948. godine izgrađeno je 169 igrališta za nogomet, 110 za košarku i 322 za odbojku. Do kraja decembra 1949. godine ukupno je izgrađen 5541 objekat za fiskulturu.¹⁸⁸ Komisija za fiskulturu pri Vladi NR BiH petogodišnjim planom utvrdila je broj izgradnje različitih fiskulturnih objekata po sportskim granama, kao i broj fiskulturnika pojedinih fiskulturnih grana.

Sportski objekti	Izgraditi u 1948. godini	Izgraditi do 1951. godine
Nogomet	183	286
Košarka	194	547
Odbojka	300	986
Tenis	4	35
Atletska staza	186	247
Biciklistička staza	0	1
Vježbališta	194	921
Fiskulturni domovi	22	151
Planinarski domovi	11	71
Skakaonica	2	31
Plivališta	20	79
Veslački domovi	2	9
Strelišta	71	160

Tabela 1: Plan izgradnje fiskulturnih objekata 1948. do 1951. godine.¹⁸⁹

¹⁸⁵ ABiH, KFNRBiH, Kutija 2, 629/47.

¹⁸⁶ ABiH, KFNRBiH, Kutija 4, 657/48.

¹⁸⁷ ABiH, KFNRBiH, Kutija 4, 1755/48.

¹⁸⁸ Milin Ercegan, *Aktuelni problemi fizičke kulture u SFRJ*, Partizan, Beograd, 1965, 11.

¹⁸⁹ Ur. „Zadaci fiskulturnih organizacija u 1948. godini“, *Fiskultura i sport*, br. 72 (47), 19.01.1948.

Sport	Trenutno stanje	Do kraja 1948.	Do kraja 1951.
OFO	10.000	40.000	110.000
Nogomet	5.200	7.500	12.000
Košarka	100	250	900
Odbojka	1.600	2.900	6.000
Smučanje	1.200	2.000	5.500
Plivanje	120	250	750
Laka atletika	2.280	3.000	6.000
Alpinizam	-	-	100
Streljaštvo	110	300	2.000
Boks	50	180	950
Hrvanje i dizanje štafete	10	40	180
Mačevanje	0	0	25
Rukomet	0	0	100
Sportska gimnastika	50	200	1.000
Tenis	5	10	30
Biciklizam	60	150	600
Klizanje	5	50	250
Veslanje	0	30	200
Jahanje	0	30	200

Tabela 2: Plan broja fiskulturnika do 1951. godine po fiskulturnim disciplinama.¹⁹⁰

5.1. Izgradnja državnog stadiona „Koševo“

U Sarajevu je prije rata korišten stadion koji se nalazio kod današnje željezničke stanice i hotela „Holiday“ na Marin Dvoru. Nakon rata FISABiH je preuzeo imovinu i nastavio s korištenjem. Jačanjem socijalističkog fiskulturnog pokreta, nastala je potreba za izgradnju novog, modernog stadiona, sa mnogo većim kapacitetima, namijenjenog razvoju opšteg fizičkog obrazovanja. U okviru regulacionog plana izgradnje grada odlučeno je da se na mjestu bivšeg stadiona izgradi nova cesta od Marin Dvora,¹⁹¹ a da se novi stadion izgradi na Koševu u predjelu livade Čurčić-Vile i Pionirske doline,¹⁹² što su podržala sva fiskulturna rukovodstva i fiskulturnici Sarajeva.¹⁹³ Koševo je u to vrijeme obilovalo prirodom, šumom i dolinom, što je potaklo

¹⁹⁰ Ur. „Zadaci fiskulturnih organizacija u 1948. godini“, *Fiskultura i sport*, br. 72 (47), 19.01.1948.

¹⁹¹ ABiH, KFNRBiH, Kutija 2, 92/47.

¹⁹² Ždrale, *Sarajevo*, 25.

¹⁹³ Ur. „U Sarajevu će uskoro otpočeti izgradnja velikog stadiona“ *Sarajevski dnevnik*, br. 303, 21.06.1946.

rukovodioce da odaberu ovo područje, jer je ideja bila da stadion bude lociran u prirodnom ambijentu.¹⁹⁴

Nismo uspjeli pronaći informaciju koliko je tačno koštala izgradnja stadiona. Znamo da je Ministarstvo prosvjete doniralo 3,000.000 dinara za izgradnju modernog fiskulturnog parka u Sarajevu,¹⁹⁵ a da je procjena nadležne Komisije bila da će cjelokupan projekat koštati 4,000.000 dinara.¹⁹⁶ Za potrebe izgradnje stadiona prokopano je novo korito koševskog potoka, koji je duž stadiona kanaliziran.¹⁹⁷ Problemi koji su nastajali u izgradnji i način na koji su vlasti iste rješavali, govorio nam o karakteru vremena i vladajućoj strukturi koja je koristila aparate moći da zacrtane planove realizira do kraja. Za izgradnju stadiona država je morala riješiti problem s vlasnikom livade Ismetom ef. Čurčićem od kojeg je kupljen prostor na kojem se gradio objekat.¹⁹⁸ Iz dostupne arhivske građe vidimo da se ef. Čurčić žalio na Odluku komisije na predmetu eksproprijacije nekretnine na području Gornje Koševo, no žalba je odbijena. U obrazloženju stoji da je Gradski narodni odbor (GNO) Sarajevo izvršio eksproprijaciju zemljišta u svrhu izgradnje fiskulturnog stadiona, a za uzvrat je data vrijednost oduzete kuće s lokacije, kako bi oštećeni mogao sagraditi novu. Čurčić se žalio na iznos od 774.555 dinara, kojeg je smatrao premalim da bi se sagradila nova kuća.¹⁹⁹ Kako god, žalba je odbijena što je značilo da se stadion može nastaviti graditi.

U toku 1948. godine pojavila su se još dva problema. U toku ove godine planirano je održavanje fiskulturnog sleta, te je stadion trebao biti pripremljen za ovu masovnu manifestaciju. Međutim, sa istočne strane nalazilo se srpsko-pravoslavno groblje, te je bilo potrebno izvršiti hitnu ekshumaciju oko stotinu grobova, kako bi se objekat mogao nesmetano graditi. GNO i Komisija za fiskulturu izdali su Rješenje o ekshumaciji 26. februara 1948. godine, no sekretar Crkve je to odbio.²⁰⁰ Prošlo je određeno vrijeme, no premještanje tijela ukopanih na tom mjestu nije izvršeno,

¹⁹⁴ Bogdan Maksimović, "Stadion 'Koševo'", *Sarajevo u socijalističkoj Jugoslaviji*, Knjiga 1, Istorijski arhiv Sarajevo, Sarajevo, 1988, 584. Lokaciju su predložili inženjer građevine Aleksandar Trumić i inženjer arhitekture Vaso Todorović. Pogledati: Salko Aljović, „Izgradnja prve faze stadiona Koševo“, *Sarajevo u socijalističkoj Jugoslaviji*, Knjiga 1, Istorijski arhiv Sarajevo, Sarajevo, 1988, 288.

¹⁹⁵ Ur. „Narodne vlasti daju fiskulturi veliku moralnu i materijalnu pomoć“, *Oslobođenje*, br. 45, 13.10.1946.

¹⁹⁶ Maksimović, "Stadion Koševo", 586.

¹⁹⁷ Ur. „Pripremni radovi za izgradnju Fiskulturnog stadiona u Sarajevu“, *Oslobođenje*, br. 213, 01.07.1947.

¹⁹⁸ Ismet ef. Čurčić je imao porodični vakuf. Na ovom prostoru bio je izgrađen ljetnikovac, gdje je Čurčić živio. Imao je 80 godina kada je morao napustiti kuću. U porodičnoj monografiji se navodi da su mu vlasti tom prilikom uzeli 120 dunuma zemlje. Bakir Tanović, *Čurčića vakuf*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2016, 92.

¹⁹⁹ ABiH, KFNVBiH, Kutija 3, 4661/48.

²⁰⁰ ABiH, KFNVBiH, Kutija 3, 1599/48.

čak šta više, iskopani su novi grobovi, zbog čega se groblje približavalo gradilištu.²⁰¹ Srpsko-pravoslavna crkvena opština 19. marta 1948. godine molila je GNO da se ne vrši ekshumacija, jer su grobovi još uvijek svježi i da su u pitanju tijela rodbine oficira vojske.²⁰² Arhivska građa nam ne nudi uvid u dalji tok dešavanja po ovom pitanju, ali jasno je da je izvršeno premještanje dijela pravoslavnog groblja i da se više nije mogao vršiti ukop na tom dijelu, iako je Crkva jedno vrijeme ignorirala odluke vlasti. Vidimo da je država uglavnom imala sporove s vjerskim zajednicama i probleme sa zemljištima gdje su se nalazila groblja, a gdje je trebalo izvršiti izgradnju fiskulturnih objekata. Na osnovu arhivske građe zaključujemo da je praksa da takvi sporovi idu u korist države. S druge strane, možda bi se i prihvatila molba pravoslavne crkve, da se na neko vrijeme odgodi ekshumacija, ali zbog kratkog vremena i održavanja sleta, toj molbi nije bilo moguće izaći u susret.

Prva faza izgradnje stadiona trebala je završiti 15. maja kako bi stadion bio pripremljen za republički slet. Preko 1200 omladinaca bilo je uključeno u izgradnju,²⁰³ koji su se međusobno natjecali,²⁰⁴ što je rezultiralo premašajem norme za 50 do 80%.²⁰⁵ U prvoj fazi izgradnje, stadion je trebao sadržavati teren, tribine za 12.000 ljudi,²⁰⁶ dok je centralna loža treba biti izgrađena od drveta, jer je to u datom trenutku bio brži i praktičniji način.²⁰⁷ Graditelji „Koševa“ napisali su pismo maršalu Titu, u kojem se zaklinju da će izgradnju stadiona izvršiti na vrijeme.²⁰⁸ Stadion je iskorišten za promociju dostignuća i razvoja jugoslovenskog socijalizma. Komitet za Fiskulturu pri Vladi FNRJ zahtijevao je da se izrade dvije makete stadiona. Jedna maketa bi koristila za promociju u svijetu, dok bi druga bila prezentirana u Pragu na Svesokolskom sletu 6. juna 1948.²⁰⁹

Nakon održanog fiskulturnog sleta nastavljena je izgradnja stadiona „Koševo“, čiji je završetak planiran s okončanjem petogodišnjeg plana. U toku 1948. godine planiran je završetak nogometnog terena, izgradnja atletske staze, podizanje nasipa i izgradnja još 2000 sjedišta, te prilaz za pješake i motorna vozila iznad zapadnog dijela stadiona.²¹⁰ Prilikom izgradnje pazilo se

²⁰¹ ABiH, KFNVBiH, Kutija 4, 1427/48.

²⁰² ABiH, KFNVBiH, Kutija 3, 2348/48.

²⁰³ ABiH, KFNVBiH, Kutija 4, 1465/48.

²⁰⁴ O takmičenjima na omladinskim radnim akcijama pogledati: Ivan Hofman, „Socijalističko takmičenje' na omladinskim radnim akcijama u Jugoslaviji 1946-1951“, *Istorija 20. veka*, 2. Beograd. 2014.

²⁰⁵ Ur. „Sa izgradnje velikog fiskulturnog stadiona u Sarajevu“, *Oslobođenje*, br. 467, 25.04.1948.

²⁰⁶ ABiH, KFNRBiH, Kutija 2, 92/47.

²⁰⁷ ABiH, KFNRBiH, Kutija 3, 1944/48.

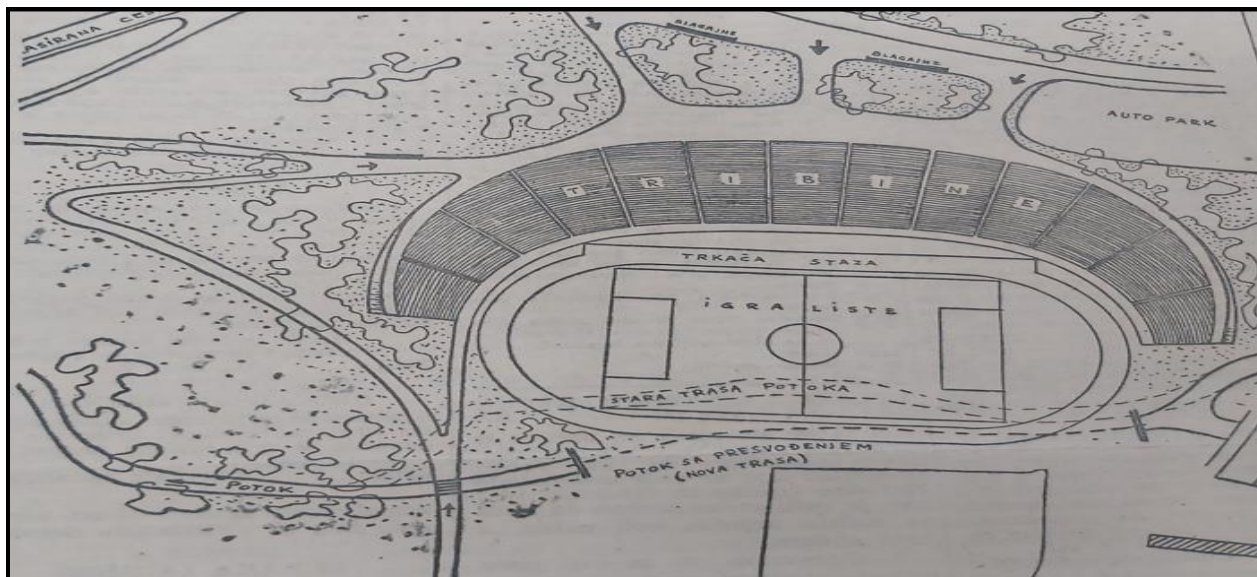
²⁰⁸ Ur. „Telegram graditelja fiskulturnog stadiona u Sarajevu maršalu Titu“, *Fiskultura i sport*, br. 88, 10.05.1948.

²⁰⁹ ABiH, KFNVBiH, Kutija 4, 884/48.

²¹⁰ Ur. „Izgradnja stadiona u Koševu kroz 1948 godinu“, *Fiskultura i sport*, br. 98, 12.07.1948.

na mnogo detalja, tako u građevinskom programu nailazimo na naredbu da se ne sije „engleska trava“ već da se zasije „domaća trava“, koja je, s obzirom na klimatske i druge uslove „otpornija na gaženje“.²¹¹ Prema zapadnoj tribini postavljaju se jarboli gdje će biti podignute republička i državna zastava, te se oko cijele tribine postavljaju jarboli za dekorisanje zastavama transparentima i skulpturama sportista.²¹² Do kraja 1950. godine izgradnju je preuzeo Narodni odbor kao glavni investitor.²¹³

Fiskulturni objekti i njihova izgradnja, uz kadrovsko pitanje, bilo je jedno od gorućih problema fiskulturnog pokreta Jugoslavije, koje je potrebno postepeno rješavati. Nekoliko je načina na koji se ovaj problem nastojao riješiti. Prije samog petogodišnjeg plana i investicija, fiskulturna društva su dobrovoljnim radovima, koja su se nastojala popularizirati kroz medije, pokušala riješiti bar osnovne nedostatke objekata i poboljšati fiskulturni rad. Uz sav napor i entuzijazam bilo je jasno da bez institucionaliziranog djelovanja nije moguće podići nivo sportskih terena na veći nivo. Usvajanjem petogodišnjeg plana izdvaja se značajna suma za izgradnju stadiona u cijeloj Jugoslaviji. Prilikom izgradnje ovakvih objekata uglavnom su postojali problemi s imovinom vjerskih zajednica na tlu Bosne i Hercegovine, no država je imala svoje mehanizme koje je koristila i procese rješavala u svoju korist.

Slika br. 1 Skica stadiona „Koševo“.²¹⁴

²¹¹ ABiH, KFNRBiH, Kutija 1, 695/47.

²¹² Isto.

²¹³ ABiH, KFNRBiH, Kutija 14, 388/50.

²¹⁴ *Oslobođenje*, br. 24, 02.07.1947. Na skici vidimo tok Koševskog potoka, te ucrtan novi preusmjereni tok, koji neće ometati izgradnju stadiona. Ispod potoka, tj. sa zapadne strane stadiona nalazila se Čurčića-vila koja je oduzeta.

6. Masovne fiskulturne manifestacije u Bosni i Hercegovini

Pod pojmom masovnost u fiskulturnom pokretu Jugoslavije podrazumijevalo se uključivanje što većeg broja ljudi, bez obzira na dob, pol i socijalnu kategoriju. Radi ostvarenja ovog cilja vršeno je konstantno propagiranje i promoviranje sporta, koristeći medije, promocije i aktivizam. Prilikom kreiranja planova takmičenja i kalendara uvijek se vodilo računa o uključenju velikog broja ljudi. S ciljem privlačenja većeg broja fiskulturnika organizirale su se masovne fiskulturne manifestacije poput fiskulturnih sletova, kroseva, Dana fiskulturnika, Dana plivanja i dana fiskulturnika na vodi, Smučarski dan i drugi.²¹⁵ Analizirajući sekundarnu izvornu građu, primijetili smo da je kalendarska godina bila ispunjena fiskulturnim i sportskim aktivnostima. Najave i promocije pojedinih događaja u medijima započinjale su skoro mjesec dana prije, izvještavajući o toku priprema za aktivnosti, kao i sam događaj, a potom u narednih nekoliko brojeva razne štampe redali su se izvještaji i impresije o događaju. S ove vremenske distance, čitajući dnevnu i sedmičnu štampu tog vremena, čitalac stekne osjećaj da su aktivnosti bile konstantne, jer jedna aktivnost i ne prođe, a već se počinje s promocijom nove.

Ustavom iz 1946. godine država se obavezala da će brinuti o narodnom zdravlju. Jedan dio autora, govoreći o odnosu između države i sporta, smatra da država koristi sport za promoviranje zdravlja, što direktno utiče na zdravstveni bilten nacije čime se smanjuje broj oboljelih i rasterećuje zdravstveni sistem.²¹⁶ U ranom jugoslovenskom socijalizmu masovnim fiskulturnim pokretnom nastojao se nadoknaditi biološki gubitak nastao ratnim dejstvima. Nezdrav život u stanovima, radionicama i fabrikama, natjerao je ljude da više provode vremena boraveći u prirodi, baveći se određenom fizičkom aktivnošću ili uživajući i gledajući one koji se bave fiskulturom.²¹⁷ U isto vrijeme, kritizirani su doktori, koji nisu dovoljno pažnje posvetili odnosu sporta i zdravlja. Smatralo se da ljekarski kontrolirana fiskultura može pomoći širenju sanitarne kulture i higijenskih navika.²¹⁸ Jasno je da uvjeti u kojima su građani živjeli nakon Drugog svjetskog rata nisu bili idealni. Radnički stanovi nisu pružali adekvatne higijenske uslove, ali i samo stanovništvo bilo je

²¹⁵ AJ, Fond 117, SSJ, I Kongres Fiskulturnog saveza Jugoslavije.

²¹⁶ Mike Dennis i Jonathan Grix, *Sport under Communism: Behind the East German Miracle*, Palgrave Macmillan, London, 2012, 16.

²¹⁷ Dr. V. N., "Zdravstvena zaštita fiskulturnika", *Sarajevski dnevnik*, br. 158, 01.01.1946.

²¹⁸ Isto.

potrebno educirati o higijenskim navikama.²¹⁹ U tom procesu fiskultura je bila značajna, zato je i trebala da bude masovna. Recimo, nakon obavljenog treninga tijelo treba oprati, a nečistu odjeću zamijeniti novom, te izvršiti njeno pranje. Pored ovih životnih navika vezanih za opću kulturu i zdravlje, fiskultura je morala biti masovna i zbog promoviranja drugih vrijednosti koje idu uz ideologiju socijalizma.

Pored odgojnog, fiskultura je imala i obrazovni karakter. Kandidati za sportske sudije dijelili su pravdu na omladinskoj nedjelji, na kojem su učestvovali fiskulturni aktivni srednjih škola.²²⁰ Promocija političkog vrha bila je prisutna u jugoslovenskom sportu. Predsjednik države i drugi partijski i državni službenici, koristili su ovakve manifestacije za samopromociju. Rodoljub Čolaković kao predsjednik Narodne vlade BiH bio je prisutan na utakmici omladinske nedjelje.²²¹ Pored promocije, prisustvo političkog vrha davalo je događaju na značaju.

Na masovnost su uticali razni faktori, od uspješne propagande do uslova na fiskulturnim terenima. I kongres FISAJ-a utvrdio je potrebu za organizacionim i sistematskim sređivanjem. Počinje se voditi više računa o registraciji članstva. Broj fiskulturnika u martu 1947. godine sarajevskog okruga iznosio je 5000 fiskulturnika.²²² Stepem razvoja fiskulture po republikama u 1948. godini predstavili smo kroz tabelu.²²³

Republika	Broj fiskulturnika	Od ukupnog broja stanovnika
Srbija	171.591	2,98%
Hrvatska	73.854	2,01%
Slovenija	41.000	3,62%
Makedonija	27.000	2,41%
Bosna i Hercegovina	40.000	1,07%

Tabela 3. Broj fiskulturnika po Narodnim republikama

²¹⁹ Vera Katz, *Društveni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine 1945. – 1953.*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2011, 252-254.

²²⁰ Ur. "Tim II rejona odnio je pehar, dar Gradskog odbora Narodne omladine", *Sarajevski dnevnik*, br. 294, 11.06.1946.

²²¹ Ur. "'Partizan' je pobijedio nogometnu reprezentaciju Sarajeva sa 7:0 (5:0)" *Sarajevski dnevnik*, br. 287, 03.06.1946.

²²² M.Z. „Fiskulturna organizacija sarajevskog okruga broji 5000 članova“ *Oslobođenje*, br. 114, 08.03.1947.

²²³ Podaci su preuzeti iz: AJ, Fond 668, Savez za fizičku kulturu Jugoslavije (SFKJ) f-1, V plenum Fiskulturnog saveza Jugoslavije.

Možemo reći da je NR Slovenija od ukupnog broja stanovnika imala najviše fiskulturnika, ali nije ni blizu onog broja koje su imali NR Hrvatska i NR Srbija. NR BiH je procentualno imala najmanje fiskulturnika, ali sa preko 10.000 fiskulturnika više od NR Makedonije i jednu hiljadu manje od NR Slovenije. Po broju fiskulturnika NR Srbija bila je najdominantnija. Moramo istaći da u ovaj broj nije ulazilo područje NR Crne Gore, jer za ovu Republiku nisu postojali podaci, ali i sami podaci su zaokruženi i nisu u potpunosti tačni.

Odgovorni okupljeni oko fiskulturnog saveza nisu bili zadovoljni masovnošću. Istaknuto je da 90% stanovništva Jugoslavije čine radnici i seljaci, a da gotovo ništa nije učinjeno da se i taj dio društva u većem broju uključi u fiskulturu, zbog čega fiskulturna organizacija zaostaje za opštim društvenim, ekonomskim i političkim razvojem zemlje, a koja u tom trenutku obuhvata uglavnom gradsku omladinu i to jako mali broj radničke omladine.²²⁴ Nepovezanost manjih naselja s centrom uticala je na razvoj sporta na selu, koja se pokušala riješiti na praktičan način kroz fiskulturnu granu zvanu smučarstvo.²²⁵ Imamo primjer omladine iz sreza Vlasenica, koji su na smučkama (skijama) u pet dana obišli srez u cilju prikupljanja pojedinih podataka za potrebe USAOBiH-a.²²⁶ No, na državno prvenstvo Jugoslavije u smučanju iz Bosne i Hercegovine otišli su samo sarajevski takmičari,²²⁷ što znači da se ovaj sport, kao ni sam fiskulturni pokret, nije uspio omasoviti na selu. Masovne manifestacije korištene su za slanje političkih poruka. Na Dan fiskulturnika iznesena je parola na kojoj je pisalo „Istra je naša“,²²⁸ iako je po medijskim tekstovima ovo trebao da bude dan koji isključivo pripada omladini i fiskulturnicima. U ovom poglavlju predstaviti ćemo pojedine masovne fiskulturne događaje, govoriti ćemo o njihovom značaju i ulozi.

6.1. Fiskulturni slet

Fiskulturni sletovi služili su za prezentiranje novih dostignuća jugoslovenske omladine, kako u organizacionom smislu, jer je svaki naredni slet morao biti bolje osmišljen, tako i na polju fiskulture, gdje se koreografijama i pokretima dokazivala svestranost i fizička spremnost. Sletovi

²²⁴ AJ, Fond 668, SFKJ, f-1, V plenum Fiskulturnog saveza Jugoslavije.

²²⁵ Smučarstvo je sportska disciplina slična današnjem hodanju na skijama ili biatlonu. Zbog svoje specifičnosti, praktična primjena očekivala se na selima, planinskim predjelima i sličnim mjestima, te među seoskom omladinom.

²²⁶ Ur. “Omladinci iz Vlasenice obišli su za pet dana čitav srez na smučkama”, *Sarajevski dnevnik*, br. 185, 01.02.1946.

²²⁷ Ur. “Utakmice u smučanju za prvenstvo FNRJ”, *Sarajevski dnevnik*, br. 205, 23.02.1946.

²²⁸ Ur. “U subotu i nedjelju održan je ‘Fiskulturni dan’”, *Sarajevski dnevnik*, br. 305, 24.06.1946.

su u komunističkim zemljama korišteni za obilježavanje raznih događaja, godišnjica i slično. Godine 1928. održana je Spartakijada, gdje je oko 30.000 sportista marširalo Crvenim trgom uz tekstove internacionale.²²⁹

Prvi fiskulturni sletovi nakon oslobođenja održali su se u Maglaju i Jajcu,²³⁰ na kojima su zajednički tačke izveli fiskulturnici i vojnici, koji su tijelima ispisali ime TITO i iscrtali zvijezdu petokraku preko cijelog stadiona. Da bi performans bio potpun, vojni orkestar je u tom trenutku zasvirao državnu himnu.²³¹ Sletovi su služili za isticanje imena predsjednika države. Organizatori sleta su puno pažnje posvećivali performansu i cjelokupnom dojmu izvedbe, uz vizualnu dominaciju ideoloških simbola.

Prvi slet sarajevskog okruga održan je od 10. do 12. augusta 1945. godine. Cilj sleta je masovnim nastupom pokazati *da je nastalo novo doba našeg fiskulturnog sporta*.²³² U propagandnim tekstovima ističe se da fiskulturni pokret i ovakve manifestacije razbijaju razne pregrade, poput nacionalnih, vjerskih i klasnih, jer se raskida sa praksama iz ranijih vremena i ranijeg sporta. *Osnovni zakoni našeg fiskulturnog pokreta leže na temeljima narodnooslobodilačke borbe i tekovina koje su izvojevane*.²³³ U izvještaju se navodi da je na sletu bilo prisutno preko 5.000 gledalaca,²³⁴ a prisutni su bili i pripadnici Jugoslovenske i Crvene armije.²³⁵ Iz navedenog prepoznajemo društveno stanje, koje je ne tako davno izašlo iz rata i ušlo u potpuno novi sistem. Euforije i entuzijazma nakon pobjede nad okupatorom nije nedostajalo, ali broj publike na stadionima, kao i broj učesnika, govori nam da se društvo željelo prepustiti aktivnostima i životu u slobodi. Prisustvo i učešće vojske na sletu govori o pravcu razvoja novog fiskulturnog pokreta, *oni sada hoće da pokažu da nisu samo borci na bojnom polju, oni hoće da pokažu šta su postigli i na fiskulturnom polju, kome se sada, u doba mirnog razvijanja i mirne izgradnje poklanja velika pažnja*²³⁶ što je bio začetak postepene militarizacije sporta. Učesnici su bili odjeveni u plave šorceve sa bijelom majicom i crvenom petokrakom, koja *kao da je procvjetala iz samog srca*.²³⁷

²²⁹ Riordan, *Sport in Soviet Society*, 110-111.

²³⁰ V.I. "Fiskulturni slet Travničkog okruga", *Sarajevski dnevnik*, br. 34, 09.08.1945.; O.Z.M., "Omladinske vježbe i fiskulturna takmičenja u Maglaju", *Sarajevski dnevnik*, br. 35, 10.08.1945.

²³¹ V.I. "Fiskulturni slet Travničkog okruga", *Sarajevski dnevnik*, br. 34, 09.08.1945.

²³² K. "Prvi fiskulturni slet u Sarajevu", *Sarajevski dnevnik*, br. 34, 09.08.1945.

²³³ Isto.

²³⁴ Ur. "Veliki uspjeh fiskulturnog sleta", *Sarajevski dnevnik*, br. 38, 14.08.1945.

²³⁵ Ur. "Rezultati fiskulturnog sleta u Sarajevu", *Sarajevski dnevnik*, br. 37, 13.08.1945.

²³⁶ Ur. "Održana su prva sletska takmičenja", *Sarajevski dnevnik*, br. 36, 11.08.1945.

²³⁷ Isto.

Učešće na sletu su uzeli mladi sa sela i iz grada, a veliki broj djevojaka je u potpunosti zadovoljio kriterije. Takmičenje je dokazalo da omladina ima potrebne vještine *za srećnu i svjetliju budućnost Titove Jugoslavije*.²³⁸ U izvještajima se navodi kako ciljevi nisu bili postizanje rekorada u sportskim disciplinama, već omasovljenje fiskulturnog pokreta među omladinom.²³⁹ Uključivanjem pripadnika vojnih jedinica i omladine mogu se prepoznati i drugi motivi. Omasovljenjem fiskulturnog pokreta i redovnom tjelovježbom država će dobiti *borbene predstavnike vojske kako bi ona mogla uvijek odgovoriti svojim velikim zadacima*.²⁴⁰ Prvi fiskulturni slet za Hercegovinu održan je 1. i 2. septembra 1945. godine u Mostaru, na kojem je učešće uzelo oko 700 omladinaca.²⁴¹ Kao i u svim sletovima održanih ove godine ističe se da su omladinci pokazali ljubav prema Titu i domovini, te želju i entuzijazam za izgradnju države.²⁴²

U narednim godinama sletovi su bili sve masovniji. Organizirani su centralni slet u Beogradu, potom republički u glavnim gradovima Republika, te pokrajinski i sreski sletovi. Sletovi održani 1947. godine imali su posebnu važnost, s obzirom da je to bila prva godina petogodišnjeg plana, a omladina je sletom dokazivala svoju spremnost ka ostvarenju istog.²⁴³ Za veliki slet u Beogradu sačinjen je sastav reprezentacije Bosne i Hercegovine i njihove zamjene. Odabrani su kostimi i idejno rješenje grba koji će učesnici nositi.²⁴⁴ Inzistiralo se na jednoobraznom odijevanju.

Prvi republikanski fiskulturni slet Bosne i Hercegovine održan je 20. juna 1948. godine sa sadržajem od nekoliko sportskih disciplina i najboljim sportistima. Cilj je bio da se okupi 10.000 ljudi, ali i da se pokaže snaga i spremnost obarajući nekoliko republičkih rekorda, na čemu se prvi put inzistiralo,²⁴⁵ jer je ideja fiskulturnog pokreta bila protiv rekorderstva. Parola sleta glasila je *Za izgradnju, snagu i nezavisnost naše zemlje*.²⁴⁶ Veliki slet pratili su manji sreski sletovi širom Bosne i Hercegovine, no iz izvora vidimo probleme u njihovoj organizaciji, najviše zbog činjenice da fiskulturni pokret u pojedinim mjestima nije dostigao takav nivo da bi bila omogućena organizacija sleta. U Bosanskom Novom fiskulturnici se uopšte nisu ni odlučili za organizaciju

²³⁸ B.N. "Značaj fiskulturnog sleta u Sarajevu", *Sarajevski dnevnik*, br. 43, 20.08.1945.

²³⁹ Ur. "Veliki uspjeh fiskulturnog sleta", *Sarajevski dnevnik*, br. 38, 14.08.1945.

²⁴⁰ B.N. "Značaj fiskulturnog sleta u Sarajevu", *Sarajevski dnevnik*, br. 43, 20.08.1945.

²⁴¹ Ur. "Pred omladinski fiskulturni slet", *Sarajevski dnevnik*, br. 49, 27.08.1945.

²⁴² Ur. "Pred omladinski fiskulturni slet za Hercegovinu", *Sarajevski dnevnik*, br. 58, 06.09.1945.

²⁴³ Ur. "22 juna – slet fiskulturnika u Beogradu", *Oslobođenje*, br. 175, 18.05.1947.

²⁴⁴ Ur. "Pripreme fiskulturnika NR BiH za slet", *Oslobođenje*, br. 175, 18.05.1947.

²⁴⁵ ABiH, KFNRBiH, Kutija 3, 2482/48.

²⁴⁶ Ur. „Prvi fiskulturni slet Bosne i Hercegovine održaće će se u junu ove godine“, *Oslobođenje*, br. 412, 21.02.1948.

sleta,²⁴⁷ dok u Bosanskom Petrovcu mole za prolongiranje sleta, jer fiskulturnici nisu stigli da uvježbaju tačke koje je trebalo izvesti.²⁴⁸

Glavni odbor Gimnastičkog saveza Bosne i Hercegovine sredinom 1949. godine donio je Odluku da se Drugi republički slet fiskulturnika održi u junu 1950. godine pod parolom *Sve snage za izgradnju socijalizma u našoj zemlji*.²⁴⁹ Iz nama nepoznatih razloga ovaj slet je otkazan, umjesto kojeg je održan slet fiskulturnika Sarajeva pod sličnom parolom *Za bržu i potpunu pobjedu izgradnje socijalizma u našoj zemlji*.²⁵⁰ Sletovi su pratili politička dešavanja, tako je proklamovani cilj ovog sleta bio da se pokaže kleveticima, IB-u i izdajnicima marksističko-lenjinističke misli kakve snage su uz Tita i Partiju, koje će graditi i uspješno izgraditi socijalizam.²⁵¹

Na prvim održanim sletovima prezentirale su se ideološke karakteristike novog sporta poput svestranosti, masovnosti, a protiv specifičnosti ranijeg sporta poput klasne, vjerske, nacionalne mržnje i netrpeljivosti. Navedeno se promoviralo kroz kult vođe, koji je ujedinjavao narode, zbog čega je zaslužio da se na sletovima ispisuje njegovo ime. Slet je ujedno služio za dokazivanje dostignuća omladine, koja je sada napredna i moderna, te je fokus pored masovnosti i na performansu, scenskom nastupu, a brojnost učesnika je dokazivala snagu.

²⁴⁷ P. „Zašto se u Bos. Novom neće održati sreski slet fiskulturnika“, *Oslobođenje*, br. 482, 14.05.1948.

²⁴⁸ ABiH, KFNRBiH, Kutija 4, 2302/48.

²⁴⁹ Ur. „Odluka o održavanju II republičkog sleta fiskulturnika Bosne i Hercegovine“, *Fiskultura i sport*, br. 144, 30.05.1949.

²⁵⁰ P.M. „Prvi slet fiskulturnika grada Sarajeva“, *Fiskultura i sport*, br. 186, 20.03.1950.

²⁵¹ F. Dž. „Značaj prvog gradskog sleta fiskulturnika Sarajeva“, *Oslobođenje*, br. 1058, 18.03.1950.

Slika br. 2. Promotivni plakat prvog republičkog sleta²⁵²

6.2. Fiskulturni kros

Kros je korišten za potrebe podsticanja masovnosti. Vladajućoj strukturi je bio potreban događaj koji je jednostavan za organizirati, a u isto vrijeme i efikasan. Materijalni uslovi nisu bili idealni, ali su iskorištene prirodne ljepote Jugoslavije,²⁵³ a svakako i Bosne i Hercegovine. Kros se organizirao u prirodi, na otvorenom, tako promovirajući izletišta i zdrav život koristeći sport i boravak na čistom i svježem vazduhu, a u isto vrijeme ne iziskuje mnogo novca za organizaciju.

²⁵² Preuzeto sa: https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/84638/predivne_vintage_reklame_iz_bivse_drzave_slavorum_je_odabrao_najbolje_gledajte_i_uzivate.html (12.09.2022.)

²⁵³ Mijatov, *Sport u službi socijalizma*, 127.

Fiskulturni kros je organiziran dva puta godišnje, decentralizirano. Jesenji kros je najavljiavao zimske sportove, a proljetni kros bi označio izlazak fiskulturnika iz dvorana i početak sporta na otvorenom. U propagandi se tražio veći broj osnovaca i srednjoškolaca, kao i onih starijih da učestvuju u ovoj aktivnosti.²⁵⁴ Srednjoškolci su, recimo, 11. aprila 1946., bili oslobođeni nastave da bi mogli učestvovati na krosu.²⁵⁵ Prvi organizirani krosemi su nazvani „Pobjeda naroda“²⁵⁶ – simboličan naziv kojim građanstvo dokazuje da je uspješno savladalo sve prepreke i sve izazove na koje su naišli u svojoj borbi protiv okupatora, domaćih izdajnika, te uspješno izvršava zadatke koje je država postavila pred građane. Učešće na krosu svih starosnih grupa društva, bez obzira na pol ili dob, oslikava karakter ideologije i onoga što se kroz sport nastojalo postići, a to su fizički spremni ljudi u slučaju ratnih dejstava, odnosno zdravo građanstvo za potrebe izgradnje i obnove Jugoslavije.

Kazali smo da je kros bio jednostavan za organizirati, gdje se tražilo što više rezultata sa što manje ulaganja. Ipak, fiskulturnici se za ovaj događaj nisu sistemski pripremali. Nadležni su više pažnje posvećivali brojkama i broju učesnika, nego zdravlju i fizičkoj spremnosti trkača. Na kros je dovođena omladina koja se nije bavila sportom, samo da bi se stvorio dojam masovnosti. Takvi, fizički nespremni, trčali su kros koji je bio zahtjevan, zbog čega su neki morali koristiti medicinsku pomoć.²⁵⁷ To je sigurno određen broj ljudi odvratilo od bavljenja sportom.

Neke promjene vidimo u organizaciji i izgledu fiskulturnog krosa 1950. godine. Organizacija je data gimnastičkim društvima uz tradicionalnu matricu da će se na krosu pokazati snaga fiskulturnog pokreta u novoj Titovoj Jugoslaviji, spremnost za izgradnju socijalizma, izvršenju petogodišnjeg plana, odanosti i ljubavi prema CK KPJ, Titu, te kao vid poruke onima koji napadaju Jugoslaviju.²⁵⁸ Kros iz 1950. godine donio je nove aktivnosti koji su bili dijelom vanarmijskog vojnog vaspitanja. Učesnici su učeni borbenom načinu preskakanja žica, uz primjenu taktike napada na neprijatelja u raznim situacijama na borbenom polju, kao naprimjer kako napasti bunker.²⁵⁹ Ideja na početku organiziranja fiskulturnih krosemi bila je da ljudi izađu u

²⁵⁴ Ur. „Proljetni kros 1947”, *Fiskultura i sport*, br. 28 (3), 17.03.1947.

²⁵⁵ Ur. „Fiskulturni dan N.S.O. u Sarajevu”, *Sarajevski dnevnik*, br. 244, 10.04.1946.

²⁵⁶ Ur. „Veliki značaj krosa 'Pobjeda naroda'”, *Oslobođenje*, br. 46. 20.10.1946.

²⁵⁷ Ur. „U jučerašnjem krosu 'Pobjeda naroda' učestvovalo je 732 fiskulturnika srednjih škola“, *Sarajevski dnevnik*, br. 424, 09.11.1946.

²⁵⁸ ABiH, KFNRBiH, Kutija 14, 813/50.

²⁵⁹ ABiH, KFNRBiH, Kutija 15, 15497/50.

prirodu i vježbaju učeći se zdravom načinu života. U sukobu s IB-om dolazi do raznih društvenih promjena, pa tako i u načinu izvedbi krosa, koji nije više samo zajedničko puko trčanje starih i mladih kroz prirodu, već dio vojnih priprema u slučaju rata.

6.3. Proslave godišnjica i značajnih datuma

Za neke istraživače kalendar predstavlja zbir praznika kojima se društvo sjeća ili prisjeća raznih značajnih događaja, zahvaljujući kojima se razvija kultura sjećanja. Važni datumi, upozoravaju nas čega sve i na koji način se trebamo sjećati, a odabir datuma pripada vladajućoj politici i ideologiji.²⁶⁰ U socijalističkoj Jugoslaviji posebna je pažnja posvećena razvoju kulture sjećanja i bitnim datumima poput Dana republike, Dana ustanka, Dana rada i slično, dakle datuma i godišnjica koji su važni za historiju Jugoslavije, NOP i historiju radničkog pokreta. Pojedine datume nije bilo dovoljno obilježiti, zbog čega se pristupilo njihovom proslavljanju. Fiskultura i fiskulturnici imali su svoju ulogu u očuvanju ovakvih događaja od zaborava, poput godišnjica ustanaka, raznih bitaka iz Drugog svjetskog rata, godišnjica oslobođenja gradova ili pokrajina. U masovnim paradama za Dan rada fiskulturnici su na dostojanstven način prezentirali fiskulturni pokret. Sport, a posebno nogomet, korišten je za obilježavanje ovakvih događaja kako bi se privukla publika i dostojno obilježio neki važni datum.

Dan Ustanka naroda Bosne i Hercegovine je sigurno jedan od značajnih u socijalističkom kalendaru Bosne i Hercegovine. Upravo je za obilježavanje prve godišnjice ustanka korištena omladina i fiskultura, jer je u Prnjavoru godišnjica obilježena nogometnom utakmicom između omladine Prnjavora i omladine Dervente.²⁶¹ S ciljem obilježavanja Dana ustanka u Bosnu i Hercegovinu je tradicionalno dolazila reprezentacija NR Makedonije i odigrala utakmice u nogometu, košarci i lakoj atletici protiv reprezentacije Bosne i Hercegovine.²⁶²

Od 1950. godine povodom Dana ustanka organizirao se partizanski marš.²⁶³ Ova nova fiskulturna disciplina osnovana nakon Drugog svjetskog rata, koristila se u Jugoslaviji i nekim zemljama Istočnog bloka, kao uspomena na partizansku vojsku, uključujući lokalne pohode i

²⁶⁰ Todor Kuljić, *Kultura sećanja: Teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Čigoja štampa, Beograd, 2006, 113.

²⁶¹ Ur. „Prnjavor je svečano proslavio 27 juli narodni praznik Bosne i Hercegovine“, *Sarajevski dnevnik*, br. 28, 02.08.1945.

²⁶² Ur. „Na Dan godišnjice ustanka Naroda Bosne i Hercegovine u Sarajevu je gostovala lakoatletska, nogometna i košarkaška reprezentacija NR Makedonije i bokseri beogradskog 'Milicionera'“ *Fiskultura i sport*, br. 47 (22), 28.07.1947; Ur. „Fiskulturnici u čast 27 jula“, *Fiskultura i sport*, br. 203, 17.07.1950.

²⁶³ S.B. „Partizanskim stazama po Vlašić planini“, *Oslobođenje*, br. 1176, 04.08.1950.

marševe s ciljem obnove partizanske ratne putanje.²⁶⁴ Partizanski marš se izvodio kombinovanim marširanjem i trčanjem odgajajući fiskulturnike kao uporne i izdržljive u duhu tradicije NOP-a.²⁶⁵

Povodom prve godišnjice oslobođenja grada Sarajeva od fašističkog terora, održana je utakmica, gdje je gost bila reprezentacija Zagreba. U propagandi ovog događaja isticalo se da je ovo prvi međugradski susret, te da ovakvih slučajeva nije bilo u staroj Jugoslaviji. Na utakmici su prisustvovali zvaničnici Vlade NR BiH poput Avde Hume i ostalih.²⁶⁶ Slične manifestacije organizirane su i u drugim gradovima.²⁶⁷

Proslava Prvog maja – Dana rada, bila je interesantna zbog široke aktivnosti fiskulturnika povodom obilježavanja ovog, iz perspektive vladajuće ideologije, značajnog datuma. Zadatak i program fiskulturnika se obično sastojao od prenošenja raznih štafeta kroz grad, lakoatletskih takmičenja, nogometnih i odbojkaških utakmica. Recimo, 1946. godine fiskulturnici su još 30. aprila u ranim jutarnjim satima od 7 i 30. nosili štafete s četiri baklje od Marin Dvora do spomenika poginulim borcima i žrtvama fašističkog terora pred zgradom bivše Zemaljske banke, odnosno ispred današnje Vječne vatre.²⁶⁸ Također, fiskulturnici su učestvovali u prvomajskim povorkama koristeći razne transparente, zastave i slično. Fiskulturnici su korišteni za promociju i obilježavanje raznih drugih događaja. Upriličena je jedna utakmica povodom Osnivačkog kongresa Komunističke partije Bosne i Hercegovine.²⁶⁹ Navedene fiskulturne aktivnosti služile su za ulazak omladine u opšte fizičko obrazovanje. Fiskulturni dan, krosemi i sletovi su najznačajnije ovakve manifestacije. Druge nisu bile toliko značajne i popularne i nedostaje izvora o njima da bih ih se moglo kvalitetnije obraditi, ali su svakako bile dovoljno vrijedne da se spomenu.

²⁶⁴ Nikola Baković, “Od Vardara do Triglava. Politika hodočašća u socijalističkoj Jugoslaviji kao proizvodnja multiskalarnog nacionalnog prostora“, *Jugoslavija zašto i kako (Zbornik radova programa Razgovori o Jugoslaviji: uvod u (post)jugoslovenske studije)*, Muzej Jugoslavije, Beograd, 2019, 201.

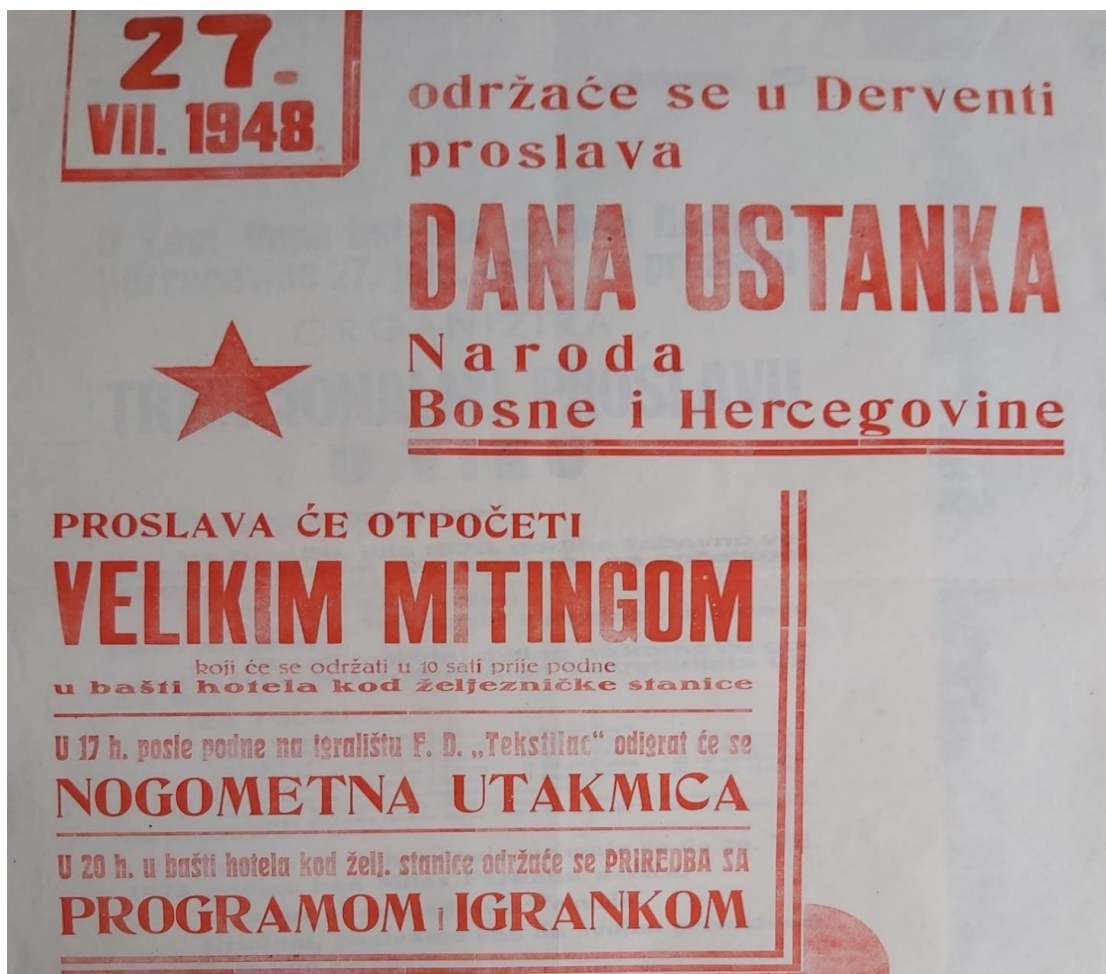
²⁶⁵ *Fiskultura u novoj Jugoslaviji*. (Autor, izdavač, godina izdanja nepoznati).

²⁶⁶ Ur. “Na međugradskoj nogometnoj utakmici Zagreb i Sarajevo igrali su neriješeno 1:1 (0:0)” *Sarajevski dnevnik*, br. 242, 08.04.1946.

²⁶⁷ Nogometni turnir u Visokom je održan povodom oslobođenja grada, kojem je prisustvovalo 1500 gledalaca. Ur. „Nogometni turnir u Visokom“, *Sarajevski dnevnik*, br. 245, 11.04.1946. U Mostaru se također odigrala jedna utakmica između „Veleža“ i reprezentacije Sarajeva povodom oslobođenja ovog grada od fašista. Ur. „'Velež' – Reprezentacija Sarajeva 2:0 (0:0)“, *Sarajevski dnevnik*, br. 198, 15.02.1946.

²⁶⁸ Ur. „Svestrani fiskulturni program 1 maja u Sarajevu“, *Sarajevski dnevnik*, br. 260, 30.04.1946.

²⁶⁹ Ur. „U čast Osnivačkog kongresa KP BiH gostovaće u Sarajevu 'Dinamo' iz Zagreba“, *Oslobođenje*, br. 632, 02.11.1948.

Slika br. 3. Plakat povodom Dana ustanka naroda BiH iz Dervente od 27.07.1948.²⁷⁰

7. Takmičenje za fiskulturnu značku - Za republiku naprijed

Svestranost je ideološka karakteristika socijalističkog sporta, koja je trebala doprinositi izgradnji fizički i duhovno kompletnog čovjeka. S ciljem izgradnje svestrano razvijenih ljudi, u Jugoslaviji je organizirano takmičenje za fiskulturnu značku pod nazivom „Za republiku naprijed“ ili skraćeno takmičenje za ZREN.²⁷¹ Ideja nije nova. Preuzeta je iz Sovjetskog saveza, gdje je organizirano slično takmičenje pod nazivom „Spremni za rad i odbranu“ (*ГТО – Готов к мpyду*

²⁷⁰ Arhiv Historijskog muzeja Bosne i Hercegovine, Zbirka arhivalija Historijskog muzeja BiH, Fond plakata oslobođenje i socijalistička izgradnja.

²⁷¹ Još neki od prijedloga naziva ovog takmičenja bili su Polet, Naprijed, Kozara, Za narod i republiku, Za odbranu republike, Služba narodu i republici, Fiskulturna značka i Značka pobjede. AS, RZS, Knjiga 7, 1947 (nepotpisano i bez datuma).

u обороне).²⁷² Kina je također koristila ovaj program. Kineski učenik je za značku trčao marš rute od 10 do 20 kilometara, potom simulirao bacanje bombi, te trčao s puškom u ruci.²⁷³ Jedna od definicija na koje smo naišli glasi da svestranost podrazumijeva svestrano razvijenog čovjeka i to ne samo kroz jednu fiskulturnu granu, već kroz više elemenata.²⁷⁴ Takmičenjem fiskulturnici kroz niz disciplina ispunjavajući norme dolaze do fiskulturne značke. Njenim osvajanjem takmičar je dokazivao svoju svestranost i sposobnost.²⁷⁵ Ovim se, pored svestranog razvoja čovjeka, promovirao i razvoj drugih fiskulturnih grana, *mi se ne smemo pomiriti s činjenicom da npr. u Beogradu ima svega 80 lakoatletičara i samo jedna upotrebljiva staza za laku atletiku, ili da ima svega oko 80 veslača. Mi više ne smemo trpeti takvo stanje da, neki sportovi, kao što su konjički sport, rukomet, mačevanje, rvanje, dizanje tereta itd. još uopšte nisu razvijeni.*²⁷⁶ Iskustvo iz prethodnog historijskog razdoblja, gdje se najviše pažnje poklanjalo razvoju nogometa, bilo je protivno karakteristikama socijalističkog sporta. Zadatak ZREN-a je da se kroz svestranu fiskulturu odgoje zdravi i snažni naraštaji.²⁷⁷ Od takmičenja se očekivalo da će dati desetke hiljada mladih obučениh kadrova za skijanje, plivanje, te sposobne za potrebe armije.²⁷⁸ Opštim fizičkim obrazovanjem nastojala se proizvesti svestrana generacija u skladu s principima kakve su proklamirali Marks i Engels.

Prvi sastanak u Bosni i Hercegovini organiziran je 14. marta 1946. godine na kojem su određeni pravci djelovanja i organiziranja takmičenja za fiskulturnu značku.²⁷⁹ FISAJ je raspisao poziv za novo takmičenje za sve fiskulturnike. Takmičari su mogli da osvoje tri fiskulturne značke, zlatnu, srebrenu ili bronzanu, uz polaganje određenih normi. Od ovog trenutka fiskulturna društva su vrijedila onoliko koliko su imali članova sa osvojenom fiskulturnom značkom.²⁸⁰ Uspostavljene su starosne grupe i određene norme. Za starije dobne razrede norme su bile lakše. Svaki fiskulturnik morao je položiti ispit iz teoretskog znanja o zadacima fiskulturnog pokreta FNRJ i higijene. Obavezni su bili trčanje, gađanje iz puške, plivanje, prelazak dužeg pješачkog marša, te

²⁷² Riordan, "Sport and communism – on the example of the USSR", 223.

²⁷³ Riordan, „The impacts of communism on sport“, 51.

²⁷⁴ AS, RZS, VI plenum FISAJ-a, 26. i 27. januar 1950.

²⁷⁵ Mijatov, *Sport u službi socijalizma*, 147.

²⁷⁶ AJ, Fond 668, SFKJ, f-1, V plenum Fiskulturnog saveza Jugoslavije.

²⁷⁷ Ur. „Fizički odgoj naroda – zadatak ZREN-a“, *Sarajevski dnevnik*, br. 355, 21.08.1946.

²⁷⁸ Isto.

²⁷⁹ Iz FISABiH-a, „14 marata održaće se širi sastanak svih fiskulturnih rukovodilaca“, *Sarajevski dnevnik*, br. 218, 11.03.1946.

²⁸⁰ Ur. „Fiskulturna značka“, *Sarajevski dnevnik*, br. 152, 15.12.1945.

dobrovoljni rad na obnovi zemlje. Ostale aktivnosti fiskulturnik je birao u skladu sa svojim afinitetima. Takmičenje se sprovodilo godinu dana, a za veće norme i do godinu i pol dana. Osoba koja osvoji značku ima pravo da je nosi tri godine, uz ponovno takmičenje za istu. Ukoliko neko osvoji značku tri puta, postaje njenim stalnim vlasnikom.²⁸¹

Prvi problem takmičenja bio je geografske prirode, jer se postavljalo pitanje šta učiniti s takmičarima koji moraju odraditi polaganje iz skijanja ili plivanja, a da na tom području u blizini nema planine ili vode za takvo nešto. Zato su promijenjene propozicije takmičenja. Odlučeno je da u područjima gdje nije bilo snijega nije bilo potrebno skijanje, ili gdje nije bilo vode nije bilo potrebno plivanje.²⁸² Osnovani su Centri ZREN-a koji su se brinuli za tok takmičenja i njegovo populariziranje među fiskulturnicima i društvom.²⁸³ Značku su dodjeljivali država i fiskulturna organizacija.²⁸⁴

Plenum FISABiH-a donio je odluku da takmičenje za značku počne 01. augusta 1946. godine, a da su fiskulturna društva i aktivni dužni petnaest dana prije izvršiti prijave svojih kandidata. Takmičenje za ZREN bilo je od ogromne važnosti jer se s njim počinje uvoditi plan i sistem u radu i ispunjavati osnovni princip svestranosti.²⁸⁵ Prvi august je označen kao jedan od najvažnijih datuma u historiji fiskulture, jer novo takmičenje neće dozvoliti da omladina bude zatrovana nezdravim pojmovima fiskulture, gdje su korištene jedna ili dvije fiskulturne grane.²⁸⁶ No, odaziv nije bio masovan, prijavljeno je malo kandidata, te je dat novi prijavni rok do 5. septembra.²⁸⁷ I u ovom takmičenju važno je pravilo masovnosti, što je bilo razumljivo, jer je trebalo postići masovno svestrano obrazovanje. Bez toga, takmičenje nije imalo smisla.

U prvom jesenskom krugu za sarajevski okrug prijavljeno je 1359 takmičara, u mostarskom 800, banjalučkom 400 i u dobojskom 280. Tuzlanski, bihački i travnički okrug nisu prijavili takmičare u datom roku, ali brojka od ukupno 2839 takmičara ocijenjena je skromnom.²⁸⁸ Do kraja

²⁸¹ Ur. „U najkraće vrijeme biće određene norme za postizanje “Fiskulturne značke“, *Sarajevski dnevnik*, br. 182, 29.01.1946.

²⁸² Isto.

²⁸³ Ur. „Početak takmičenja za fiskulturnu značku – ‘ZREN‘“, *Sarajevski dnevnik*, br. 315, 05.07.1946.

²⁸⁴ Ur. „Zašto je uvedeno takmičenje ZREN“, *Sarajevski dnevnik*, br. 366, 03.09.1946.

²⁸⁵ Ur. „Takmičenje za fiskulturnu značku“, *Sarajevski dnevnik*, br. 288, 04.06.1946.

²⁸⁶ Ur. „Na prvog augusta o.g. počinje takmičenje za ‘Fiskulturnu značku‘“, *Sarajevski dnevnik*, br. 321, 12.07.1946.

²⁸⁷ Ur. „Masovno probno takmičenje za Fiskulturnu značku održaće se u Sarajevu, u četvrtak 22 augusta“ *Sarajevski dnevnik*, br. 354, 20.08.1946.

²⁸⁸ Ur. „Sarajevo je prijavilo 1359 takmičara za ZREN“, *Oslobođenje*, br. 39, 22.09.1946.

godine još je prijavljeno 500 takmičara u bihaćkom okrugu. Najviše ostvarenih normi bilo je u mostarskom okrugu.²⁸⁹ Prva zlatna fiskulturna značka za NR BiH osvojena je 17. juna 1947. godine.²⁹⁰ Do sredine 1947. godine Bosna i Hercegovina je imala 12.954 takmičara, a tek je 60 fiskulturnika osvojilo značku,²⁹¹ dok je prema podacima iz januara 1948. godine 679 osvojenih znački²⁹² što je značajan skok u vremenskom rasponu od otprilike 6 mjeseci. Još u prvom pozivu objavljene su norme za takmičenje,²⁹³ koje nismo željeli navoditi u radu da ne bismo opterećivali tekst, jer je svaka sportska disciplina imala određenu normu za neku od tri značke, u skladu sa dobnim razredom. Nakon prvog roka takmičenja za ZREN ustanovljeno je da su norme prevelike, te je uslijedilo njihovo prekranje, a što je rezultiralo za preko 500 osvojenih znački u razmaku od samo pola godine. Organizator je shvatio da se osvajanjem malog broja znački obezvrjeđuje takmičenje, ali se postavlja pitanje šta su dobili sa drastičnim smanjivanjem normi i dodjeljivanjem znački „na zor“, da li je time takmičenje obezvrjeđeno?

Za veći broj osvojenih znački bio je potreban i veći broj takmičara. Kako je takmičenje trajalo već godinu dana, a broj prijavljenih nije bio zadovoljavajući, tražila se snažna agitacija fiskulturnih društava na terenu. Promocija je vršena na konferencijama i sastancima. Poslije jednog predavanja u elektrotehničkoj radionici u Novom Sarajevu svi prisutni su se prijavili na takmičenje. Slično se desilo na Pofalićima, gdje se prijavilo 120 ljudi na takmičenje.²⁹⁴ ZREN je promoviran i putem radio emisija, te su se društva pozivala na grupno slušanje predavanja,²⁹⁵ što je iz perspektive tog vremena bilo praktičnije.

Na drugoj godišnjoj skupštini FISABiH-a istakao se problem nemogućnosti učesnika da premaše norme, zato je odlučeno da se organizira takmičenje između fiskulturnih društava i aktiva što bi omogućilo takmičarima ostvarivanje normi.²⁹⁶ Kriterij je spušten, organiziran je i veliki broj takmičenja tako da je u jednoj sedmici položeno oko 600 normi za fiskulturnu značku.²⁹⁷ Jedan od

²⁸⁹ Ur. „Takmičenje za značku fiskulturnika u Bosni i Hercegovini“, *Borba*, br. 79, 02.04.1947.

²⁹⁰ Ur. „Prvi nosioci zlatne značke fiskulturnika u našoj Republici“, *Oslobođenje*, br. 202, 18.06.1947

²⁹¹ Ur. „Takmičenje za Značku je forma rada u fiskulturnim organizacijama kroz koju sigurno ostvarujemo pravilno i svestrano obrazovanje naših fiskulturnika“, *Fiskultura i sport*, br. 45 (20), 14.07.1947.

²⁹² Ur. „679 osvojenih Znački fiskulturnika u NR Bosni i Hercegovini“, *Fiskultura i sport*, br. 70 (45), 05.01.1948.

²⁹³ Pogledati: Ur. „Zašto je uvedeno takmičenje ZREN“, *Sarajevski dnevnik*, br. 366, 03.09.1946.

²⁹⁴ Ur. „Sve veće oduševljenje sarajevskih fiskulturnika za takmičenje za fiskulturnu značku“, *Sarajevski dnevnik*, br. 364, 31.08.1946.

²⁹⁵ Ur. „Predstavljanje na sarajevskoj radio-stanici o 'ZREN'-u“, *Sarajevski dnevnik*, br. 363, 30.08.1946.

²⁹⁶ Ur. „Odluke i zaključci druge godišnje skupštine fiskulturnog saveza B. i H.“ *Sport*, br. 19, 14.01.1947.

²⁹⁷ Z.B. „Za dva i po dana u Sarajevu je položeno 600 normi za 'Značku fiskulturnika““, *Oslobođenje*, br. 156, 26.04.1947.

uslova za osvajanje značke bio je provesti određeni broj sati u dobrovoljnom radu na izgradnji države. Sportsko društvo „Torpedo“ je kritizirano, jer je za određenu popravku u svom dvorištu koristilo plaćenu radnu snagu, umjesto da se iskoristi dobrovoljni rad za značku.²⁹⁸ Kasnije su se iz ovog društva pravdali govoreći da su pozivali fiskulturnike na dobrovoljan rad, ali da se niko nije odazivao.²⁹⁹ Takmičari se nisu držali dogovora. Prema prepozicijama takmičenja, svaki učesnik je morao obaviti ljekarski pregled, tako je u jednom mjestu umjesto prijavljenih 56 takmičara za pregled došlo samo njih troje.³⁰⁰

Takmičenje za fiskulturnu značku ZREN nije uspjelo, što vidimo i iz jednog izvještaja da nema fiskulturnih društava niti organizacija koja redovno okuplja svoje članove i vaspitava ih u duhu opšteg fizičkog obrazovanja.³⁰¹ Pred prvi kongres FISAJ-a Miroslav Kreačić istakao je kako niti u jednom segmentu nisu imali toliko nedostataka kao u takmičenju za ZREN.³⁰² Slobodan Bosiljković je u svom izlaganju kazao da je problem ZREN-a neispunjavanje normi, neizvođenje vježbi po planu i nekorištenje seoske omladine.³⁰³ Nakon sukoba sa Staljinom 1949. godine opšte fizičko obrazovanje je drugačije organizirano, preko gimnastičkih, streljačkih i planinarskih društava, čime se zamjenjuje takmičenje za ZREN.³⁰⁴

Svestranost u fiskulturnom pokretu Jugoslavije podrazumijevao je svestrani razvoj čovjeka i razvoj svih sportskih disciplina. Osnivanjem takmičenja „Za Republiku naprijed“ očekivala se svestranost u oba pravca, ali to na kraju nije bio slučaj. Takmičenje u Bosni i Hercegovini započelo je 01. augusta 1946. godine, ali prožeto sličnim problemima i na Saveznom i na Republičkom nivou. Marksova i Engelsova ideja o svestranom čovjeku morala se sprovoditi na drugačiji način. Neki autori ističu da se takmičenje za ZREN ugasilo samo od sebe, no mi smatramo da su neuspjehu takmičenja kumovali previsoka očekivanja, te sukob sa Staljinom. Uz to, omladina nije bila dovoljno motivirana, jer osim značke, niko nije dobijao ništa materijalno, što je umanjivalo

²⁹⁸ Ur. „Sarajevska fiskulturna društva nisu pravilno shvatila ni postavila takmičenje za Značku fiskulturnika“, *Fiskultura i sport*, br. 39 (14), 02.06.1947.

²⁹⁹ Ur. „Takmičenje za Značku je forma rada u fiskulturnim organizacijama kroz koju sigurno ostvarujemo pravilno i svestrano obrazovanje naših fiskulturnika“, *Fiskultura i sport*, br. 45 (20), 14.07.1947.

³⁰⁰ Ur. „Zašto se takmičari za značku 'ZREN' ne odazivaju obavezama“, *Sarajevski dnevnik*, br. 415, 30.10.1946.

³⁰¹ AJ, Fond 668, SFKJ, f-1, V plenum Fiskulturnog saveza Jugoslavije.

³⁰² Ur. „Prvi kongres fiskulturnog saveza Jugoslavije“, *Oslobođenje*, br. 80, 27.01.1947.

³⁰³ Ur. „Kompleks fiskulturne značke omogućuje izgradnju lika fiskulturnika hrabrog, spretnog i upornog borca, i snažnog graditelja našeg života“, *Oslobođenje*, br. 83, 31.01.1947.

³⁰⁴ Slavko Radovanović, „Društveno organiziranje u fizičkoj kulturi“, *Društvo i fizička kultura*, Radnički Univerzitet Veljko Vlahović, Subotica, 1980, 41-42.

želju za ponovnim takmičenjem. Neposluh takmičara s prijavama i ne pojavljivanje na takmičenjima osudili su jednu ovakvu inicijativu na propast. ZREN u NR BiH nije poprimilo oblike masovnosti, kao ni u cijeloj državi, što je rezultiralo i malom broju osvojenih znački. Opšte fizičko obrazovanje se nakon sukoba sa Staljinom nastavilo razvijati kroz sportsko društvo „Partizan“, gimnastička i druga društva.

8. Mi ćemo izgraditi prugu, pruga će izgraditi nas!

Omladinske radne akcije imale su značajnu ulogu u izgradnji Jugoslavije i Bosne i Hercegovine. U ovakvim aktivnostima KPJ inzistirala je na masovnosti vršeci propagandu na dobrovoljnom radu, a rezultati su bili vidljivi i u godinama nakon izgradnje raznih objekata.³⁰⁵ Ulogu omladinskih radnih akcija objasnio je Aleksandar Ranković na 5. Kongresu KPJ kazavši da su takve akcije rezervoar kadrova Partije i države, te služe za obrazovanje nižih kadrova.³⁰⁶ Na izgradnji pruga, pored rada, postojao je niz drugih društvenih i kulturnih aktivnosti, poput priredbi, filmskih projekcija, predavanja, raznih tečajeva, slušanja radio emisija i slično. Neke omladinske radne akcije posjedovale su svoje radio stanice, odakle su izvještavali o toku izgradnje, kao i informativne novine.³⁰⁷ Vremenski okvir ovog rada obuhvata izgradnju dvaju značajnih pruga Brčko-Banovići i Šamac-Sarajevo. Prva je počela s izgradnjom na simboličan datum, 1. maja 1946. godine i gradila se narednih šest mjeseci, dok je druga izgrađena u toku 1947. godine.³⁰⁸ Život na ovim akcijama organiziran je onako kako smo ga već opisali, mnogo rada uz socijalističko takmičenje, ali i niz drugih društvenih aktivnosti. Jedne od takvih bile su fiskultura i fiskulturna takmičenja. Shodno tome odlučili smo u ovom radu posvetiti pažnju analizi fiskulturnih aktivnosti na omladinskim radnim akcijama. Iako postoji nekoliko radova koji se bave analizom uloge drugih društvenih djelatnosti na izgradnji pruga, nismo uvidjeli da se historiografija bavila pitanjem uloge fiskulturnih aktivnosti, zbog čega smo smatrali korisnim posvetiti pažnju ovom pitanju u radu. Novinski izvještaji i članci daju pojedine informacije o fiskulturi na pruži, tako da je tadašnja

³⁰⁵ Muhamed Nametak, „Uloga omladinskih radnih akcija u stvaranju socijalističkoga društva u Bosni i Hercegovini 1945. – 1952. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3, Zagreb, 2014, 437.

³⁰⁶ *V kongres Komunističke partije Jugoslavije: izvještaji, referati*, Kultura, Zagreb, 1948, 216.

³⁰⁷ Pogledati: Иван Хофман, „Школа социјализма“ – Образовање и васпитање југословенске омладине на радним акцијама 1946 – 1951.“ *Токови историје*, 1, Београд, 2013.

³⁰⁸ Ivana Dobrivojević, „Između ideologije i pop kulture. Život omladine u FNRJ 1945 -1955“, *Istorija 20. veka*, 1, Beograd, 2010, 121.

javnost bila obavještavana o sportskim takmičenjima na mjestima koja su označena kao velika gradilišta.

Omladina je iskoristila rad na pruzi Brčko – Banovići za izgradnju terena za nogomet i odbojku, dok je odjeljenje za fiskulturu pri Štabu omladinskih radnih brigada napravilo program takmičenja svih brigada u „Prvenstvu omladinske pruge“.³⁰⁹ Pored toga, brigade su se takmičile za naziv „Udarna“. Takmičenje je imalo nekoliko segmenata, kao što su fizički rad, kulturno – prosvjetni rad, sređena administracija, higijena i fiskultura. Takmičenje iz fiskulture podrazumijevalo je realizaciju fiskulturnog plana i sprovođenje predvojničke obaveze.³¹⁰ O važnosti fiskulturnog rada govori podatak da je na izgradnji pruge prisustvovalo 45 apsolvenata škole za tjelesno vaspitanje iz Beograda i 30 apsolvenata Više fiskulturne škole u Zagrebu koji su sačinili plan rada.³¹¹ Jutro je započinjalo gimnastikom, a u danu se posvećivao sat i pol fiskulturnoj i vojničkoj obuci.³¹² Jasno se uočava ideološki pravac koji je proklamirala KPJ koristeći fiskulturu, rad, zdravlje i vojničku obuku. Sam ambijent je pogodovao za odgoj omladine na navedenim principima, jer su omladinske radne akcije realizirane na principu karantina, dakle bez uticaja vanjskog svijeta, a uz mogućnost bliskog kontakta i rada s omladincem.

FISABiH donio je odluku o učešću pet radnih brigada sačinjenih od aktivnih fiskulturnika na izgradnji pruge Šamac – Sarajevo. Svaki okrug imao je obavezu da sačini jednu brigadu od 120 članova, gdje je trebalo voditi računa da su fiskulturnici iz različiti mjesta, fiskulturnih društava i aktiva, te da su se od ranije bavili fiskulturom. Određeno je koliko svako društvo i aktiv moraju dati omladinaca, a parola pod kojom su mladi fiskulturnici išli na izgradnju glasila je *Svaki trudenik – fiskulturnik – Svaki fiskulturnik – Udarnik na polju izgradnje NR BiH*.³¹³ Na pruzi Stupari – Kladanj odmah se pristupilo izgradnji sportskog terena.³¹⁴ Vremenom su se i instruktori

³⁰⁹ Ur. „Međubrigadno nogometno prvenstvo na 'Omladinskoj pruzi““, *Sarajevski dnevnik*, br. 302, 20.06.1946. i Ur. „Velika fiskulturna takmičenja na „Omladinskoj pruzi“ održaće se u augustu“, *Sarajevski dnevnik*, br. 340, 03.08.1946.

³¹⁰ Ur. „Svim omladinskim brigadama na izgradnji „Omladinske pruge“ BRČKO – BANOVIĆI“, *Omladinska pruga*, br. 2, 13. 05. 1946.

³¹¹ Ur. „Fiskulturni život među graditeljima omladinske pruge“, *Sport*, br. 3, 24.09.1946.

³¹² Ur. „Zadaci fiskulturnih organizacija i fiskulturnika na izgradnji Omladinske pruge Šamac – Sarajevo“, *Borba*, br. 64, 16.03.1947.

³¹³ Ur. „Fiskulturnici Bosne i Hercegovine daće 5 svojih radnih brigada za izgradnju pruge Šamac – Sarajevo“, *Oslobođenje*, br. 68, 13.01.1947.; Ur. „Fiskulturnici pozdravljaju Vladu NR BiH“, *Oslobođenje*, br. 69, 14.01.1947.; Ur. „Pitanje učešća na gradnji nove Omladinske pruge Šamac – Sarajevo treba da bude pitanje časti svakog fiskulturnika“, *Sport*, br. 24, 18.02.1947.; M.P. „U drugoj smjeni na izgradnju Omladinske pruge Sarajevo-grad daće jednu fiskulturnu brigadu“, *Fiskultura i sport*, br. 27 (2), 10.03.1947.

³¹⁴ Ur. „Fiskultura na pruzi Stupari – Kladanj“, *Oslobođenje*, br. 179, 23.05.1947.

upoznavali s problemima graditelja, a najveći je bio umor, što je otežavalo razvoj fiskulturnih aktivnosti. Javila se potreba za novim fiskulturnim programom. Vježbe su od tog momenta prilagođene radnom opterećenju. Grupa koja je radila na iskopu i betoniranju temelja koristila je vježbe dugotrajnog razgibavanja donjeg dijela tijela, masaže nogu i kraćih jutarnjih kroseva. Brigada zadužena za polaganje kolosijeka radila je jutarnju gimnastiku, hodanje s teretom preko ramena, dok su mineri radili vježbe za ruke sa brzim pokretima cijelog tijela. Cilj je bio dati suprotna kretanja od onih koje zahtijeva rad na izgradnji.³¹⁵

Graditeljima pruge nastojao se olakšati život na izgradnji, zbog čega su radne akcije sadržavale i druge društvene aktivnosti. Država je od njih imala korist u vidu besplatne radne snage, a rezultati su ideološki odgojeni ljudi i izgrađeni objekti. Omladinci su razvijali disciplinu, što je u ovakvom političkom sistemu bilo od velike važnosti, potom učilo se o kolektivnom životu, izgrađivao se duh takmičenja, drugarstva, okretnosti, požrtvovanja i snalažljivosti. Fiskultura i fiskulturnici su također imali svoju ulogu na izgradnji pruge. Kako su na ovakve akcije dolazili mladi iz svih krajeva države, a fiskultura je od državnog značaja, cilj je bi da se mladi educiraju i steknu znanja o sportu i sporskim disciplinama, koja će nositi nazad u svoja mjesta odakle su i došli. Ideja je da se na taj način fiskultura širi u sve krajeve države.³¹⁶ S druge strane, imamo primjere gdje je proces bio obrnut. U monografiji o sportu u Brčkom navodi se da odbojka u tom kraju nije bila poznata sve do dolaska graditelja pruge, koji su ovu sportsku disciplinu prenijeli i na mještane.³¹⁷ Spomenuli smo da su traženi fiskulturnici koji će učestvovati u izgradnji, a smatramo da su bili potrebni jer su prenosili svoja fiskulturna znanja i vještine na druge, što vidimo i na primjeru odbojke u Brčkom.

³¹⁵ AJ, Fond 668, SFKJ, f-1, V plenum Fiskulturnog saveza Jugoslavije.

³¹⁶ Ur. „Fiskulturni život među graditeljima omladinske pruge“, *Sport*, br. 3, 24.09.1946.

³¹⁷ Fadil Redžić Dile, *Sport u Brčkom 1919. – 2019. Sjećanje - da se ne otrgne od zaborava*, Književni klub Brčko distrikta BiH, Brčko, 2018, 389.

Slika br. 4. Parola graditelja omladinske pruge: „Mi ćemo izgraditi prugu, pruga će izgraditi nas!“ *Fiskultura i sport*, br. 35 (10), 05.05.1947.

Na drugom nogometnom savjetu FISAJ-a donesena je odluka da nogometaši učestvuju u izgradnji pruge Šamac – Sarajevo, koji su imali obavezu, kao i svi ostali, da učestvuju i kao graditelji i kao fiskulturni takmičari. Učestvovati nisu mogli oni koji su imali slabe ocjene u školama i koji se ne zalažu dovoljno za proizvodnju u fabrikama i preduzećima.³¹⁸ Za loše omladince ovo je bila kazna ili pedagoško-vaspitna mjera, te im je uskraćena čast učešća u izgradnji domovine, vjerovatno dok se ne poprave. Ovo je možda i najbolji primjer koji pokazuje kakva je omladina potrebna društvu za izgradnju socijalizma. Interesantna je odluka fiskulturnog društva „Crvena Zvezda“ da 10% svojih prihoda od utakmica donira za aktivnosti fiskulturnika na pruzi, jer su za ispravan fiskulturni razvoj na pruzi bili potrebni rekviziti.³¹⁹

O važnosti fiskulture na omladinskim radnim akcijama, njenoj ulozi i značaju govori i činjenica da su organizirane masovne fiskulturne aktivnosti. Proljetni kros održan je na pruzi 1947. godine. Komandant Glavnog štaba omladinskih radnih brigada Batrić Jovanović je prilikom otvaranja Proljetnog krosa na pruzi kazao *1 aprila obećali smo maršalu Titu da će ova Pruga za nas biti velika škola i da ćemo na njoj mnogo i savjesno učiniti. Takmičeći se u Proljetnom krosu i izvršavamo te obaveze.*³²⁰

³¹⁸ Ur. „Zaključci fudbalskog savjeta FISAJ-a“, *Fiskultura i sport*, br. 32 (7), 14.04.1947.

³¹⁹ Ur. „Zadaci fiskulturnih organizacija i fiskulturnika na izgradnji Omladinske pruge Šamac – Sarajevo“, *Borba*, br. 64, 16.03.1947.

³²⁰ Ur. „Proljetni kros na omladinskoj pruzi Šamac – Sarajevo“, *Oslobođenje*, br. 148, 16.04.1947.

Organizirano je i takmičenje za ZREN. Planirano je da omladinska pruga ima 10.000 takmičara za fiskulturnu značku.³²¹ No, u izvještajima komisije za ZREN navodi se da se jako mali broj takmičara prijavio.³²² Jasno nam je da se takmičenje nastojalo popularizirati i među graditeljima pruge, ali smatramo da su kompleksnost takmičenja i sam rad na pruzi bili nespojivi zbog čega ZREN na pruzi nije uspio. Mukotrpan rad, uz ostale obavezne aktivnosti, nije se uklapao s ispunjavanjem normi za fiskulturnu značku. Previše aktivnosti za radnike i pretjerana ambicioznost rukovodilaca takmičenja za fiskulturnu značku rezultirali su neuspjehom.

Na dan oslobođenja Beograda, 20. oktobra, u Rapatnici kraj Srebrenika održana je velika fiskulturna svečanost, gdje su se, između ostalog, odigrala takmičenja u štafeti i nogometu. Peهار CK FISAJ-a, koji je bio namijenjen za pobjednika takmičenja fiskulturne omladinske pruge, osvojila je V hercegovačka radna brigada.³²³ Ovakve svečanosti podizale su moral kod graditelja i motivirale na rad, a socijalističko takmičenje u izgradnji susrećemo i na drugim važnim datumima poput Dana ustanka, Dana Republike, Prvog maja i slično.

Problem u realizaciji fiskulturnih aktivnosti na pruzi vidimo u jednom dokumentu, gdje je referent FISABiH-a posjetio izgradnju pruge Bosut – Bijeljina, nastojeći se upoznati s aktivnostima. On u izvještaju navodi da plaćene osobe za fiskulturu nemaju nikakvog fiskulturnog znanja, što su mu sami priznali, te da su instruktori besposleni, hodaju po Bijeljini moleći za posao.³²⁴ U izvještajima ne vidimo da li je došlo do promjene na izgradnji ove pruge.

Kraj ovog poglavlja posvetit ćemo rezultatima upotrebe fiskulture i fiskulturnika na izgradnji pruga. Na omladinskoj pruzi Brčko – Banovići do 1. augusta 1946. godine održano je 1990 raznih fiskulturnih takmičenja, od toga 275 utakmica u odbojci, 263 za nogomet, 41. za laku atletiku, i 327. treninga iz raznih lakoatletskih disciplina.³²⁵ Do kraja izgradnje pruge odigrano je 1097 fudbalskih utakmica, 293 lakoatletska takmičenja i 620 odbojkaških.³²⁶ Na drugoj izgrađenoj omladinskoj pruzi Šamac – Sarajevo održano je 45.000 časova jutarnje gimnastike, 5500 lakoatletskih takmičenja, 9100 utakmica u odbojci i 4700 u fudbalu.³²⁷ Nenad Krampotić, član

³²¹ Ur. „Velika fiskulturna takmičenja na „Omladinskoj pruzi“ održaće se u avgustu“, *Sarajevski dnevnik*, br. 363, 30.08.1946.

³²² AS, RZS, ZREN, Komisija plansko razvijanje sportova.

³²³ Ur. „Uspjela fiskulturna svečanost prve i druge sekcije na Omladinskoj pruzi“, *Sport*, br. 8, 29.10.1946.

³²⁴ ABiH, KFNRBiH, Kutija 4, 3852/48.

³²⁵ Ur. „Takmičenje za ZREN na omladinskoj pruzi“, *Sarajevski dnevnik*, br. 340, 03.08.1946.

³²⁶ *Fiskultura u novoj Jugoslaviji*.

³²⁷ Isto.

sekretarijata Centralnog obora Fiskulturnog saveza, u izvještaju o fiskulturnom radu na omladinskoj pruzi Šamac – Sarajevo navodi da je od 211.000 omladinaca, vrlo mali broj njih bio upoznat sa fiskulturom, a da je 70-75% njih, odnosno 150.000 do 160.000 učestvovalo u fiskulturi. Dalje navodi da je plan jutarnje gimnastike od 45.000 časova ispunjen za 100%, a plan predvojničke obuke od 32.000 časova ispunjen za 92%. Izgrađeno je 168 odbojkaških terena, 128 jama za skokove, 107 visokih greda i 60 terena za gimnastiku.³²⁸

Pored dobrovoljnog rada i izgradnje važnih objekata, puteva i drugog, važan elemenat koji se isticao kod ovakvih akcija bio je obrazovanje. Mladi su parolom *Mi ćemo izgraditi prugu, pruga će izgraditi nas* pokazali da su bili svjesni te činjenice. Upotrebom raznih edukacija i tečajeva, te kulturnih i fiskulturnih aktivnosti izgrađivali su se omladinci koji će biti spremni dati odgovore na sve zadatke koje je država i Partija stavljala pred njih. Postignut je cilj da sport dopre do dijelova države i omladine koja do tog momenta nije imala priliku da se bavi fiskulturom, te je odnos izgradnje, omladine, odgoja i fiskulture bio uzajaman, što je trebalo rezultirati izgradnjom modernog socijalističkog čovjeka.

9. Huliganizam i nespportska ponašanja na sportskim terenima Bosne i Hercegovine u ranom socijalizmu

Fiskultura u jugoslovenskom socijalizmu je zamišljena da približava i spaja ljude, različitih vjera i nacija, doprinosi razvoju bratstva i jedinstva, za razliku od međuratnog perioda kada je sport zloupotrebljavan za poticanje međunacionalne mržnje i vjerske netrpeljivosti, te bogaćenje pojedinaca. Solidarnost i razumijevanje su samo neke od univerzalnih vrijednosti koje su promovirane kroz socijalistički sport. Mijatov smatra da je obnavljanjem starih i osnivanjem novih fiskulturnih društava, te stvaranjem elitnih takmičenja u Jugoslaviji stvoren prostor za navijačke strasti.³²⁹ Stare sportske tradicije su trebale biti zaboravljene onog trenutka kada je uspostavljen novi socijalistički sport, koji se razvijao u duhu tekovina NOP-a.³³⁰ Već smo u ranijim poglavljima govorili o prisustvu publike na stadionima, koji su slobodno vrijeme provodili posmatrajući one koji se bave fiskulturom. Posjeta na stadionima, shodno uslovima karakterističnim za ovaj period, bila je na dobrom nivou, ali prisustvo mase na tribinama ostavljalo je mogućnost za razne incidente

³²⁸ AJ, Fond 668, SFKJ, f-1, V plenum Fiskulturnog saveza Jugoslavije.

³²⁹ Mijatov, *Sport u službi socijalizma*, 376.

³³⁰ Ur. „Pojave koje se ne smiju ponoviti“, *Sarajevski dnevnik*, br. 263, 04.05.1946.

i nesportska ponašanja koja nisu u duhu novog fiskulturnog pokreta. Iz dostupnih izvora vidimo da su kao pokretači sukoba i incidenata na sportskim terenima jednako zastupljeni i navijači i fiskulturni radnici. Recimo, u *Sarajevskom dnevniku* već 05. novembra 1945. godine nailazimo na jedan izvještaj o sukobu na utakmici između „Željezničara“ i „Slobode“, gdje je jedan igrač udario drugog protivničkog igrača. U decembru iste godine gostujuća publika na utakmici „Jedinstva“ iz Visokog i „Čelika“ iz Zenice izviždala je domaće igrače, a u toku utakmice upućivala im psovke vrijeđajući ih na razne načine. Navedeni događaji upalili su alarm. Ponašanje, kako igrača tako i navijača je osuđeno, ističući da se navedena dešavanja ne smiju ponavljati, jer su to pojave koje koče razvoj socijalističkog sporta u Bosni i Hercegovini.³³¹

Psovke i svađe na stadionima su okarakterizirane kao nemoralna i nesportska ponašanja. Cijela socijalistička Jugoslavija i fiskulturni pokret imali su problem s ovakvim ispadima, koji se možda mogu i zanemariti u odnosu na ono što je slijedilo. Tuče, napadi navijača na igrače i sudije, pojava nacionalizma i šovinizma su samo neke nezdrave navike, koje su pratile sportske događaje, naročito nogometne, na tlu cijele države pa tako i NR BiH. Među igračima i upravama sportskih kolektiva učestao je grubijanski odnos prema protivniku na terenu, profesionalizam, vrbovanje i kupovina igrača, klubaštvo, te nemoralan i nesređen život. Uslijedila je borba protiv ovakvih ponašanja.³³²

Masa koja je divljala i napadala protivničke timove s tribina fiskulturnih stadiona u ovom periodu nazivana je s jednom riječju „izgrednici“. Termin anglikanskog porijekla „huligani“, koji je iskorišten u nazivu ovog poglavlja, počeo se na našem govornom prostoru koristiti kasnije. Uzimajući u obzir obrazac ponašanja publike u periodu o kojem govorimo, a što ćemo predstaviti u poglavlju, a da se termin i danas koristi za „izgrednike“ na sportskim terenima, odlučilo smo iskoristiti ovaj pojam kako bismo dali do znanja da su u ovom periodu postojali „socijalistički huligani“, koji se ni po čemu nisu razlikovali od „kapitalističkih huligana“. Uz to, smatramo da na ovaj način ukazujemo na težinu problema s kojim se nosila tadašnja vlast, jer da je „izgredničko ponašanje“ ostalo samo na psovka, vjerovatno ne bismo imali potrebu o tome govoriti u ovom radu.

³³¹ Ur. „Sloboda' je osvojila jesenje prvenstvo u Sarajevu“, *Sarajevski dnevnik*, br. 109, 05.11.1945.; P.F.S., „FD "Jedinstvo" (Visoko) – FD "Čelik" (Zenica) 1:1 (1:0)“, *Sarajevski dnevnik*, br. 134, 04.12.1945.

³³² Milenko Pajić, „U borbu za čišćenje nezdravih pojava iz našeg fudbalskog sporta“, *Fiskultura i sport*, br. 100, 26.07.1948.

Savremeni „nogometni razbijači“ nazvani su grupnim nazivom Hooligans (huligani) po porodici Hoolighan iz istočnog dijela Londona, koja je tokom 19. stoljeća bila poznata po devijantnom ponašanju.³³³ Događaji koji su se desili u navijačkom svijetu tokom šezdesetih i sedamdesetih godina prošlog stoljeća u Zapadnoj Evropi, usmjerili su međunarodnu istraživačku zajednicu ka izučavanju navijačkog fenomena.³³⁴ Zoran Žugić u svojim razmatranjima o kolektivnom ponašanju, smatra da se nogometni huliganizam tretira kao posebni tip kolektivnog ponašanja, jer sadrži tri tipa kolektivne naravi, a to su: ekspresivna, aktivna i gomila u panici. Prvi vid ponašanja predstavljaju organizirani nemiri. Demonstracije i sukobljavanja su česti na sportskim borilištima, uz razne društvene i političke poruke.³³⁵ Iako su razmjere devijantnog ponašanja publike s početka devedesetih godina na nogometnim terenima neuporedivo veće u odnosu na period ranog socijalizma, smatramo da je upravo ovaj vid ponašanja, kakvim ga je opisao Žugić, bio najzastupljeniji kada riječ o izgređničkom ili huliganskom ponašanju u periodu od 1945. – 1950. godine.

Jedan primjer sa utakmice iz Mostara dokazuje da su i igrači i navijači bili klubaški orijentirani, što se manifestiralo kroz ponašanje jednih i drugih tokom igre. Publika je cijelo vrijeme psovala sudiji *a gest jednog igrača „Veleža“ koji je povrijeđenog igrača „Slobode“ neodgovorno i nesportski, grubim načinom vukao po zemlji i izbacio s terena, pokazuje da je ova utakmica premašila cilj*.³³⁶ Publika je kamenjem gađala igrača „Slobode“, na što su ovi odgovorili prijetnjama *doći ćete vi u Tuzlu, biće vas prebijenih nogu*.³³⁷ Upotrebu kamenja s ciljem povređivanja protivničkih igrača imamo i na drugim stadionima. Nakon jedne utakmice „Željezničara“ u Banja Luci, nogometaši su iz svog kamiona bacali cvijeće publici koja ih je u špaliru pozdravljala, a onda je iz mase kamenje bačeno prema igračima, koje je nekoliko njih povrijedilo. S obzirom da je situacija eskalirala intervenirala je vojska, te je privela nekoliko navijača.³³⁸ Kako cjelokupno stanje nije bilo dobro, CK FISAJ-a bio je primoran sazvati sastanak. Imali su stav da su prethodno navedena dešavanja imali za cilj da se predratni sportski mentalitet

³³³ Barry D. McPherson, James E. Curtis, John W. Loy, *The Social Significance of Sport: An Introduction to the Sociology of the Sport*, Human Kinetics Books, 1989, 301.

³³⁴ Biti, *Domaći teren*, 41.

³³⁵ Zoran Žugić, *Uvod u sociologiju sporta*, 197-198.

³³⁶ Ur. „Pojave koje se ne smiju ponoviti“, *Sarajevski dnevnik*, br. 263, 04.05.1946.

³³⁷ Vlado Ivković, „Omladina treba da radi na vaspitanju novih i prevaspitanju starih fiskulturnika“, *Sarajevski dnevnik*, br. 266, 08.05.1946.

³³⁸ Bogdan Maksimović, „Željezničar' je dokazao da pretstavlja najbolju nogometnu ekipu naše republike“, *Sarajevski dnevnik*, br. 313, 03.07.1946.

„povampiri“. Fiskulturnim odborima su savjetovali da pronađu pojedince koji izazivaju nered na stadionima i adekvatno ih kazne.³³⁹ Savez je rukovodstva klubova osuđivao za lošu organizaciju utakmica, bez dovoljnog broja redara, koji su trebali održavati red na sportskim manifestacijama i koji će uklanjati svakoga ko vrijeđa sudce ili nogometaše.³⁴⁰

U Čapljini su navijači „Borca“ prijetili igračima, ometali golmana u branjenju, čak su ušli u teren, a sve je kuliminiralo napadom na autobus, kojem su kamenjem razbili stakla.³⁴¹ U Zvorniku je domaća publika utrčala na teren i pretukla jednog gostujućeg igrača.³⁴² Gledaoci, pod uticajem predratnog klubaštva, onemogućavali su razvoj igre, te su svojim ponašanjem i povcima loše uticali na razvoj socijalističkog sporta.

Pojedini povici sa tribina ocijenjeni su kao mržnja i napad na narodnu vlast. Recimo na utakmici između „Bosne“ i „Milicionera“ uzvikivalo se „dolje Milicija“, što je ocijenjeno šovinističkim ispadom i napadom na narodnu miliciju³⁴³. Slično se dešavalo i sa beogradskim „Partizanom“, gdje su navijači protivničkog tima, a naročito „Crvene Zvezde“ skandirali protiv „Partizana“, što je smatrano nedopustivim i direktnim vrijeđanjem Armije, borbe za oslobođenje i države.³⁴⁴ Iako sam povik možda nije imao političku konotaciju, već navijačku, ovakva skandiranja su mogla prerasti u sredstva kreiranja političkog mišljenja i nezadovoljstva, a na štetu vladajuće strukture. Vlast je nastojala preventivno djelovati, što vidimo na primjeru boksera Dobitka Alije. On je odlučio da prekine jedan meč republičkog prvenstva pokazujući publici da nije u mogućnosti da se bori, jer je gladan. Također, na vaganju prije meča je ponavljao da ne može izvršiti vaganje, jer nije dobro jeo.³⁴⁵ Njegov potez protumačen je opasnim, zbog čega je dobio doživotnu zabranu nastupa, jer *su takvi ljudi u stanju da se, na jedan poseban način, drznu i na našu vlas i na našu državu, u kojoj ima dovoljno rada i dovoljno hljeba za sve njene*

³³⁹ Ur. „Poduzeće se energične mjere za sprječavanje izgreda na igralištima“, *Sarajevski dnevnik*, br. 375, 13.09.1946.

³⁴⁰ Kovačić, „Jugoslavenski nogomet“, 147.

³⁴¹ Ur. „Početak proljetnog dijela republikanskog prvenstva u fudbalu obilježen je ispadima pojedinih timova i izgredima sa strane nedisciplinovanih gledalaca“, *Oslobođenje*, br. 436, 20.03.1948.

³⁴² P. „Potrebno je odlučno stati na put nemilim događajima na našim fudbalskim terenima“, *Oslobođenje*, br. 502, 06.06.1948.

³⁴³ Milenko Pajić, „U borbu za čišćenje nezdravih pojava iz našeg fudbalskog sporta“, *Fiskultura i sport*, br. 100, 26.07.1948.

³⁴⁴ Mijatov, *Sport u službi socijalizma*, 378.

³⁴⁵ AS, RZS, Knjiga 7, 06.03.1947.

građane.³⁴⁶ Profesionalizam i materijalna korist su ovog boksera motivirali da se bavi sportom, a zbog potencionalnih političkih poruka dobio je zabranu učešća na takmičenjima. Socijalistički fiskulturni pokret bio je u još jednom problemu. Pojavile su se parole koje su pozivale na odvajanje sporta od politike sa stavom da onaj koga interesira politika ide u Narodni front. Politika je imala svoj interes u sportu, zato su navedeni stavovi ocijenjeni nezdravim, a slučaj kada je „Velež“ uzeo sebi jednog igrača, a koji je prethodno izbačen iz „Sarajeva“ zbog loših moralno – političkih kvalifikacija dokazuje količinu problema s kojima se susretao socijalistički sport.³⁴⁷ Potez „Veleža“ je osuđen, ali je jasno da su se Savez i drugi organi teško uspijevali boriti protiv ovakvih pojava, naročito jer su u kolektivima rekorderstvo, klubaštvo i profesionalizam sve više uzimali maha. Iz ovog primjera vidimo da je „Veležu“ bio potrebniji dobar igrač bez obzira na političke stavove koje je iznosio, nego igrač s ispravnim usmjerenjem, a koji ne može bitno uticati na kvalitet igre i ostvarivanje dobrih rezultata.

Nakon utakmice između „Proletera“ i „Borca“, nogometaš gostujuće ekipe napadnut je prilikom izlaska iz svlačionice u autobus. Tukli su ga motikama i pesnicama, a za to vrijeme dva igrača su tukla sudiju, u čemu su imali pomoć i podršku od strane vlastitih navijača. Za incident su optuženi uprava kluba, koja nije obezbjedila redare za utakmicu, potom narodna milicija tog kraja koja nije na vrijeme reagirala, te slab ideološko – vaspitni rad.³⁴⁸

Kazali smo da ponašanje navijača nije bio jedini problem. Igrači i uposlenici fiskulturnih društava svojim ponašanjem davali su do znanja da nisu svjesni načina razvoja novog sporta, ali ni svoje uloge. Pljuvanje, psovke i međusobne tuče bili su česta pojava. U izvorima nismo pronašli podatak da su igrači doprinosili smirivanju tenzija. Najčešći sukobi nastajali su među klubovima iz istog grada. Odnos između gradskih rivala „Sarajeva“ i „Željezničara“ najbolje prikazuje karikatura perspektive 50. susreta ove dvije ekipe, gdje su prikazani igrači na terenu pod punom ratnom opremom, neki sa hladnim, a neki sa vatrenim oružjem. Tenk je također tu, prikazujući „ratno stanje“, a cijela karikatura odnosi se na grubosti u igri, koje je po svemu sudeći bilo više od dozvoljenog, a što je ujedno narušavalo razvoj socijalističkog sporta. Na karikaturi su i dva medicinara za potrebe pomoći, a tekst koji prati karikaturu glasi *Momčadi su spremne, utakmica*

³⁴⁶ M. „Borba protiv starih nezdravih navika – uslov razvitka našeg fiskulturnog pokreta“, *Fiskultura i sport*, br. 27 (2), 10.03.1947.

³⁴⁷ Milenko Pajić, „U borbu za čišćenje nezdravih pojava iz našeg fudbalskog sporta“, *Fiskultura i sport*, br. 100, 26.07.1948.

³⁴⁸ M.R. „Ko je kriv za ispade u Tesliću“, *Fiskultura i sport*, br. 142, 16.05.1949.

može početi. Da se „ratno stanje“ u gradskom derbiju više ne bi ponavljalo, odlučeno je da ove ekipe u februaru 1950. godine odrade zajedničke zimske pripreme na Starom Kaštelu, s ciljem da se nogometaši više sprijatelje.³⁴⁹ Kao najbolji odgovor na pitanje da li su se popravili odnosi igrača ove dvije ekipe može ponuditi karikatura objavljena u septembru iste godine. Odnosi između sarajevskih bokserskih klubova „Milicioner“ i „Romanija“, također nisu bili dobri, jer su jedni drugima vrbovali igrače nudeći razne stipendije i druge vidove koristi.³⁵⁰

Slika br. 5. Karikatura: Perspektiva 50. fudbalskog susreta Sarajevo – Željezničar. *Fiskultura i sport*, br. 211, 11.09.1950.

³⁴⁹ B.B. „Neke napomene u vezi sa pripremanima sarajevskih ligaša za pretstojeću fudbalsku sezonu“, *Oslobođenje*, br. 1023, 05.02.1950.

³⁵⁰ AS, RZS, Knjiga 17, Bokserski savez – Centralni odbor, 1949/1950.

Jedna tuča među igračima desila se na utakmici u Ljubljani gdje je gostovalo „Sarajevo“. Nakon utakmice prilikom pozdravljanja gostujući igrač je fizički napadnut od kolege iz suprotne ekipe, što je pozdravljeno ovacijama ljubljanske publike. Veći incident spriječila je policija.³⁵¹ Nacionalizam i lokal – patriotizam su okarakterizirani kao jedan od najvećih problema na sportskim terenima. Fudbalsko društvo „Jakić“ je nakon utakmice kupa protiv „Sarajeva“ uložilo žalbu u kojoj stoji *Kada je naš half Arnautović bio udaren nogom u stomak od strane polutke FD „Sarajeva“, i u nesvesti ga izneli sa terena, sudija ne samo da nije svirao faul, nego je odmah produžio igru, ne gledajući na to što su naši igrači bili okupljeni oko povređenog van terena. Jedan od igrača FD „Sarajeva“ pozvao je našeg desnog halfa Hadži Hamzića, govoreći mu da ovo nije Crna Gora, a kada je Hamzić prijavio sudiji takvo držanje, on mu je odgovorio: „I ti si Crnogorac, pa mu vrati“.*³⁵²

Na sjednici Gradskog fiskulturnog odbora Sarajevo donesena je odluka da se dva igrača suspenduju zbog grubih prekršaja na utakmici reprezentacije grada Sarajeva i „Crvene Zvezde“. Jednom igraču se zabranjuje tri, a drugome dva mjeseca igranja.³⁵³ Jedan od kažnjenih igrača bio je Joško Domorocki, no nismo sigurno koliko su se ove kazne poštivale i sprovodile u djelo, s obzirom da navedenog vidimo u ekipi grada Sarajeva na utakmici protiv reprezentacije grada Zagreba povodom obilježavanja godišnjice oslobođenja grada.³⁵⁴ S druge strane, Milan Popović je dobio kaznu doživotne zabrane bavljenja sportom, jer je sudiju udario dva puta šakom u oko.³⁵⁵ Ovakvi napadi primorali su nogometnog sudiju Veljka Stanišića, koji je također bio žrtva napada, da napiše reakciju u novinama gdje pojašnjava detalje napada funkcionera „Proletera“. Članak sudac Stanišić završava nadom da će Savez konačno reagirati i pravilno riješiti ovakve pojave.³⁵⁶ Predstavnici uprave klubova imali su svog udjela u nezdravim pojavama na sportskim terenima. Rašireno klubaštvo i nepravilan odnos prema sportu rezultirali su neprijatnim doćecima gostujućih igrača, gdje su ih domaći pljuvali, vrijeđali, psovali.³⁵⁷ Uposlenici su imali navijački odnos prema svom društvu, a neprijateljski prema svim ostalim. Uprava „Jedinstva“, umjesto da potiče fer i

³⁵¹ Z. Vitlačil, „Sarajevo je po prvi put pobijeđeno“, *Fiskultura i sport*, br. 139, 25.04.1949.

³⁵² AJ, Fond 668, SFKJ, f-1, V plenum Fiskulturnog saveza Jugoslavije.

³⁵³ Sekretarijat, „Iz gradskog fiskulturnog odbora“, *Sarajevski dnevnik*, br. 192, 09.02.1946.

³⁵⁴ Ur. „Zagreb – Sarajevo“, *Sarajevski dnevnik*, br. 241, 06.04.1946.

³⁵⁵ Ur. „Igrač Milan Popović doživotno je diskvalifikovan“, *Sarajevski dnevnik*, br. 395, 07.10.1946

³⁵⁶ Veljko Stanišić, „Uletio na teren da fizički napadne sudiju“, *Fiskultura i sport*, br. 112, 18.10.1948.

³⁵⁷ Bogdan Maksimović, „Povodom završetka jesenjeg dijela prvenstva republikanske lige“, *Oslobođenje*, br. 50, 10.11.1946.

sportsko nadmetanje, utrčala je na igralište i prijetila sudiji.³⁵⁸ Neke prijetnje sudijama su okončane tragično. Nogometni sudija i student Milislav Kovačević, podlegao je povredama nakon utakmice kada je uboden nožem.³⁵⁹

Sekretarijat Glavnog odbora FISABiH-a u augustu 1948. godine rezimirao je situaciju na sportskim terenima Bosne i Hercegovine. Zaključci su glasili da nije dovoljna pomoć pružena fudbalskom odboru, zbog čega su pojedinci samovoljno donosili odluke ne vodeći računa o potrebama društava. Vođena je klubaška politika, pojavio se profesionalizam, a i pored toga, i dalje nije bilo klubova koji su se takmičili za najveća odličja. Trebalo je posvetiti pažnju ideološko - vaspitnom radu sa svima oko nogometa, kako se ovakva dešavanja ne bi više ponavljala.³⁶⁰ Ipak, na trećem plenumu FISABiH-a, koji je održan u junu 1950. godine istaknuto je da društva i dalje rade po principu profesionalizma, gdje nude razne povlastice za igrače nastojeći ih pridobiti za svoje društvo.³⁶¹ O problemima profesionalizma i fiskulturnih trenera govorio je sekretar FISABiH-a Bogdan Maksimović, koji je kazao da je jedan bokserski trener završio jednomjesečni kurs i radi pogrešno, govoreći da neće svoje znanje i pamet prodati za 3000 dinara, već za 4500 dinara. Sedmično odradi jedan trening sa grupom od 15 ljudi. Maksimović je istakao da postoje slični slučajevi i u drugim sportskim granama.³⁶²

Očito je da je fiskulturnicima nedostajalo socijalističkog morala. S obzirom da se radi o starijim kadrovima nije čudno što su na površinu isplivavale osobine koje nisu karakteristične za socijalizam. Zato je omladina, kojima je i između ostalog sport bio namijenjen, morala vršiti prevaspitanje starijeg kadra i starijih sportista, koji nisu shvatali nove pravce razvoja društva i sporta, a kako bi se iskorijenile sve nezdrave pojave u socijalističkom sportu poput psovke, svađe, nediscipline i drugih.³⁶³ Borba protiv nezdravih i štetnih pojava u sportu tumačila se kao uslov za

³⁵⁸ Vlado Ivković, „Omladina treba da radi na vaspitanju novih i prevaspitanju starih fiskulturnika“, *Sarajevski dnevnik*, br. 266, 08.05.1946.

³⁵⁹ Mijatov, *Sport u službi socijalizma*, 385.

³⁶⁰ Sekretarijat Glavnog odbora FISABiH-a, „Mjere za iskorjenjivanje nezdravih pojava u fudbalskom sportu u našoj Republici“, *Fiskultura i sport*, br. 103, 16.08.1948.

³⁶¹ Ur. „U Sarajevu je održan treći plenum fiskulturnog saveza Bosne i Hercegovine“, *Oslobođenje*, br. 1153, 08.07.1950.

³⁶² AS, RZS, Knjiga 22, Stenografske bilješke sa 1 Plenuma centralnog odbora FISAJ-a održanog na dan 24. juna 1950. godine, 1950/1951.

³⁶³ Vlado Ivković, „Omladina treba da radi na vaspitanju novih i prevaspitanju starih fiskulturnika“, *Sarajevski dnevnik*, br. 266, 08.05.1946.

nastavak razvoja novog socijalističkog sporta.³⁶⁴ Interesantno je, kada govorimo o odnosu starog i novog fiskulturnog kadra, da na masovnim manifestacijama, gdje je uglavnom učestvovala omladina, nismo naišli ni na jedan izvještaj u kojem se spominje da je došlo do ovakvih pojava.

Sport može da djeluje i homogenizirajuće i antagonizirajuće, jer umije povezati različite skupine ljudi, nacija, kultura, ali i da među njima napravi razdor nasiljem, uvredama i slično.³⁶⁵ Stadioni, dvorane, sportska borilišta imaju mogućnost okupljanja većeg broja ljudi. Na navedenim mjestima masa može iskazivati stavove za i protiv vlasti. S druge strane, to je idealno mjesto, s obzirom da se radi o većem broju ljudi, da se prezentira određena ideja, politika ili ideologija, kako bi se što veći broj ljudi „pridobio“.³⁶⁶ Stihijski začet proces profesionalizma, klubaštva i rezultatskog interesa, iako to nije bilo dijelom ideoloških karakteristika socijalističkog fiskulturnog pokreta, rezultirao je pojavom publike koja je na sve načine nastojala pomoći „voljenom klubu“ za ostvarenje što boljih rezultata, pri tome ne birajući sredstva. U narednim decenijama, s boljom infrastrukturom i drugačijom organizacijom sporta povećavao se broj publike na stadionima, a publika je birala koji klub favorizira. Proces je dobio drugu formu osnivanjem navijačkih grupa, koje su bile pod uticajem navijačkog pokreta iz Evrope. Ipak, takav fenomen klubaštva i navijaštva je započet u ranom socijalizmu, kada se i najmanje težilo ka tome. Bratstvo i jedinstvo u sportu je trebalo biti primijenjeno na način da se bodre svi, što nije uspjelo zbog emotivnog vezivanja za lokalno fiskulturno društvo, koje je naročito bilo izraženo u nogometu i boksu. Vlasti su se više oslanjale na ideološko – vaspitni rad samih društava i vlastitu propagandu, čime se nisu iskorijenile navike koje su vezivane za predratni sport. Koliko god je bilo nacionalizma u sportskim kolektivima Kraljevine Jugoslavije, bilo ga je i u socijalističkom sportu, koji je u kasnijim decenijama postao još izraženiji, te možemo zaključiti da ovaj problem nikada nije bio riješen.

³⁶⁴ M. „Borba protiv starih nezdravih navika – uslov razvitka našeg fiskulturnog pokreta“, *Fiskultura i sport*, br. 27 (2), 10.03.1947.

³⁶⁵ Dražen Lalić i Ozren Biti, „Četverokut sporta, nasilja, politike i društva: znanstveni uvid u Europi i u Hrvatskoj“, *Politička misao*, 3-4, Zagreb, 2008, 249.

³⁶⁶ Koković, *Sport bez igre*, 12-13.

10. Refleksije sukoba Tito – Staljin na fiskulturu u Bosni i Hercegovini

Politički i društveni sistem u jugoslovenskom ranom socijalizmu organiziran je po uzoru na SSSR. Staljinov model izgradnje sporta je dominantan, ali komunistima u Jugoslaviji bilo je potrebno objasniti pravac djelovanja i način formiranja ideoloških pravaca u socijalističkom sportu, a za što je poslužilo djelo A. Vitalija *Sportski život sovjetskih trudenika*, koja se u Jugoslaviji počela štampati 1946. godine.³⁶⁷ Čak je ratno rukovodstvo „Hajduka“ uspijevalo preko uspostavljenih veza i kontakata nabavljati sovjetsku literaturu o nogometu, nogometnim taktikama i slično, što je omogućilo fiskulturnicima pratiti i razvijati sovjetski model sporta.³⁶⁸ Na osnivačkom sastanku Fiskulturnog odbora Jugoslavije istaknuto je kako će Odbor organizirati fiskulturne manifestacije, a koje će doprinosti zbližavanju bratskih slovenskih naroda, čime je određen razvoj sportskih veza sa zemljama Istočnog bloka.³⁶⁹ Da je isti pravac zastupljen i na drugoj strani dokazuje prisustvo delegata Albanije, Bugarske, Rumunije i Mađarske na prvom kongresu FISAJ-a. Sovjetski predstavnici na isti nisu mogli doći, ali su poslali pismo kojim pozdravljaju Kongres, a domaćin je ponosno istaknuo da im je uzor Sovjetska fiskultura.³⁷⁰

Bratski odnosi Jugoslavije i SSSR-a rezultirali su prijateljskim utakmicama i turnejom CDKA, tim Crvene Armije, po Jugoslaviji. Prijateljske utakmice su odigrane u Beogradu, Zagrebu i Splitu.³⁷¹ Jugoslovenski mediji su često prenosili dešavanja u Sovjetskom sportu. Govorili su o njihovom napretku, uspješnim fiskulturnicima, uspješnim društvima, organizaciji i takmičenjima. „Dinamo“ iz Moskve bio je prvak nogometnog prvenstva Sovjetskog Saveza, a članak u domaćim medijima o njihovoj taktici bio je namijenjen jugoslovenskim nogometnim društvima, kao urnek „kako treba igrati“.³⁷² Također, mediji su prenosili informacije o nastupima sovjetskog šampiona u Engleskoj. Izvještaji su bili detaljni,³⁷³ a pobjeda „Dinama“ nad odabranim engleskim timovima je tumačena kao trijumf sovjetskog sporta.³⁷⁴ O njihovim ekipama se pričalo u superlativu, o pobjedama s velikim divljenjem pa ponekad i patetično ističući kako bi svi sovjetski klubovi

³⁶⁷ Mijatov, *Sport u službi socijalizma*, 97.

³⁶⁸ Mills, *Nogomet i politika*, 80.

³⁶⁹ Mijatov, *Sport u službi socijalizma*, 427

³⁷⁰ Isto, 427-428.

³⁷¹ Mills, *Nogomet i politika*, 80.

³⁷² Ur. „Kako igra najbolji sovjetski tim“, *Sarajevski dnevnik*, br. 102, 27.10.1945

³⁷³ Ur. „Moskovski „Dinamo“ stigao u London“, *Sarajevski dnevnik*, br. 115, 12.11.1945.

³⁷⁴ Ur. Pobjeda „Dinama“ – trijumf sovjetskog sporta“, *Sarajevski dnevnik*, br. 126, 24.11.1945.

ponovili ono što je „Dinamo“ uradio. Kako god, možemo zaključiti da je sovjetski sport bila zvijezda vodilja i nešto što je trebalo oponašati u Jugoslaviji.

Na međunarodnoj sportskoj sceni Jugoslavija je pratila i zastupala interese Istočnog bloka, ili bolje rečeno SSSR-a. Odluka o učešću na Olimpijskim igrama u Londonu 1948. nije donijeta samostalno, već se čekao stav zemalja Narodne demokratije.³⁷⁵ Sportske evropske federacije planirale su održati svoje kongrese u Londonu za vrijeme Olimpijade.³⁷⁶ Centralni odbor FISAJ-a raspravljao je o ovom pitanju, odnosno o načinu pozicioniranja na kongresima. Zaključeno je da će reakcionarske federacije pokušati iskoristiti situaciju, zbog čega se predložila saradnja sa zemljama Istočnog lagersa, odnosno podrška svim pitanjima koji idu u korist Istočnog bloka. Također, raspravljalo se i o uvođenju ruskog jezika, kao jednog od zvaničnih jezika u međunarodnim sportskim federacijama, što je Jugoslavija odlučila podržati.³⁷⁷

Balkanske sportske igre začete su kao rezultat saradnje Jugoslavije sa Istočnim blokom. Naziv takmičenja glasio je Balkansko – Srednjoevropske igre, a članice pored Jugoslavije bile su Albanija, Bugarska, Čehoslovačka, Mađarska, Poljska i Rumunija. SSSR se nije uključivao.³⁷⁸ Od osnivanja, Jugoslavija je imala i u političkom i u sportskom segmentu prisan odnos sa SSSR-om i zemljama Istočnog bloka. Put sportske saradnje, začet osnivačkim sastankom FOJ-a, nastavljen zajedničkom međunarodnom sportskom diplomatijom, učvršćen zajedničkim sportskim igrama, prekinut je sredinom 1948. godine Rezolucijom IB-a. Negativni politički odnosi preslikali su se i na sport, te se Jugoslavija našla, kako u političkoj, tako i u sportskoj izolaciji.

Prvi pokušaji izolacije jugoslovenskih sportista bilo je preseljenje sjedišta Komiteta Balkansko – Srednjoevropskih igara iz Beograda u Bukurešt, koje su ubrzo raspuštene.³⁷⁹ Praktično, Jugoslavija je kao inicijator ideje i jedan od osnivača igara isključena. Kazali smo da se SSSR nije uključivao u Igre, ali je jasno da su članice Istočnog bloka bile naklonjene ovoj državi što je rezultiralo gašenjem takmičenja.

³⁷⁵ Mijatov, *Sport u službi socijalizma*, 406.

³⁷⁶ Socijalističke zemlje, na čelu sa SSSR-om bojkotirale su međunarodni sport i olimpizam smatrajući ovaj pokret udaljavo od radničkog sporta. Radimir Đurđić, „Sport i ideologija“, 53.

³⁷⁷ AS, RZS, Knjiga 1, 1946.

³⁷⁸ Mijatov, *Sport u službi socijalizma*, 434.

³⁷⁹ AS, RZS, Knjiga 1, Balkanske srednjoevropske igre.

Osim ovog slučaja, u Pragu se održavao svesokolski slet. Učesnici, predstavnici Jugoslavije, njih preko 3000 učesnika, informaciju o Rezoluciji dobili su na granici iz novina. Navodno su policajci tražili da odrede stranu, a fiskulturnici su se svrstali na Titovu.³⁸⁰ U filmu o XI svesokolskom sletu izrezani su svi dijelovi koji prikazuju jugoslovenske fiskulturnike.³⁸¹ Pored ovog slučaja, jugoslovenski atletičari su vraćeni sa Čehoslovačke granice, gdje im nije dozvoljeno da učestvuju na „Maratonu slobode“. Svi ranije dogovoreni susreti sa zemljama Istočnog bloka su otkazani. Pojedine države nisu odobravale vize jugoslovenskim sportistima, kako ne bi mogli učestvovati na turnirima i takmičenjima.³⁸² Ovi primjeri iz sporta, ali prije svega politička izolacija i pritisak, dali su do znanja jugoslovenskim liderima da moraju reagirati. Sazvan je 5. kongres KPJ, što je bio prvi partijski Kongres nakon 20 godina, a na kojem se branila nevinost Tita i KPJ, te nezavisnost Jugoslavije. Delegati su dali punu podršku rukovodstvu, a nije potrebno spominjati da je događaj nazvan historijskim.

Između objavljivanja Rezolucije IB-a i prvog dana 5. Kongresa KPJ prošlo jako malo vremena, što je značilo da su fiskulturnici imali malo vremena da se pripreme i da odrede načine na koji će podržati i pozdraviti rad Kongresa. Čitavo jugoslovensko društvo Kongres je trebalo dočekati radno u skladu s preuzetim obavezama. Obaveza fiskulturnika bila je omasoviti fizičku kulturu. Svako društvo, aktiv i druge sportske organizacije trebale su organizirati konferencije, na kojima se čitao referat o značaju 5. Kongresa, uz uzimanje obaveza kako bi se adekvatno pripremili za taj „historijski događaj“. Obaveze o kojima se govorilo bile su opšte fizičko obrazovanje, masovni dobrovoljni radni časovi na izgradnji objekata, izrada rekvizita iz sopstvenih sredstava te, ideološko – vaspitni rad.³⁸³ Pred 5. kongres KPJ članovi Glavnog odbora FISABiH-a poslali su pismo pozdrava uz izražavanje zahvalnost Titu i Partiji koji su vodili borbu za oslobođenje, a danas vode borbu za socijalizam.³⁸⁴ U čast Kongresa u Trebinju je organizirana izgradnja stadiona u

³⁸⁰ Mijatov, *Sport u službi socijalizma*, 443.

³⁸¹ Isto, 447.

³⁸² Mijatov, *Sport u službi socijalizma*, 437.

³⁸³ Milenko Pajić, „U uzimanju obaveza u čast V kongresa KPJ treba da se angažuju svi fiskulturnici i sve fiskulturne i sve sportske organizacije“, *Fiskultura i sport*, br. 97, 05.06.1948.

³⁸⁴ Ur. „Pozdrav partijaca i vanpartijaca Fiskulturnog saveza Bosne i Hercegovine V kongresu KPJ“, *Fiskultura i sport*, br. 100, 26.07.1948.

kvartu Police. Učešće u izgradnji je uzelo 250 brigadista Mjesnog odbora Narodnog fronta Trebinje.³⁸⁵

Fiskulturnici Bosne i Hercegovini, članovi Glavnog odbora FISABiH-a 01.09.1948. godine diskutirali su o političkim procesima i pritiscima s kojima se država susreće. U saopćenju za javnost istakli su da se pridružuju protestu građana protiv klevetničke kampanje koja se vodi protiv države i njenog naroda. Navode, kako ih Rezolucija neće udaljiti od puta kojim vodi Tito i Partija. Obećali su da će i dalje raditi na putu izgradnje socijalizma, a da će svoj rad sve više usavršavati.³⁸⁶ Naredne 1949. godine fiskulturnici Sarajeva okupili su se na protestnom mitingu. Oni su nabrojali sve „sportske nepravde“ koje su doživjeli do strane SKP(b) agentura i njihovih klevetnika, kao što su izbacivanje Jugoslavije iz Balkansko – Srednjoevropskih igara, izrezanih scena jugoslovenskih fiskulturnika iz filma za Praškog svesokolskog sleta, zabrane odbojkašima da sudjeluju na prvenstvu svijeta... No, i pored toga oni se zaklinju da vjeruju Titu i Partiji i obećavaju da će se izvršiti svi zadaci koje KPJ postavi pred njih, te da će raditi na odbrambenoj moći zemlje.³⁸⁷ Vidimo da su ovo bile samo izjave, obećanja i zaklinjanja iznoseći zvanični stav fiskulturnog rukovodstva u Bosni i Hercegovini, da su uz Tita, a protiv Staljina. Sigurno da se na ovaj način nastojalo usmjeriti i pravac razmišljanja javnog mnijenja, a to je da fiskulturnik ne može biti IB-ovac. Na ovom mjestu predstavili smo stavove FISABiH-a kroz saopštenja. Postavlja se pitanje, kako su fiskulturnici izražavali svoj stav kroz djelovanje na terenu?

U Sarajevu je 1. maja 1950. godine održana šaljiva političko – satirična predstava. Tema je bila utakmica između SSSR-a i Mađarske, s ciljem predstavljanja, kombinirajući sarkazam i nogomet, odnose u Istočnom lageru, to jeste kakav odnos traži SSSR u odnosu na sve ostale zemlje Narodne demokratije. U izvoru se navodi da se za utakmicu mora odabrati 11 nogometaša SSSR-a, koji će biti obučeni u modre dresove. Igrači nisu smjeli biti poznati publici, a morali su biti debeli, plavkasti, obučeni u duge nezgrapne gaćice, dakle predstavljeni kao nespretni i smotani, ali ipak moraju pobijediti reprezentaciju Mađarske. Igrači Mađarske su odjeveni u zelene normalne gaćice, u nogometu su bolji od Sovjeta, ali bez obzira na to, moraju izgubiti utakmicu. Glavni sudija je Rus Nogmetovski, koji konstantno sudi u korist sunarodnjaka. Pored navedenih

³⁸⁵ B.V. „U čast V Kongresa KPJ otpočeli su radovi na izgradnji fiskulturnog stadiona u Trebinju“, *Oslobođenje*, br. 532, 11.07.1948.

³⁸⁶ Ur. „Nikakva klevetnička kampanja ne može nas rastaviti ni udaljiti sa puta kojim nas vodi naša Partija na čelu sa drugom Titom“, *Fiskultura i sport*, br. 106, 06.09.1948.

³⁸⁷ Ur. „Pozdravni telegram maršalu Titu“, *Fiskultura i sport*, br. 170, 28.11.1949.

sudionika, tu su i tri sovjetska rukovodioca, jednoobrazno odjeveni sa šeširima na glavi i kravatama. U dokumentu se navodi da se ovi rukovodioci ponašaju bahato, kojima se predstavnici Mađarske nogometne reprezentacije klanjaju. U toku utakmice, Mađarski predstavnici dužni su da konstantno zaustavljaju svoje igrače, kako ne bi bili bolji od Sovjetskih. Prije utakmice u toku pozdravljanja Mađari Sovjetima daju veliku korpu punu ogromnih šunki, salama, sira i drugih proizvoda. Sovjeti njima daju veliku kartu Rezolucije IB-a, koju će Mađari zakačiti iza gola i kada god se dese nepredviđene situacije, igrači dolaze pred kartu i *traže istinu po kojoj se mora dalje razvijati igra*. Kada sudija baca novčić da bi se odredile strane, Mađarski reprezentativac pritrčava i govori da Sovjeti biraju stranu, a nudi im se i početni udarac. Da bi ova imitacija uspjela potreban je radio reporter, koji je sakriven, da ga publika ne bi mogla vidjeti, ali njegovi komentari su ključni da bi predstava uspjela kako bi svi razumjeli šta se dešava. Prilikom uručivanja Rezolucije on je dužan kazati da su Mađari dobili nepogrješivo izdanje Rezolucije IB-a, koja će vječno i nepogrješivo upravljati nezavisnim, demokratskim, naprednim, revolucionarnim, lojalnim i slobodnim mađarskim sportom. Kada govori o sovjeticima komentator je dužan o njima govoriti u superlativu kao nepobjedivima i slično, mada publika mora vidjeti da je ipak Mađarska reprezentacija bolja, konstantno dobro napadaju. Ipak, gol za Sovjete postiže igrač Ofsajdov stariji. Nakon što je Mađarska postigla gol, komentator se obraća sa žaljenjem smatrajući da ne može biti gol i da je ovaj postupak zapravo narušavanje saradnje i povreda nauke o odnosima među naprednim sportskim organizacijama. Bune se i sovjetski predstavnici koji „na licu mjesta“ zaključuju da je ovo izdajnička akcija Mađarske reprezentacije. S njima se slažu Mađarski igrači koji traže da strijelac pogotka bude isključen iz utakmice. *Ovaj gest igrača i rukovodstva Mađarske reprezentacije dokazuje visoku moralnu i političku svijest (...) koji su svjesni svoje proletherske odgovornosti pred radničkom klasom cijeloga svijeta (...) Naprijed nepobjedivi* – uzvikuje spiker. U trenutku dok je lopta na polovini terena koji pripada Sovjetskom Savezu spiker govori kako je ovo vrlo sumnjiv gest dotične lopte, a nakon što je ubačena na polovinu Mađarske reporter govori *ponovo je sada sve uredi*. Nakon što su Sovjetski reprezentativci postigli pogodak reporter uzvikuje dva – jedan, pa se ispravlja govoreći da je rezultat dva nula jer se gol Mađarske mora poništiti. Omladinsko sportsko društvo „Jedinstvo“ iz Tuzle je tražilo ovaj scenario, kako bi oni mogli zajedno sa Omladinskim društvom „Sloboda“ izvesti istu aktivnost.³⁸⁸ Vidimo da je scenario dosta težak, prije svega jer se radnja dešava spontano (igra se nogomet), a potom se koriste

³⁸⁸ ABiH, KFNVBiH, Kutija 14, 1991/50.

isplanirani dijelovi, što je zahtijevalo dobru uigranost glumaca. Simulacijom utakmice, a kojom je na sarkastičan način i upotrebom sporta, cilj dokazati ophođenje SSSR-a prema drugim socijalističkim državama. Reprezentacija Mađarske je bolja, ali ne smije dati gol, a kamoli pobijediti, jer to narušava odnose. Time se hoće kazati kako Staljin i SSSR ne trpe druge, drugačije mišljenje, traže potčinjavanje, što je bio problem sa Jugoslavijom. Okrutnost i bahatost su istaknute osobine SSSR-a, a Rezolucija je predstavljena kao nešto čime se prijeti, jer ukoliko drugi ne budu poslušni, desit će im se isto što i Jugoslaviji. U svakom slučaju, interesantno osmišljena predstava. Informaciju o istoj imamo samo u jednom dokumentu. Ne znamo da li je ista održana i u Tuzli. Aktivnost je koristila da se na dovitljiv i unikatan način predstavi podanički odnos socijalističkih država u odnosu na SSSR.

Nakon Rezolucije IB-a masovne aktivnosti, iako su neke preuzete od SSSR-a i prilagođene, nisu se ukidale, ali su dobile nešto drugačiju formu. Recimo na krosu iz 1950. godine, pored tradicionalnog trčanja, ubačeni su drugi detalji koji su podsjećali na pripreme za rat, što je možda bilo i očekivano zbog straha od napada, poput preskakanja žice, ofanzivnih i defanzivnih akcija i slično.³⁸⁹ Koliko daleko su otišli odnosi SSSR-a i Jugoslavije u domenima sporta govori jedan novinski članak koji je pisao sekretar FISABiH-a Bogdan Maksimović. On je komentirao tekst objavljen u sovjetskom sportskom listu, gdje se navodi da Sovjetski sportisti dokazuju napredak državnog sporta izvan granica, ostvarujući značajne rezultate na međunarodnom sportu, a da se i pored toga u sovjetskim fiskulturnim udžbenicima ne koriste domaći primjeri, već uspjesi Engleskih i Američkih sportista, što zapadnjaci koriste za dokazivanje da sve što je nastalo u Sovjetskom sportu, zapravo preuzeto iz „kapitalističkog sporta“. Maksimović na ovo daje komentar kako je i u Sovjetskom sportu prisutno prisvajanje tuđih tehnika i monopolisanja prioriteta, koje neće da priznaju.³⁹⁰ Opaska sekretara FISABiH-a je možda i tačna, ali je zaboravio da je do objavljivanja Rezolucije čitav jugoslovenski fiskulturni sistem bio, zapravo, kopija Sovjetskog.

Nakon sukoba Tito – Staljin, politički i društveni razvoj Jugoslavije krenuo je drugim putem. U sportu imamo fazu kratkotrajnog okretanja ka Zapadu, a potom, s pokretanjem priče o „Nesvrstanim“, jugoslovenski sport se okreće ka Trećem svijetu. Ova posljednje spomenuta faza

³⁸⁹ ABiH, KFNVBiH, Kutija 15, 15497/50.

³⁹⁰ Bogdan Maksimović, Sovjetski fiskulturni teoretičari i pitanje prioriteta u sportu, *Fiskultura i sport*, br. 162, 03.10.1949.

ne dotiče se vremenskog okvira ovog rada, tako da je nećemo obrađivati. Prije toga, možemo pretpostaviti da su fiskulturnici postavljali pitanja šta nakon raskola? U kojem pravcu usmjeriti razvoj fiskulture, s obzirom da je čitav bio preslikan iz SSSR-a?

Već od ranije postepeno se gasilo takmičenje za ZREN, ali nije se odustajalo od ideoloških principa svestranosti i masovnosti. Gimnastika je postala temeljom svestranog razvoja fiskulturnika. Istina, ova odluka je donesena nešto ranije, ali je Rezolucija doprinijela aktivnijem sprovođenju u djelo. Pored gimnastičkih, opšte fizičko obrazovanje organizira se i preko streljačkih i planinarskih društava.³⁹¹ Drugi proces koji se vodio bilo je osnivanje sportskih saveza neovisnih od FISAJ-a, što je možda i najuočljivija promjena nastala sukobom Jugoslavije i SSSR-a. Na drugom kongresu FISAJ-a dozvoljeno je osnivanje Streljačkog saveza Jugoslavije i Planinarskog saveza Jugoslavije, a prihvaćen je i prijedlog osnivanja Gimnastičkog saveza.³⁹² Dozvoljeno je i izdvajanje klubova iz sportskih društava, kako bi se mogli samoinicijativno razvijati. Ovakvo organiziranje je bilo najupotrebljivije u nogometu.³⁹³ Još jednom napominjemo da su ove odluke donesene prije Rezolucije, ali je novi politički kontekst doprinio poštivanju Odluka, a poslužile su kao otklon od SSSR-a u sportu i kreiranja novog sportskog pravca. Osnivanje samostalnih sportskih saveza u Republici je na zamahu dobilo u toku 1949. i 1950. godine. Gimnastički savez je imao obavezu organiziranja opšteg fizičkog obrazovanja, čime bi se potakao svestrani razvoj ljudi. Ni ovaj model nije dao željene rezultate, te se svestranost počela poticati kroz fiskulturno društvo „Partizan“, koji kasnije prerasta u Savez za tjelesno vaspitanje „Partizan“.³⁹⁴

Približavanje Zapadu značilo je ostavljanje stare i nabavljanje nove sportske literature. *Sportski život Sovjetskih trudbenika* je prevaziđen, te 1949. godine Komitet izdaje knjige *Moderno fizičko vaspitanje i Materijali o fizičkom vaspitanju u Engleskoj*, čiji autori dolaze iz zapadnih zemalja. U isto vrijeme jugoslovenski fiskulturnici išli su u Evropu radi edukacije.³⁹⁵ Miroslav Kreačić je na VI plenumu FISAJ-a, koji se održao u januaru 1950. godine, prvi put javno dozvolio nešto što bi se moglo nazvati profesionalizmom u sportu. Iako je profesionalizam načelno još uvijek zabranjen, Kreačić je kazao da se ne može dozvoliti prelazak igrača iz kluba u klub, osim u

³⁹¹ Radovanović, „Društveno organiziranje u fizičkoj kulturi“, 41-42.

³⁹² Ur. „II Kongres Fiskulturnog saveza Jugoslavije“, *Fiskultura i sport*, br. 85 (60), 19.04.1948.

³⁹³ Vlado Uzelac, „Kako organizovati sportska društva i klubove“, *Fiskultura i sport*, br. 121, 20.12.1948.

³⁹⁴ Mijatov, *Sport u službi socijalizma*, 156-162. Također pogledati stranicu 223.

³⁹⁵ Isto, 102.

slučaju da je u pitanju mladi sportski talenat, koji se prebacuje u veći sportski centar, jer to doprinosi poboljšanju jugoslovenskog sporta.³⁹⁶ Ovo je prvi put da funkcioner fiskulturnog saveza dozvoli prelazak igrača, uz objašnjenje pod kojim uslovima to može da se desi. Ovim su otvorena vrata za razvoj profesionalizma u jugoslovenskom sportu. Također, istakli smo maloprije prvu značajniju promjenu nakon sukoba, rekli bismo da je ovo druga značajna promjena proizašla iz traganja za novim putem u sportskom životu Jugoslavije nakon Rezolucije IB-a.

U svom traganju i okretanju ka Zapadu, jugoslovenske reprezentativne selekcije, kao i klupske ekipe, u cilju ostvarivanja i razvoja međunarodne sportske diplomatije, odigravale su utakmice sa reprezentacijama i ekipama sa Zapada. Kreačić se hvalio da su jugoslovenski timovi odigrali 210 međunarodnih susreta, na kojima su ostvarili 150 pobjeda.³⁹⁷ Nogometni klub „Sarajevo“ je u toku 1950. godine odigralo tri nogometne utakmice s ekipama iz Belgije, a u cilju jačanja sportskih diplomatskih veza.³⁹⁸

Sportski odnosi sa SSSR-om i zemljama Narodne demokratije su pod uticajem novih, lošijih, političkih odnosa, morao otići u zaborav. Kako je razvoj sporta u Jugoslaviji bio pod uticajem politike, raskol sa IB-om je i za sport, jednako kao i za politiku, značio pronaći novi pravac. To je rezultiralo privremenom okretanju ka Zapadu, ali i realizaciji ranije zacrtanih ciljeva proklamiranih na II Kongresu FISAJ-a. Pokušaj dostizanja svestranosti kroz gimnastiku i osnivanje sportskih saveza su samo neke od pojava koje su nagovijestile nove ideje u jugoslovenskoj fiskulturi. Slično je i sa masovnim manifestacijama koje su poslužile za jačanje Titovog kulta i predvojničku obuku. U toku 1949. i 1950. godine formirani su samostalni savezi, a dozvoljeni su i prelasci mladih igrača u veća društva, što je označilo začetak profesionalizma. Mada je, načelno, i nakon sukoba bio zabranjen. Kako je dozvoljeno i izdvajanje klubova iz društava čini se da je taj proces bio najzastupljeniji u nogometu. Zato možemo zaključiti da su načela poput profesionalizma i dominacije nogometa, ipak pobijedila iako se u ovom periodu država sve vrijeme borila protiv njih, a što možemo pripisati i posljedicama sukoba Tito – Staljin.

³⁹⁶ Ur. „Pružiti široke mogućnosti mladim radnicima i radnicama da se bave fiskulturom“, *Fiskultura i sport*, br. 179, 30.01.1950.

³⁹⁷ Ur. „Razvijanje i učvršćivanje saveza kao samostalnih operativnih rukovodstava“, *Fiskultura i sport*, br. 179, 30.01.1950.

³⁹⁸ Ur. „Gostovanje fudbalera Sarajeva u Belgiji“, *Oslobođenje*, br. 1003, 13.01.1950.

Zaključak

Teme o uticaju politike na razvoj sporta, odnosima politike i ideologije i sporta, te upotrebi sporta za potrebe vladajuće strukture u Bosni i Hercegovini, nisu bili predmetom istraživanja bosanskohercegovačke historiografije, zbog čega je bio veći izazov obraditi ovu temu u vidu magistarskog rada. Nakon Drugog svjetskog rata i preuzimanja vlasti KPJ začela je novi politički sistem zvani socijalizam, koji je trebao biti prelazna faza ka uspostavljanju komunizma. Partija se u velikoj mjeri oslanjala na SSSR kopirajući čitav društveni i politički sistem te države. Fiskultura je bila njenim dijelom, što je podrazumijevalo uspostavu i kontrolu nad socijalističkim fiskulturnim pokretom Jugoslavije. Ideološke karakteristike socijalističkog sporta smo obradili u radu. Možemo zaključiti da, iako se žestoko insistiralo na promociji ciljeva socijalističkog sporta, u najvećoj mjeri su upravo nadležni okupljeni oko fiskulture radili protiv njihovih ostvarivanja.

Nakon oslobođenja Sarajeva i Bosne i Hercegovine, pristupilo se uspostavljanju i organiziranju novog fiskulturnog pokreta. Ubrzo je osnovan Fiskulturni odbor Bosne i Hercegovine, koji je kasnije preimenovan u Fiskulturni Savez Bosne i Hercegovine, što je značilo da organizirano i sistematsko bavljenje fiskulturom može započeti. Odluke donesene prije oslobođenja Sarajeva, od strane USAOJ-a i USAOS-a, preuzeli su fiskulturnici zaduženi za razvoj sporta u ovoj Narodnoj Republici. To je značilo da se u Bosni i Hercegovini, kao i u cijeloj Jugoslaviji, razvija radnički sport, o kojoj su se brinule omladinske i radničke organizacije.

Sport za vrijeme Kraljevine ocijenjen je nezdravim, jer su vladali profesionalizam, klubaštvo, postojanje privilegiranih u sportu, širila se nacionalna i vjerska mržanja. U Drugoj Jugoslaviji fiskulturni pokret je trebao biti sve kontra od toga, zasnovan na bratstvu i jedinstvu, tekovinama NOP-a, bez profesionalizma i klubaštva, ali uz masovan i svestran pokret. Na fiskulturnim konferencijama, naročito u prvoj godini poslije rata, isticane su ove maloprije nabrojane pojave, koje su označene kao nezdrave. Fiskulturnik je imao nešto drugačiju ulogu u društvu. On je morao biti primjer ponašanja, uzor u izgradnji i predvodnik u razvoju države i cjelokupne socijalističke zajednice. Fiskulturni rad nije činio za novac ili bilo kakvu drugu materijalnu korist. Rad u fabrici, na polju, tvornici i slično su bili izvori prihoda, a fiskultura je shvatana kao sredstvo za snagu i zdravlje, a koje koristi u izgradnji države i u radu. Naravno, ovako su stvari bile poredane u teoriji. U praksi imamo primjere rušenja principa socijalističkog sporta. Iz rada možemo zaključiti da to nisu bili izolovani slučajevi, odnosno da su ponašanja sportista

bila nešto drugačija od onoga što se očekivalo. Kako su promjene političkih i ideoloških odnosa utjecali na sport vidimo na primjeru zabrane rada pojedinih klubova, gdje je su u Prvoj Jugoslaviji zabranjivana radnička društva, dok su u periodu od 1945. do 1990-ih godina zabranjena društva sa nacionalnim predznakom.

Klubaštvo je pokretanjem fiskulture na novim ideološkim osnovama, moralo biti sasječeno, jer je krilatica novog društva i novog fiskulturnog pokreta glasila „bratstvo i jedinstvo naroda i narodnosti“. Ovim idejama dodane su druge ideološke osnove socijalističkog sporta masovnost i svestranost. Masovnost u sportu značila je zastupljenost svih društvenih kategorija, bez obzira na dob i pol. Fiskultura je bila namijenjena svima, đacima, studentima, radnicima, muškarcima i ženama, bez obzira da li dolaze sa sela ili iz grada. Rezultate koje je trebalo postići kroz masovnost bili su širenje ideologije, jačanje zdravstvenog biltena nacije, uključenost većeg broja mladih u predvojničku obuku. Toj svrsi poslužile su i masovne fiskulturne aktivnosti, koje su bile konstantne tokom cijele godine. Uz to manifestacije poput sletova, kroseva, Dani smučarstva, Dani plivanja i fiskulturnika na vodi itd. imali su propagandnu ulogu privlačenja većeg broja omladine u fiskulturni pokret. Država je ovim tražila svoj interes, a to je zdrava nacija za izgradnju domovine, a po potrebi i spremna nacija za odbranu iste.

Analizirajući kalendar fiskulturnih aktivnosti zaključujemo da je cijela godina bila ispunjena masovnim događajima i manifestacijama. Mediji su kontinuirano vršili promociju ovakvih događaja, na način da čitalac – istraživač, steče dojam da aktivnosti ne prestaju, odnosno da se redaju jedna za drugom. Jedna manifestacija se nije ni završila, a već se kroz štampu počinje propagirati nova. Informacije o predstojećem događaju započinjale su i do mjesec dana prije manifestacije. Čak i nakon događaja danima su izlazili izvještaji o održanoj fiskulturnoj aktivnosti. Možemo zaključiti da su mediji imali značajnu ulogu u promociji jugoslovenske fiskulture i sporta, naročito ako uzmemo u obzir da je jednom sedmično izlazio list FISABiH-a.

Kazali smo da su masovne aktivnosti imale za cilj da se na što jednostavniji i jeftiniji način organizira aktivnost, koja će rezultirati novim fiskulturnicima, zbog čega se inzistiralo na uključivanju fiskulturnih društava u njihovu realizaciju. Manifestacije su korištene za slanje političkih poruka. Vizuelno, veliki broj fiskulturnika, svestrano razvijenih koji istovremeno rade jednu fiskulturnu tačku govorio je o snazi jugoslovenskog društva. Parole i poruke govorile su o odanosti Partiji i Titu, ispunjenju petogodišnjeg plana, te klevetničkoj propagandi IB-a.

Zaključujemo da su negativne pojave predratnog sporta, protiv kojih je isticana borba, ipak sustigla i socijalistički sport, poput profesionalizma i klubaštva.

Važno je istaći da su ideološke karakteristike promovirane od strane komunističkih ideologa Marksa, Engelsa i Lenjina. Prva dvojica su primijetila da radnička klasa uglavnom vrši jednostran rad na mašinama, privređujući za kapitalistu, pri čemu se jedan dio tijela razvija, a drugi ne. Pri tome, posao je bio dosadan što je uticalo na „zatupljivanje radnika“, odnosno ograničen psihički i fizički razvoj čovjeka. Oni su se, dakle, borili za svestran razvoj čovjeka. To je značilo fizički razvijenu osobu, što je u sportu podrazumijevalo korištenje većeg broja fiskulturnih disciplina, a na čemu je inzistirao socijalistički sport. Iskustvo razvoja jedne do dvije fiskulturne grane u periodu Kraljevine, nije bilo prihvatljivo za razvoj novog sporta. Za potrebe svestranosti i opšteg fizičkog obrazovanja organizirano je takmičenje za fiskulturnu značku – Za republiku naprijed, što je preuzeto iz SSSR-a, ali takmičenje nije dalo očekivane rezultate. Nakon sukoba sa Staljinom, vlasti su bile primorane tražiti druge modele za razvoj svestranosti.

Imovina predratnih fiskulturnih saveza i klubova je pripala FISABiH-u. Postavilo se pitanje, šta učiniti sa starim sportskim kolektivima i kadrovima? U Bosni i Hercegovini je zabranjen rad svih klubova koji su ocijenjeni za nosioce širenja međunacionalne i međuvjerske mržnje, te onih kolektiva koji su podržali okupatora i domaće izdajnike. Preživjeli su kolektivi sa partizanskom prošlošću ili oni koji su bili u milosti komunističkih rukovodilaca. Umjesto starih sportskih kolektiva, osnovana su nova fiskulturna društva, koja su u okviru svog djelovanja morala imati više fiskulturnih sekcija, što je trebalo potaknuti svestranost. U prvoj godini fiskulturnog pokreta u Bosni i Hercegovini osnovano je oko trideset socijalističkih fiskulturnih društava. Kada je u pitanju broj fiskulturnika, ovdje se nije vršila evidencija članstva, tako da u jednom trenutku nije poznat broj sportista. Također, nigdje nismo uspjeli pronaći brojku kojom bismo zaključili do koje mjere su masovne fiskulturne manifestacije uticale na povećanje broja fiskulturnika.

U decembru 1945. godine postojala je tendencija pojedinih fiskulturnih društava da se odvoje od omladinskih i sindikalnih organizacija, što je naravno osuđeno, jer nije bilo u skladu sa principima novog sporta. Nekoliko godina kasnije, tačnije na II Kongresu FISAJ-a, a posebno nakon sukoba sa Staljinom, proces izdvajanja fiskulturnih sekcija iz matičnih fiskulturnih društava je preporučivan. Na ovom primjeru možemo vidjeti kako su politička previranja uticala na razvoj sporta, gdje je isti postupak u jednom trenutku zabranjivan, a nekoliko godina kasnije čak bio

forsiran od strane FISAJ-a. U odvajanju sekcija od društava vidimo način na koji su se vlasti htjele udaljiti od sovjetskog sporta.

No, postavljamo pitanje, koliko su namještenici u jugoslovenskom fiskulturnom pokretu zaista cijenili proklamirane ideološke karakteristike sporta. Na primjeru F.K. „Sarajevo“ vidimo da nisu. U medijima se poticalo osnivanje dobrog nogometnog tima koji bi trebao predstavljati nogometnu reprezentaciju grada Sarajeva i NR BiH, ali da u klubu vlada profesionalizam, tj. da igrači i treneri rade za novac. Nakon nekog vremena vidimo da se to zaista i desilo, uz prebacivanje igrača drugih klubova u „Torpedo“, što je također bilo zabranjeno. Jasno je da je ovo bio tim od republičkog značaja, a rivalstvo sa Beogradom i Zagrebom uticalo je da nadležni naprave zabranjene poteze. To je rezultiralo smjenom uprave kluba i fudbalskog odbora FISABiH-a. Možemo zaključiti da su nadležni zaduženi za razvoj socijalističkog sporta ipak najviše doprinosili razvoju nezdravih pojava. Klubaštvo i profesionalizam uticali su i na razvoj navijaštva, zbog čega imamo česte izvještaje o tučama, psovka, nesportskom ponašanju na sportskim terenima ranog socijalizma. Ipak, u pokušajima pronalaska „novog puta“ razvoja sporta nakon sukoba sa Staljinom, dozvoljen je prelazak mladih igrača iz manjih u veće sportske centre, što je bio začetak dozvoljenog profesionalizma u jugoslovenskom sportu.

Nakon Drugog svjetskog rata postojao je jako mali broj adekvatnih fiskulturnih objekata u Bosni i Hercegovini. U nastojanju da se uslovi poprave, promoviran je dobrovoljni rad, što je rezultiralo izgradnjom nekoliko fiskulturnih objekata. Članovi fiskulturnih društava su ih gradili samoinicijativno, koji su im omogućavali normalnije uslove za rad. No, bilo je jasno, da je ovo pitanje moralo biti sistematski rješavano. Petogodišnjim plan predvidio je novčani iznos koji će koristiti za izgradnju fiskulturnih objekata, kako na Saveznom, tako i na Republičkom nivou. Najprioritetniji objekat u prvom petogodišnjem planu bio je fiskulturni stadion „Koševo“. Ideja je bila sagraditi Olimpijski stadion. Izgradnja je imala više prepreka nego što se možda očekivalo. Država je imala spor sa ef. Čurčićem koji je smatrao da je dobio manji iznos za izgradnju kuće, jer se na njegovoj imovini gradio stadion. Uz to, problem je bio i sa srpskom-pravoslavnom crkvom, koja nije željela izvršiti ekshumaciju dijela pravoslavnog groblja. Iz dostupne dokumentacije možemo zaključiti da je država imala pravni sistem kojim je rješavala ova pitanja. Također, vidimo da je najveće probleme imala sa zemljištima koja su pripadala vjerskim zajednicama. Petogodišnjim planom, pored izgradnje terena, planirano je i povećanje broja fiskulturnika.

Uloga fiskulture na izgradnji omladinskih pruga nije bila predmetom interesovanja historiografije. Veliki broj izgrađenih fiskulturnih terena, mnogo odigranih utakmica i odrađenih gimnastičkih vježbi, potakao nas je da obratimo pažnju na ovo pitanje. Omladinske radne akcije imale su za cilj, pored izgradnje objekata, odgoj učesnika u duhu socijalizma. Fiskultura je tu imala svoj značaj, jer je podučavala preciznošću, tačnošću, higijeni, zdravlju, a pomagala je osnaživanje omladine. Odnos je bio uzajaman, jer je i fiskultura dobijala veći broj educiranog kadra. Kako su na omladinske radne akcije dolazili mladi iz cijele države, tako su znanja o sportu vraćala u svoja mjesta, što je omogućavalo širenje fiskulturnog pokreta.

U ovom radu se nismo bavili rezultatima, takmičenjima i takmičarima. To nam nije bio predmet istraživanja, ali bez obzira na to smatramo bitnim istaknuti kako je Jugoslavija, ali i NR Bosna i Hercegovina, imala dobre takmičare koji su ostvarivali značajne rezultate u ovom periodu, kako na republičkom, saveznom, tako i na međunarodnom nivou. U vremenskom okviru istraživanja u socijalističkom sportu nije bio fokus na rekorderstvu, nego na stvaranju socijalističkog čovjeka, tako su ostvareni takmičarski rezultati ostavljeni po strani. Ne obazirući se na to, smatramo da je ovaj period, prvih pet godina socijalizma u Jugoslaviji, a time i u Bosni i Hercegovini, udario temelj razvoju sporta, što je u konačnici rezultiralo značajnim ostvarenim rezultatima na međunarodnom nivou, kako u timskim, tako i u individualnim sportovima.

Izvori i literatura

Neobjavljeni izvori:

1. Arhiv Bosne i Hercegovine, Komisija za fiskulturu Vlade NR BiH.
2. Arhiv Historijskog muzeja Bosne i Hercegovine, Fond plakata oslobođenje i socijalistička izgradnja.
3. Arhiv Jugoslavije, Fond 114 – Savez socijalističke omladine Jugoslavije.
4. Arhiv Jugoslavije, Fond 117 – Savez sindikata Jugoslavije.
5. Arhiv Jugoslavije, Fond 313 - Ministarstvo prosvete FNRJ 1945-1946.
6. yArhiv Jugoslavije, Fond 508 – Centralni komitet Saveza komunističke omladine Jugoslavije.
7. Arhiv Jugoslavije, Fond 668, Savez za fizičku kulturu Jugoslavije.
8. Arhiv Srbije, Republički zavod za sport 1945 – 1982.

Objavljeni izvori:

1. *Službeni list FNRJ*, Beograd, 1947, Tom 1.
2. *Устав ФНРЈ и Устави народних република*, Службени лист ФНРЈ, Едиција збирка Закона ФНРЈ, 1948.
3. Vedrana Spajić – Vrkaš, *Образовање за људска права и демократију: збирка међународних и домаћих докумената*, Хрватско повјеренство за UNESCO, Загреб, 2001.
4. *У конгресу Комунистичке партије Југославије: извјештаји, реферати*, Кultura, Загреб, 1948.

Štampa:

1. Borba.
2. Fiskultura i sport.
3. Omladinska pruga.
4. Oslobođenje.
5. Politika.
6. Pravda.
7. Sarajevski dnevnik.
8. Sarajevski novi list.
9. Slobodna Dalmacija.

10. Sport.

Literatura:

1. Alić Partić, Meho i Frljak, Almira: *Historija sporta*, Off-set, Tuzla, 2004.
2. Aljović, Salko: „Izgradnja prve faze stadiona Koševo“, *Sarajevo u socijalističkoj Jugoslaviji*, Knjiga 1, Istorijski arhiv Sarajevo, Sarajevo, 1988.
3. Anđelić, Dragoljub (ur.): *Fudbalski klub Željezničar 1921 – 1981*, Koper, 1982.
4. Arnaud, Pierre i Riordan, James (ur.): *Sport and international politics. The impacts of fascism and communism on sport*, E & FN Spon, London i New York, 1998.
5. Bajraktarević, Jasna: *Psihologija sporta: teorija i empirija*, Štamparija Fojnica, Fojnica, 2012.
6. Bajić, Mića: *Fudbal u Bosni i Hercegovini 1908-1992*, ABC – Sport, Sarajevo, 2006.
7. Baković, Nikola: “Od Vardara do Triglava. Politika hodočašća u socijalističkoj Jugoslaviji kao proizvodnja multiskalnog nacionalnog prostora“, *Jugoslavija zašto i kako (Zbornik radova programa Razgovori o Jugoslaviji: uvod u (post)jugoslovenske studije)*, Muzej Jugoslavije, Beograd, 2019.
8. Biti, Ozren: *Domaći teren: Sociokulturno istraživanje hrvatskog sporta*, Institut za etnologiju i folkloristiku, Zagreb, 2018.
9. Božović, Luka: *Fočanska partizanska republika*, Muzej Fočanskog perioda NOB-a, Svjetlost i Muzej Revolucije BiH, Foča, 1982.
10. Budimir, Franjo: „Formiranje neregistrovanih sportskih klubova – izraz aktivnosti napredne omladine“, *Sarajevo u revoluciji*, Knjiga 1, Istorijski arhiv Sarajevo, Sarajevo, 1976.
11. Čepo, Zlatko: “Četiri decenija nakon prvoga petogodišnjeg plana FNRJ”, *Časopis za suvremenu povijest*, 2, Zagreb, 1986.
12. Dedijer, Vladimir: *Dnevnik*, Knj. 1, Državni izdavački zavod Jugoslavije, Beograd, 1945.
13. Dedijer, Vladimir: *Izgubljena bitka J.V. Staljina*, Rad, Beograd, 1978.
14. Dennis, Mike i Grix, Jonathan: *Sport under Communism: Behind the East German Miracle*, Palgrave Macmillan, London, 2012.
15. Dobrivojević, Ivana: „Između ideologije i pop kulture. Život omladine u FNRJ 1945-1955“, *Istorija 20. veka*, 1, Beograd, 2010.

16. Džumhur, Sulejman: *111 godina sporta u Konjicu. Historijat organizovanog bavljenja sportom u Konjicu (1901 – 2012)*, Narodni Univerzitet Konjic, Konjic, 2018.
17. Ђорђевић, Ivan: „Фудбал у антропологији и другим хуманистичким наукама“, *Гласник етнографског института САНУ*, 64, Београд, 2016.
18. Ђурђић, Radomir: „Sport i ideologija“, *Sociološka luča*, X/1, Nikšić, 2016.
19. Engels, Fridrih: *Položaj radničke klase u Engleskoj*, Prosveta – Beogradsko izdavačko – grafički zavod, Beograd, 1977.
20. Engels, Fridrih: *Socijalizam: istorija, teorija i praksa*, Beogradski izdavačko – grafički zavod, Beograd, 1973.
21. Ercegan, Milin: *Aktuelni problemi fizičke kulture u SFRJ*, Partizan, Beograd, 1965.
22. *Fiskultura u novoj Jugoslaviji*. (Autor, izdavač, godina izdanja nepoznati).
23. Flander, Marijan (ur.): *Enciklopedija fizičke kulture*, Knjiga 1 i 2, Jugoslovenski leksikografski zavod, Zagreb, 1975 – 1977.
24. Hadžialić, Nedžad: *Fudbalski klub „Željezničar“: 1982.-2007.*, Sarajevo, 2007.
25. Haladin, Stjepan: *Osnove marksizma*, RO Informator, Zagreb, 1982.
26. Hargreaves, Jennifer (ur.): *Sport, culture and ideology*, Routledge. Taylor & Francis Group, London i New York, 1982.
27. Hoberman, M. John: *Sport and political ideology*, University of Texas Press, Austin, 1984.
28. Хофман, Иван: „Школа социјализма“ – Образовање и васпитање југословенске омладине на радним акцијама 1946 – 1951.“ *Токови историје*, 1, Београд, 2013.
29. *HŠK Zrinjski 1905-1993*, Grude, HŠK Zrinjski, 1993.
30. Jakovina, Tvrtko: „Sjećanja koja čine povijest – razgovori s Miroslavom Kreačićem, veleposlanikom i diplomatom FNRJ/SFRJ“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3, Zagreb, 2002.
31. Jakovljević, Nebojša i Stojić, Dragan: *Derbi pre derbija 1913-1944*, Exyu fudbal, Subotica, 2019.
32. Jakovljević, Nebojša: *Fudbalska takmičenja južnih Slovena 1873-1941*, Visoka škola strukovnih studija za obrazovanje vaspitača i trenera Subotica, Subotica, 2018.
33. Jašarević, Indira: *Teorija sporta*, PrintCom, Tuzla, 2010.
34. Jazić, Alen: *100 godina sporta u Visokom*, Općina Visoko, Visoko, 2010.

35. Katz, Vera: *Društveni i ekonomski razvoj Bosne i Hercegovine 1945. – 1953.*, Institut za istoriju, Sarajevo, 2011.
36. Klasić, Hrvoje: „Fiskultura u službi naroda. Uloga tjelesnog odgoja u stvaranju jugoslavenskog socijalističkog društva 1945. – 1952.“, *Stvaranje socijalističkog čovjeka. Hrvatsko društvo i ideologija jugoslavenskoga socijalizma*, Zagreb, 2017.
37. Klasić, Hrvoje: „How Falcons became Partizans“, *The International Journal of the History of Sport*, 34, 2017.
38. Klasić, Hrvoje: „The Tito-Stalin Football War“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 48, Zagreb, 2016.
39. Koković, Dragan: *Sport bez igre*, NIO „Univerzitetska riječ“ i Centar za marksističko obrazovanje Milun Božović, Beograd, 1986.
40. Kovačević, Slaven (Ur.): *60 godina USD Bosna*, USD Bosna i Grafika Šaran, Sarajevo, 2007.
41. Kovačević, Ivan i Žikić, Bojan (ur): *Antropologija fudbala. Nova srpska antropologija*, Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu, Beograd 2014.
42. Kovačić, Davor: *Hrvatski nogomet u doba cara, kralja, poglavnika i maršala*, AGM i Hrvatski institut za povijest, Zagreb, 2019.
43. Kovačić, Davor: „Jugoslavenski nogomet od završetka Drugog svjetskog rata do kraja 1950-ih – romantičan početak dekadencije“, *Historijski zbornik*, 1, Zagreb, 2016.
44. Kovačić, Davor: „Nogomet kao sredstvo nacionalne identifikacije Hrvata u Kraljevini SHS-u/Jugoslaviji i socijalističkoj Jugoslaviji“, *Diacovensia: teološki prilozi*, 4, Đakovo, 2020.
45. Kovačić, Davor: „Nogometni profesionalci u udruženom radu“, *Časopis za suvremenu povijest*, 1, Zagreb, 2016.
46. Kovačić, Davor: „Politički i društveno važni problemi i teškoće jugoslavenskoga nogometa 60-ih i početkom 70-ih godina XX. stoljeća“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3, Zagreb, 2018.
47. Креачић, Мирослав; *Спорт у Југославији*, Југословенска књига, Београд, 1950.
48. Kreft Lev, *Levi horog: Filozofija sporta u devet eseja*, Orion art, Beograd, 2013.
49. Kuljić, Todor: *Kultura sećanja: Teorijska objašnjenja upotrebe prošlosti*, Čigoja štampa, Beograd, 2006.

50. Lalić, Dražen i Biti, Ozren: “Četverokut sporta, nasilja, politike i društva: znanstveni uvid u Europi i u Hrvatskoj”, *Politička misao*, 3-4, Zagreb, 2008.
51. Lenjin, Iljič Vladimir: *Imperijalizam kao najviši stadij kapitalizma; Država i revolucija*, Naprijed, Zagreb, 1973.
52. Lenjin, Iljič Vladimir: *O kulturi i vaspitanju*, Rad, Beograd, 1952.
53. Ленјин, Илјич Владимир: *О омладини*, Култура, Београд, 1948.
54. Lukač, Sergije: *O našoj fizičkoj kulturi danas: ciljevi – putevi – društveno-etička načela*, Kultura, Beograd, 1959.
55. Maksimović, Bogdan: „Stadion Koševo“, *Sarajevo u socijalističkoj Jugoslaviji*, Knjiga 1, Istorijski arhiv Sarajevo, Sarajevo, 1988.
56. Marks, Karl i Engels, Fridrih: *Manifest komunističke partije*, Ekonomija/Economics, 3, Zagreb, 2008.
57. Marks, Karl i Engels, Fridrih: *O vaspitanju i obrazovanju*, Radnička štampa, Beograd, 1982.
58. Marks, Karl: *Kapital: Kritika političke ekonomije*, Tom I, Kultura, Beograd, 1947.
59. Marks, Karl: *Kritika političke misli I – III*, Beogradsko izdavačko – grafički zavod, Beograd, 1973.
60. Marks, Karl: *Nadnica, cena, profit*, Prosveta, Beograd, 1983.
61. Мастиловић, Драга: *Херцеговина у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца (1918-1929)*, Филип Вишњић, Београд, 2009.
62. McPherson, D. Barry, Curtis, E. James, Loy, W. John: *The Social Significance of Sport: An Introduction to the Sociology of the Sport*, Human Kinetics Books, 1989.
63. Mijatov, Nikola: *Sport u službi socijalizma: jugoslovensko iskustvo 1945 – 1953.*, Čigoja štampa i Institut za savremenu istoriju, Beograd, 2020.
64. Mills, Richard: *Nogomet i politika u Jugoslaviji. Sport, nacionalizam i država*, Profil knjiga, Zagreb, 2019.
65. Mills, Richard: „‘The pitch itself was no man’s land’: Siege, Željeznica Sarajevo Football Club and the Grbavica Stadium“, *Nationalities papers*, 44, Cambridge, 2016.
66. Mills, Richard: „Velež Mostar Football Club and the Demise of ‘Brotherhood and Unity’ in Yugoslavia, 1922–2009“, *Europe-Asia Studies*, 62, Glasgow, 2010.

67. Miljan, Goran: „Fašizam, sport i mladež – ideja i uloga tjelesnoga odgoja i sporta u odgoju i organizaciji Ustaške mladeži, 1941-1945.“, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu*, 46, Zagreb, 2014.
68. Nametak, Muhamed: „Uloga omladinskih radnih akcija u stvaranju socijalističkoga društva u Bosni i Hercegovini 1945. – 1952. godine“, *Časopis za suvremenu povijest*, 3, Zagreb, 2014.
69. O'Mahony, Mike: *Sport in the USSR. Physical Culture-Visual Culture*, Reaktion Books Ltd, London, 2006.
70. Pašić, Šefik: „Šezdeset i pet godina fudbala u Mostaru“, *Prilozi za istoriju fizičke kulture u Bosni i Hercegovini*, 1, Sarajevo, 1968.
71. Radenović, Sandra: „Sociologija sporta i/ili sociologija fizičke kulture? – neka razmatanja“, *Sociološka luča*, IX/1, Nikšić, 2015.
72. Radić Babin, Nikola (Ur.): *100 godina sporta u Bihaću*, Bihać, Sportski savez: Grafičar, 2008.
73. Radovanović, Slavko: „Društveno organiziranje u fizičkoj kulturi“, *Društvo i fizička kultura*, Radnički Univerzitet Veljko Vlahović, Subotica, 1980.
74. Redžić Dile, Fadil: *Sport u Brčkom 1919. – 2019. Sjećanje - da se ne otrgne od zaborava*, Književni klub Brčko distrikta BiH, Brčko, 2018.
75. Riordan, James i Krüger, Arnd (ur.): *The International Politics of Sport in the Twentieth Century*, Taylor & Francis Group, London i New York, 1999.
76. Riordan, James: „Sport and communism – on the example of the USSR“, *Sport, culture and ideology*, London i New York, 1982.
77. Riordan, James: *Sport in Soviet Society. Development of sport and physical education in Russia and USSR*, Cambridge University Press, Cambridge, 1977.
78. Riordan, James: „The impact of communism on sport“, *The International Politics of Sport in the Twentieth Century*, Taylor & Francis Group, London i New York, 1999.
79. Riordan, James: „The sports policy of the Soviet Union, 1917-1941“, *Sport and international politics. The impacts of fascism and communism on sport*, E & FN Spon, London i New York, 1998.
80. Riordan, James: „The worker sport movement“, *The International Politics of Sport in the Twentieth Century*, Taylor & Francis Group, London i New York, 1999.

81. Roubal, Petr: *Spartakiads: The politics of Physical Culture in Communist Czechoslovakia*, Karolinum press/Institute of contemporary history, Prag, 2019.
82. Sijić, Milorad: *Fudbal u Kraljevini Jugoslaviji*, Zavičajni muzej župe Aleksandrovac, Aleksandrovac, 2014.
83. Simonović, Ljubodrag: *Sport, kapitalizam, destrukcija*, FineGraf, Beograd, 2014.
84. Smajić, Meho i Turković, Senad: *Opšta teorija sporta*, Fakultet za sport, Sarajevo, 2001.
85. Stanić, Igor: „Sport za svakoga. Sportske aktivnosti radničke klase u Hrvatskoj od 1945. do početka 1960-ih“, *Historijski zbornik*, 69, Zagreb, 2016.
86. Susić, Žarko (Ur.): *Knjiga o sportu*, Knjiga 1 i 2, Mladost, Zagreb, 1971-1972.
87. Tanović, Bakir: *Čurčića vakuf*, Dobra knjiga, Sarajevo, 2016.
88. Tomić, Branko: *Tito prijatelj sporta*, NIŠRO „Oslobođenje“, Sarajevo, 1983.
89. Tomlinson, Alan i Young, Christopher (ur.): *National Identity and Global Sports Events: Culture, Politics, and Spectacle in the Olympics and the Football World Cup*, State University of New York Press, New York, 2006.
90. Tucaković, Šemso: *Sto deset dana Fočanske republike*, Muzej Fočanskog perioda NOB-a i Muzej Revolucije BiH, Foča-Sarajevo, 1982.
91. Vrcan, Srđan: *Nogomet – politika – nasilje. Ogledi iz sociologije nogometa*, Naklada Jesenski i Turk i Hrvatsko sociološko društvo, Zagreb, 2003.
92. Зец, Дејан: „Оаза нормалности или тужна слика стварности? Фудбал у окуприаној Србији (1941-1944)“, *Годишњак за друштвену историју*, 3, Београд, 2011.
93. Зец, Дејан: Оделјење за физичко васпитање Министарства просвете у окупираној Србији“, *Историјска трибина: Истраживање младих сарадника Института за новију историју Србије*, Београд, 2013.
94. Зец, Дејан: „Од узорног омладинца до бутовника без разлога – популарне предрасуде о фудбалерима у Југославији 50-иг и 60-их година 20. века“, *Историјска трибина: Истраживања младих сарадника Института за новију историју Србије*, Београд, 2016.
95. Зец, Дејан: „Почетак изградње социјалистичког спорта у Србији 1944 - 1945. године“, *Традиција и трансформација: политичке и друштвене промене у Србији и Југославији у 20. веку*, Књ.1, Београд, 2015.

96. Зеџ, Дејан: „Спорт као нова тема у српској историографији“, *Хуманизација универзитета*, Том 1, Ниш, 2013.
97. Зеџ, Дејан: „Спортска политика у окупираној Србији – државна контрола и покушаји идеологизације“, *Срби у рат у Југославију 1941. године*, Београд, 2014.
98. Zilić, Semir: *Bordo vremeplov: Historija FK Sarajevo*, Sarajevo, 2018.
99. Zinoviev, Alexander: *Homo Sovieticus*, Paladin Grafton Books, London, 1986.
100. Žagar, Ivan: „Sport i nogomet u historiografiji i humanističkim znanostima u Jugoslaviji i postjugoslavenskom prostoru“, *Historijski zbornik*, 1, Zagreb, 2021.
101. Ždrale, Milan: *Sportsko društvo Sarajevo: 1946 – 1986.*, Sarajevo, 1986.
102. Ždrale, Milan: *Zvezdani trenuci bosanskohercegovačkog sporta*, Savez organizacija fizičke kulture Bosne i Hercegovine, Sarajevo, 1981.
103. Žugić, Zoran: *Uvod u sociologiju sporta: Sport kao znanstveni i društveni fenomen*, Sveučilište u Zagrebu – Fakultet za fizičku kulturu, Zagreb, 1996.
104. Whannel, Garry: *Culture, Politics and Sport. Blowing the Whistle, Revisited*, Routledge. Taylor & Francis Group, London i New York, 2008.
105. Wheaton, Belinda: *The cultural politics of lifestyle sports*, Routledge. Taylor & Francis Group, London i New York, 2013.

Web izvori:

1. *Evropska sportska povelja*, <https://www.cok.me/images/dokumenta/Ostalo/EVROPSKA-SPORTSKA-POVELJA.pdf> (28.03.2022)
2. Vera Katz, „Bratstvo i jedinstvo na primjeru Bosne i Hercegovine – ideal, realnost, iluzija“. https://yuhistorija.com/serbian/drustvo_txt01c1.html (08.09.2022.)
3. <https://www.newworldencyclopedia.org/entry/Marxism-Leninism> (28.05.2022.)
4. https://www.slobodna-bosna.ba/vijest/84638/predivne_vintage_reklame_iz_bivse_drzave_slavorum_je_odabrao_najbolje_gledajte_i_uzivajte.html Posljednji pristup: 12.09.2022.